

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
TARTUSKOGO ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK № 80 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г

UUEST NÕUKOGUDE KRIMINAAL- JA
KRIMINAALPROTSESSI SEADUSANDLUSEST

О НОВОМ СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ
И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

TARTU 1959

**UUEST NÕUKOGUDE KRIMINAAL- JA
KRIMINAALPROTSESSI SEADUSANDLUSEST**

**О НОВОМ СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ
И УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ**

Redaktsioonikolleegium:

J. Ananjeva, H. Kadari, E. Laasik, J. Mäll, K. Püss,
A. Uustal, P. Vihalem.
A. Pravdin (sekretär).

Редакционная коллегия:

Ж. Ананьева, П. Вихалем, Х. Кадари, Э. Лаасик, И. Мялл,
К. Пюсс, А. Уусталь
А. Правдин (секретарь).

SAATEKS

Nõukogude riigi jõudmisel oma arenemise uude, kommunistliku ühiskonna hoogsa ehitamise perioodi suureneb veelgi nõukogude seadusandluse osatähtsus. Ta peab kõigiti kaasa aitama nõukogude rahva ees seisvate ülesannete lahendamisele.

Nõukogude seadusandluse ülesanne ei seisne ainult selles, et kehtestada uusi seadusi majanduse ja kultuuri arenemisest tulevate ülesannete lahendamiseks ja nõukogude ühiskondliku ja poliitilise korra ning kodanike isiku ja õiguste kaitse tugevdamiseks. Et täita oma ülesandeid maksimaalselt, peab nõukogude seadusandlus olema täiuslik mitte ainult sisult, vaid ka vormilt. Sellest tuleneb ka nõukogude seadusandluse ulatusliku kodifitseerimise ülesanne.

1958. a. 22.—25. detsembril toimunud NSV Liidu Ülemnõukogu viienda koosseisu teisel istungjärgul arutati ja kinnitati ka rida seaduseelnõusid, millel on eriline tähtsus sotsialistliku seaduslikkuse, sellega nõukogude korra ning nõukogude kodanike isiku ja õiguste kaitsmisel. Nimelt võttis NSV Liidu Ülemnõukogu 25. detsembril 1958. a. vastu NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste kinnitamise seaduse, seaduse kriminaalvastutusest riiklike kuritegude eest, seaduse kriminaalvastutusest sõjaväeliste kuritegude eest, NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse aluste kinnitamise seaduse, sõjatribunalide põhimääruse kinnitamise seaduse ning NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste kinnitamise seaduse ja rida teisi, nimetatud seaduste kehtestamisega seoses olevaid seadusi. Neil seadustel on suur tähtsus liiduvabariikide seadusandluse edasisele arenemisele: nad moodustavad juriidilise aluse liiduvabariikide kriminaal- ja kriminaalprotsessi koodeksitele ning liiduvabariikide kohtukorralduse seadusandlusele.

Kõigi nimetatud seaduste projektid töötati välja nõukogude demokraatia edasiarendamise tingimustes, mis määras mitte ainult seaduste projektide sisu, vaid ka nende väljatöötamise meetodi — nõukogude üldsuse laialdase osavõtu projektide väljatöötamisest.

Kõige tähtsamate seaduste, nagu NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste ning NSV Liidu ja liiduvaba-

riikide kriminaalkohtumenetluse aluste projektid avaldati 1958. a. juunis trükkis, et töötajad saaksid nendega tutvuda ja oma arvamusi esitada. Projekte ja nende väljatöötamisel kerkinud küsimusi arutati juristide nõupidamistel ja teaduslikel konverentsidel, muuhulgas ka Eesti, Läti ja Leedu NSV juristide teaduslikul konverentsil, mis toimus Tartu Riiklikus Ülikoolis 1958. aasta juulis. Seaduste projektide kohta esitasid kirjalikke ettepanekuid ülikoolide õigusteaduskonnad, õigusteaduse instituudid ja teised asutused. Kõigis liiduvabariikides arutati projekte riiklike asutuste ja ühiskondlike organisatsioonide esindajate rohkearvulisel osavõtul.

Projektide laiaulatuslik arutelu andis võimaluse arvestada nende väljatöötamisel ja viimistlemisel üleliidulise ja liiduvabariikliku seadusandluse rakendamise kogemusi, prokuratuuri- ja kohtuorganite senist praktikat, aga samuti ka nõukogude õigusteaduse saavutusi.

NSV Liidu Ülemnõukogu poolt vastuvõetud seadused lähtuvad Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee otsustest, mis on suunatud liiduvabariikide suveräänsete õiguste laiendamisele ning nende osatähtsuse tõstmisele majanduslikus, kultuurilises ja riiklikus ülesehitustöös. Vastuvõetud seadustes viiakse ellu 1957. a. veebruaris toimunud NSV Liidu Ülemnõukogu neljanda koosseisu kuuenda istungjärgu otsused NSV Liidu Konstitutsiooni § 14 p. «u» muutmisest ja liiduvabariikide õiguste laiendamisest seadusandluse alal.

Teatavasti arvas 1936. a. NSV Liidu Konstitutsiooni § 14 p. «u» kohtukorraldust ja kohtupidamise korda käsitleva seadusandluse, samuti ka kriminaal- ja tsiviilkoodeksi vastuvõtmise ja kehtestamise NSV Liidu kompetentsi. Vastavalt konstitutsioonile võttis NSV Liidu Ülemnõukogu 16. augustil 1938. a. vastu NSV Liidu ja liidu- ning autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse, mis kehtis kogu NSV Liidu territooriumil. Mis puutub üleliidulistesse protsessi-, samuti kriminaal- ja tsiviilkoodeksitesse, siis need jäid andmata. Seepärast säilitasid kuni viimase ajani kehtivuse üksikute liiduvabariikide kriminaal-, tsiviil-, kriminaalprotsessi ja tsiviilprotsessi koodeksid. Kõrvuti liiduvabariikide kriminaal- ja kriminaalprotsessi koodeksitega kehtisid üleliiduliste seadustena 1924. a. vastuvõetud NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaal-seadusandluse põhialused ning NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtupidamise alused.

Juhindudes partei otsustest liiduvabariikide õiguste laiendamise kohta, võttis NSV Liidu Ülemnõukogu neljanda koosseisu kuues istungjärk 11. veebruaril 1957. a. vastu seaduse, millega laiendati ulatuslikult liiduvabariikide õigusi ka seadusandluse alal. Selle seadusega muudeti NSV Liidu Konstitutsiooni § 14 p. «u» selles mõttes, et NSV Liidu kompetentsi arvati kohtukorraldust ja -protsessi korda käsitleva seadusandluse aluste ning tsiviil- ja kriminaalseadusandluse aluste andmine, liiduvabariiki-

kide kompetentsi aga liiduvabariikide kohtukorraldust käsitleva seadusandluse ning tsiviil-, kriminaal- ja vastavate protsessikoodeksite kehtestamine. Alused käsitlevad vastavate õigusalade printsiipiaalse tähendusega küsimusi, mis nõuavad ühtset seadusandlikku lahendust kogu NSV Liidu territooriumi ulatuses; liiduvabariikide koodeksitel, lähtudes aluste põhiprintsiipidest ja -mõistetest, tuleb samal ajal arvestada kohalikke tingimusi ja iseärasusi.

Käesolevas kogumikus avaldatakse rida artikleid, kus tutvustatakse vastuvõetud uusi aluseid ja üksikuid küsimusi Eesti NSV Kriminaalkoodeksi ja Kriminaalprotsessi koodeksi projektide järgi.

Autorite kollektiiv

KURITEOST «NSV LIIDU JA LIIDUVABARIIKIDE KRIMINAALSEADUSANDLUSE ALUSTE» JÄRGI

Professor H. K a d a r i

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

I. NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. aastal kinnitatud «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alustel»,¹ mis tähistavad uut järku nõukogude kriminaalseadusandluse arenemises, on täita eriti suur osa sotsialistliku seaduslikkuse edasisel kindlustamisel ja kuritegevuse vastu võitlemisel Nõukogude riigi arengu uue perioodi — kommunistliku ühiskonna hoogsa ehitamise tingimustes.

Sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamine ja kuritegudega võitlemise efektiivsus on vastastikuses tingituses.

Sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamise, seega nõukogude ühiskondliku ja poliitilise korra ning kodanike isiku ja õiguste kaitse üks vältimatuid ja tähtsamaid teid on efektiivne võitlus kuritegevusega. Selleks näitab NLKP nii seadusandlusele kui ka riiklikele ja ühiskondlikele organitele uusi ülesandeid ja vahendeid, mis on leidnud väljenduse ka «Alustes». Teatavasti on kriminaalrepressioon Nõukogude riigis küll vajalik, kuid mitte ainus ega peamine vahend võitluses kuritegudega. Peamiseks on muud kuritegusid ärahoidvad ja kuritegevuse likvideerimisele suunatud vahendid — ennekõike kasvatamise ja veenmise mitmesuguste vormide ning kuritegusid soodustavate nähtuste kõrvaldamiseks vajalike vahendite rakendamine, siis aga ka administratiivsete ja distsiplinaarsete sunnivahendite kasutamine.

Seoses nõukogude ühiskondliku ja riikliku korra kindlustamisega, elanikkonna materiaalse heaolu ja kultuuritaseme pideva tõusuga ning kodanike ühiskondliku teadlikkuse kasvuga omandab üha suuremat tähtsust veenmismeetod ning areneb ja avarub ühiskondlike mõjutamisvormide rakendamise ala. NLKP XXI kongressi juhendite kohaselt hakkavad sotsialistliku ühiskonna reeglite järgimise tagamisel etendama üha tähtsat osa ühiskondlikud organid, kes rööbiti riigiasutustega peavad täitma avaliku

¹ Järgnevalt «Alused».

korra ja kodanikuõiguste kaitsmise ning meie ühiskonnale kahjulike tegude ärahoidmise ülesandeid. Sellega kaasneb: 1) kriminaalvastutuse sfääri järkjärguline kitsendamine selliste sotsialistlikule ühiskonnale kahjulike tegude osas, millede vastu on võimalik edukalt võidelda administratiivsete, distsiplinaarsete ja mitmesuguste ühiskondliku mõjutamise vahendite abil; 2) kriminaalvastutuse kergendamine vähemohtlike kuritegude osas ning karistuse kui repressiooni kasvatusliku ülesande tugevdamine, samuti õigusemõistmise organite poolt rakendatavate, mitte karistusena esinevate kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite tähtsuse suurenemine. Seda kõike aga niivõrd, kuivõrd see on kooskõlas Nõukogude riigi ja tema kodanike huvide mõjusa kaitsega sotsialistlike ühiskondlike suhete vastu sihitud ühiskonnaohtlike tegude eest.

Samal ajal on vajalik, nagu on näidatud ka NLKP XXI kongressi materjalides, rangus võitluses kõige ohtlikumate riiklike, siis kodanike elu või tervise vastu sihitud ja muude eriti ohtlike kuritegudega, nagu ka rangus eriti ohtlike retsidivistide suhtes.

Ent kuritegevusega võitlemise efektiivsuse üks olulisi tegureid on omakorda sotsialistliku seaduslikkuse järjekindel teostamine. Kriminaalõiguse alal tähendab see kriminaalkaristuse kohaldamist kõigil ja ühtlasi ainult neil juhtudel, kus selleks on alus, samuti liigilt ja määralt just niisuguse karistuse määramisest, mis on vajalik ja põhjendatud.

Eespool öeldust tuleneb esiteks nõue, et kriminaalseadused sätiksid kriminaalsanktsioonide kohaldamise eeldused ja alused nii, et oleks maksimaalselt kindlustatud nende kohaldamine kõigil ja seejuures ainult neil juhtudel, kus selleks on sisuliselt alust, s. t. kus seda nõuab teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkus, ja just niisuguses raskuse määras, mida nõuab tegija süü aste. Teiseks tuleneb eespool öeldust analoogiline nõue kriminaalseaduste rakendamise suhtes: kriminaalvastutusele võetagu eranditult iga isik, kes on süüdi kriminaalseaduses ettenähtud kuriteos, ja kriminaalvastutuse alla ärgu langegu ükski süütu isik.

Kõik eespool märgitud ülesanded ja põhimõtted on leidnud väljenduse «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alustes», eriti ka neis sättes, mis käsitlevad kuritegu.

Säilitades senisest seadusandlusest kõike seda, mis õigustab end ka uutes tingimustes, arendavad ja täpsustavad «Alused» kuriteosse puutuvate küsimuste seadusandlikke lahendusi, arvestades seejuures nõukogude kriminaalseadusandluse arengut ja õigusemõistmise praktika kogemusi ning nõukogude õigusteaduse saavutusi.

Kuritegevuse väljajuurimise eesmärk koos kõige selle uuega, mida toovad «Alused», seab nõukogude kriminaalõigusteadusele uusi suuri ülesandeid. Kuriteosse puutuvatest mõistetest, printsiipidest ja institutidest omab erilist tähtsust kriminaalvastutuse aluste, kuriteo mõiste, kuriteo kui süülise teo, kuritegude

ohtlikkuse ja nende muudest õiguserikkumistest eristamise, samuti kuriteo toimepanemise staadiumide ja kuriteost osavõtu küsimuste sügav, kohtupraktika üldistamisel, aga ka kuritegevust soodustavate nähtuste uurimisel põhinev teoreetiline läbitöötamine. Käesolevas artiklis antakse lühike ülevaade peamiselt sellest uuest, mida sisaldavad «Alused» kuritegu käsitlevais sätteis.

II. Erinevalt 1924. aasta «Põhialustest» ja liiduvabariikide senini kehtinud kriminaalkodeksitest sisaldavad «Alused» paragrahvi, milles on koondatult ja ammendavalt sätitud kriminaalvastutuse alused. «Aluste» § 3 lg. 1 järgi on kriminaalvastutusele võetav ja karistatav ainult isik, kes on süüdi kuriteo toimepanemises, see tähendab — nagu öeldakse edasi § 3 lg. 1 —, kes on tahtlikult või ettevaatamatult toime pannud kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse. Selle põhimõtte tähtsus väljendub ka «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste»² § 4, mis näeb ette, et kedagi ei või süüdistatavana vastutusele võtta muidu kui seadusega sätitud alustel.

Esimesena ja seejuures selgesti esiletõstetult on fikseeritud § 3 nõukogude kriminaalõiguse tähtsamaid kriminaalvastutuse aluseid — isiku süülisus toimepandud kuriteos. Sellega väljendavad «Alused» objektiivse ja kollektiivse vastutuse eitamist ning üksnes süülise ja individuaalse vastutuse tunnustamist nõukogude kriminaalõiguse järgi — põhimõtteid, mis pandi nõukogude kriminaalõigusele aluseks juba V I. Lenini poolt. «Aluste» § 3, niivõrd kui selles käsitletakse süülisust kriminaalvastutuse alusena, korrespondeerib «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 15 p. 2, mille kohaselt üks asjaolusid, mis kriminaalasjas kuulub tõendamisele, on süüdistatava süülisus kuriteo toimepanemises.³

Peale isiku süülisuse kui kriminaalvastutuse «faktilise» aluse on § 3 esimeses lõikes leidnud väljenduse veel teine, kriminaalvastutuse juriidiline alus. Paragrahvi esimeses lõikes sätitakse, et isik on vastutav ja karistatav ainult kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtliku teo (resp. tegevusetuse) süülise toimepanemise eest. Järelikult kriminaalvastutust ei ole ilma kriminaalseaduseta, milles isiku poolt toimepandud ühiskonnaohtlik tegu või tegevusetus on tunnistatud kuriteoks. Seesama põhimõtte on väljendatud ka nõukogude kriminaalseadusandluse ülesandeid käsitleva § 1 teises lõikes, mille kohaselt NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandlus määratleb, missugused ühiskonnaohtlikud käitumisaktid on kuriteod, ja näeb ette karistused, mis kuuluvad kohaldamisele kuritegusid toimepannud isikute suhtes.

² Järgnevalt «Kriminaalkohtumenetluse alused».

³ Vt. ka «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 43 lg. 4, mille järgi süüdimõistev otsus tehakse üksnes tingimusel, et kohtuliku arutamise käigus on tõendatud kohtualuse süülisus kuriteo toimepanemises.

«Alused» sisaldavad seega analoogia keelu. Alates esimestest nõukogude kriminaalkoodeksitest tunnustas nõukogude kriminaalseadusandlus täiesti põhjendatult kriminaalvastutust seaduse analoogia alusel. Nagu näitas viimaste aastate kohtupraktika, pole analoogia nüüd enam vajalik. Seepärast on temast loobumine kõigiti õigustatud, seda enam, et analoogiast loobumine aitab kaasa ka sotsialistliku seaduslikkuse edasisele kindlustamisele. Esiteks suureneb analoogiast loobumise tulemusena veel enam ühtsus kriminaalseaduste mõistmisel ja sellega stabiilsus nende rakendamisel. Teiseks suureneb ka kriminaalseaduste kasvatav toime. Juba nõukogude kriminaalseaduse olemasolu juhib ja kasvatab kodanikke. Ta suunab inimeste käitumist mitte üksi karistusega ähvardamise abil, vaid ka juba sellega, et ta ütleb, missugune käitumine on nõukogude ühiskonna huvidele ohtlik ja seega hukkamõistetav. On arusaadav, et kõigi kuritegudena käsitatavate tegude otsene ja ammendav ettenägemine seaduses soodustab selle ülesande täitmist. «Alused» ei nimeta kriminaalvastutuse alusena kuriteokoosseisu⁴, mida sellena nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses käsitatakse üsna ulatuslikult. Kuid sellest ei järeldu, nagu kriminaalseaduses sisalduv kuriteokoosseis ei omaks tähtsust kriminaalvastutuse suhtes. «Aluste» § 3 esimeses lõikes sisalduvast printsibist, et isik on kriminaalvastutusele võetav ainult sellise ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse eest, mis on kriminaalseaduses ette nähtud, ning samaaegselt analoogiast loobumise faktist järeldub, et kriminaalvastutus on võimalik ainult kriminaalseaduses otseselt ettenähtud ühiskonnaohtliku teo eest, s. t. ainult sellise ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse eest, mis sisaldab seaduses ettenähtud kuriteokoosseisu tunnused. See järeldub ka «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 5 lg. 1 p. 2, mille kohaselt teos või tegevusetuses kuriteokoosseisu puudumise korral ei või kriminaalasja algatada ja algatatud asi kuulub lõpetamisele. Järelikult: nõukogude kriminaalseadus temas sisalduva kuriteokoosseisuga on kriminaalvastutuse ainsaks juriidiliseks aluseks.

Analoogia keelu tõttu ei ole isik ühelgi juhul kriminaalõiguslikult vastutav sellise teo või tegevusetuse eest, mis ei sisalda kriminaalseaduses ettenähtud teatava koosseisu kõiki tunnuseid. Kriminaalseadus temas sisalduva koosseisuga on juriidiliseks piiriks, mis eraldab kuritegeliku käitumise mittekuritegelikust. Eelnevast tuleneb, et analoogiast loobumine seab kriminaalseadusandlusele seaduse lünkade ja vastuolude vältimise ning sõnastuse täpsuse ja selguse nõude. Selleks tuleb hoiduda nii üld sõnalisusest kui ka liigsest konkreetsusest, sest teatavasti püü detailiselt reguleerida vastutuse eeldusi tingib paratamatult lünki ja vastuolusid seaduses.

⁴ Kuriteokoosseisu mainitakse «Alustes» ainult § 16.

Seaduslikkuse järjekindla teostamise ja kuritegevusega võitlemise efektiivsuse seisukohalt omab olulist tähtsust ka § 3 lg. 2, mille järgi kriminaalkaristust kohaldatakse ainult kohtuotsusega.

III. Võrreldes nii 1924. aasta «Põhialustega» kui ka 1926. ja järgnevatel aastatel kehtestatud liiduvabariikide kriminaalkoodeksitega arendavad ja täpsustavad «Alused» kuriteo mõiste piirlust.

Juba «Aluste» § 3 lg. 1 vaatlusest selgub, et kriminaalvastutuse ja karistatavuse tingimatuks eelduseks on kuritegu kui teatud, selles paragrahvis ammendavalt loetletud tunnuseid omav tegu või tegevusetus. See tähendab: ei ole isiku kriminaalõiguslikku vastutust ilma tema poolt toimepandud kuriteota. Sellega on selgesti väljendatud erandeid mittetunnustav põhimõte, et kriminaalrepressioonide kohaldamise eelduseks ei saa olla üksnes isiku ohtlikkus. Vastavalt sellele ei ole «Alustesse» võetud 1924. aasta «Põhialuste» § 22 ja enamikus liiduvabariikide kriminaalkoodeksites sisaldunud ning kuni 1938. aasta «NSV Liidu, liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse» jõustumiseni kehtinud sätet, mille järgi oli kohtuotsusega võimalik kohaldada asumisele saatmist ja väljasaatmist ka neile isikuile, kes ei olnud toime pannud kuritegu, kuid olid tunnistanud ühiskonnaohtlikuks oma endise tegevuse või sidemete tõttu kuritegeliku keskkonnaga.

«Alustes» piiritletakse kuriteo mõistet § 7 esimeses lõikes. Ent kuriteo mõiste, s. t. kuriteo oluliste tunnuste ammendava avamise seisukohalt omab tähtsust mitte ainult nimetatud paragrahv, vaid ka rida teisi nõukogude kriminaalõiguse põhiprintsiipe ja -mõisteid käsitlevaid paragrahve, eriti just § 1 ja juba eespool vaadeldud § 3.

Nagu 1924. aasta «Põhialustes», nii ka «Aluste» § 7 piiritletakse kuritegu kõigepealt ühiskonnaohtliku käitumisaktina (деяние) Ent erinevalt «Põhialustest»⁵ eristavad «Alused» sõnaselgelt kuriteo kui käitumisakti kaht vormi — tegu (действие) ja tegevusetust (бездействие), kasutades vastavaid termineid järjekindlalt neile omistatud tähenduses ja lahendades ning täpsustades sel teel real juhtudel kuriteo kui käitumisaktiga seoses olevaid küsimusi. Nii on näiteks § 8 ja § 9 selgesti väljendanud seisukohta, et ühiskonnaohtlik tagajärg võib olla põhjustatud mitte ainult teoga, vaid ka tegevusetusega. Käitumisakti, s. o. teo või tegevusetuse käsitlemisel kuriteo liigitunnusena on väljendatud

⁵ «Põhialustes» kasutatakse terminit «деяние», kohati terminit «действие». Viimast aga ka «деяние», s. t. tegu ja tegevusetust hõlmavas tähenduses. VNFSV 1926. aasta KrK-s kasutatakse termineid «действие» ja «бездействие», esimest neist seejuures kahes tähenduses: üldterminina ja aktiivse teo tähenduses. Seda sama näeme ka reas teistes seni kehtinud liiduvabariiklikes kriminaalkoodeksites. Mõnedes neist, näit. Ukraina NSV KrK-s ja Gruusia NSV KrK-s, kasutatakse kolme terminit: üldtermini (деяние) kõrval tegu ja tegevusetust.

nõukogude kriminaalõiguse põhimõtte, mille järgi kuriteoks kui kriminaalvastutuse eelduseks ei piisa üksnes välisest aktist ega ka üksnes sisemisest, teadvuse aktist, mis ei ole objektiviseerunud välises, vaid on nõutav objektiivse ja subjektiivse külje ühtsus.

«Alused» lähtuvad kuriteo materiaalsest käsitusest: nii § 7 kui ka §§ 1 ja 3 fikseerivad kuriteo põhilise ja määrava tunnusena teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse. Selles avaldub nõukogude kriminaalõiguse üks seaduspärasusi: vorm ei varja, vaid, vastupidi, avab mõistete ja printsiipide ühiskondlik-poliitilise sisu.

Juba esimesed nõukogude võimu poolt kehtestatud dekreedid, niivõrd kui nad käsitlesid võitlust kõige ohtlikumate Nõukogude riigi vastu sihitud kuritegudega, iseloomustavad viimaseid nende ühiskondlik-poliitilise loomuse seisukohalt. Nii iseloomustatakse 1917. aasta 26. oktoobri dekreedis «Maa kohta» mõisnikele kuulunud ja selle dekreeidi alusel konfiskeeritava vara mistahes rikkumist kogu rahva vara vastu sihitud raske kuriteona⁶; 1917. a. 5. detsembri dekreedis «Toitlusministeeriumi ametnike sabotaažist» kõneldakse sabotaažiaktidest toitlustuse alal kui kuritegudest revolutsiooni võidu saavutuste kindlustamise vastu⁷; RKN 14. jaanuari 1918. aasta dekreedis «Komisjonidest alaealiste jaoks», millega kaotati alaealiste alluvus kohtutele ja nende kinnipidamine vanglais, iseloomustatakse alaealiste poolt toimepandud kuritegusid ühiskonnaohtlike tegudena.⁸ Need on vaid üksikud näited.

Nii käsitab nõukogude kriminaalõigus juba oma tekkimisest peale kuritegu ühiskonnaohtliku teona, teona, mis on sihitud töötava rahva huvide vastu.

Esimene katse anda kuriteost üldistatud materiaalne käsitus tehakse Kohtu RK 12. detsembri 1919. aasta määruses «VNFSV kriminaalõiguse juhtivad põhimõtted». Nimetatud määruse § 5 defineeritakse kuritegu kriminaalõiguslikult kaitstava ühiskondlike suhete korra rikkumisena. See definitsioon ei avanud veel siiski kuritegu nõukogude ühiskonnas iseloomustavaid sisulisi jooni. Seda definitsiooni täiendavad teataval määral § 3, milles seoses nõukogude kriminaalõiguse ülesande määratlemisega iseloomustatakse kuriteo üldobjekti ühiskondlike suhete süsteemina, mis vastab töörahva huvidele proletariaadi diktatuuri perioodil, ja § 6, milles kuritegu iseloomustatakse täiendavalt teo või tegevusetusena, mis on ohtlik antud ühiskondlike suhete süsteemile ja mis seetõttu teeb vajalikuks riigivõimu võitluse kuritegusid toimepannud isikutega. Kuriteo materiaalsel loomust Nõukogude riigis täielikult avav definitsioon antakse esimestes nõukogude kriminaal-koodeksites. Nii on VNFSV 1922. aasta KrK § 6 järgi kuriteona

⁶ Vt. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917—1952, Москва 1953, lk. 9.

⁷ Vt. sealsamas, lk. 18—19.

⁸ Sealsamas, lk. 21.

käsitatav iga ühiskonnaohtlik tegu või tegevusetus, mis ohustab nõukogude korra aluseid ja kommunistlikule korrale ülemineku perioodiks tööliste ja talupoegade võimuga seatud õiguskorda. Sellele definitsioonile vastab oma sisult kuriteo mõiste materiaalne definitsioon, mis on toodud VNFSV 1926. aasta KrK § 6 ja teiste liiduvabariikide neil aastail kehtestatud kriminaalkoodeksite vastavates paragrahvides.

1924. aasta «Põhialused» ei piiritle kuriteo mõistet. Küll ilmneb «Põhialuste» sissejuhatuse esimesest lõikest, milles määratletakse NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse ülesanne, et ka «Põhialused» käsitavad kuritegu ennekõike sisuliselt, nimelt ühiskonnaohtliku teona, s. t. teona, mis õõnestab töörahva võimu või rikub töörahva poolt seatud õiguskorda.

«Aluste» § 7 lg. 1 kohaselt on kuritegu «kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu või tegevusetus, mis on suunatud nõukogude ühiskondliku või riikliku korra, sotsialistliku majandussüsteemi, sotsialistliku omandi, kodanike isiku, nende poliitiliste, tööalaste, varaliste ja muude õiguste vastu, samuti muu sotsialistliku õiguskorra vastu suunatud ühiskonnaohtlik tegu või tegevusetus, mis on kriminaalseaduses ette nähtud».

«Aluste» § 7 lg. 1 piiritleb seega kuriteona esinevat tegu ja tegevusetust 1) materiaalse tunnusega, s. o. ühiskonnaohtlikkusega, ja 2) teatava juriidilise kriteeriumi abil, mida väljendavad sõnad «kriminaalseaduses ette nähtud».

Avades teo ja tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse sisu, loetletakse § 7 lg. 1 tähtsamaid kuriteo objekte ja objektide liike: nõukogude ühiskondlikku ja riiklikku korda, sotsialistlikku majandussüsteemi, sotsialistlikku omandit, siis kodanike isikut, edasi kodanike õigusi, milledest tähtsamatena otseselt nimetatakse poliitilisi, tööalaseid ja varalisi, ning seejärel märgitakse üldiselt muud osad sotsialistlikust õiguskorrast. Nii esineb kuritegu ka «Aluste» järgi nõukogude korra aluste või sotsialistliku õiguskorra vastu suunatud käitumisaktina. § 7 lg. 1 toodud loetelu konkretiseerib ühiskonnaohtlikkuse sisu, avades sel viisil sügavamalt kuriteo ühiskondlik-poliitilise olemuse Nõukogude riigis.⁹

Teiseks, nagu märgitud, piiritletakse § 7 lg. 1 kuritegu juriidilise kriteeriumi abil: kuritegu — see on k r i m i n a a l s e a d u s e s ette nähtud ühiskonnaohtlik tegu või tegevusetus. See kriteerium, mis väljendab ühiskonnaohtliku teo (resp. tegevusetuse) teatavat suhet kriminaalseadusesse, vajab lahtimõtestamist. «Aluste» § 1 lg. 2 järgi tähendab «kriminaalseaduses ettenähtud» seda, et kriminaalseadus 1) määratleb, missugused ühiskonnaohtlikud käitumisaktid on kuriteod, ja teeb seda, nagu nägime, sättides kuriteona käsitatava ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse koosseisu,

⁹ «Aluste» § 7 lg. 1 toodud loetelule vastab nõukogude kriminaalseadusandluse ülesandeid käsitlevas § 1 lg. 1 nõukogude kriminaalõiguse kaitseobjektide mõnevõrra üldistatum loetelu.

ja 2) näeb ette karistused, mis kuuluvad kohaldamisele kuritegusid toimepannud isikute suhtes. Seega väljendab kriteerium «kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu või tegevusetus» mitut kuriteo olulist tunnust. Esiteks sellest, et kriminaalseadus sätib, missugused ühiskonnaohtlikud käitumisaktid on kuriteod, järeldub, et kuritegu on teatava kriminaalõigusliku normiga vastuolus, s. t. kriminaalõigusevastane tegu või tegevusetus. Teiseks selles, et seadus näeb ette karistused, mis kuuluvad kohaldamisele kuritegusid toimepannud isikute suhtes, on kuriteo olulise tunnuseks leidnud seadusandliku väljenduse karistatavus, seejuures karistatavus üksnes seaduse alusel. Need tunnused tingivad kuriteo olulise tunnuseks omakorda süüli suse, mis on sellisena ette nähtud ka § 3.¹⁰

Kui senini kehtinud nõukogude kriminaalseadusandluses nimetati kuriteo tunnustest otseselt ühiskonnaohtlikkust ja karistatavust kriminaalseaduse järgi (nii näiteks VNFSV KrK § 1), süü lisus aga näiteks tuletus tahtluse ja ettevaatamatuse, samuti süü dimatuse määratlusist, siis on «Alustes» (§ 7. § 3 ja § 1) otseselt toodud kõik kuriteo mõiste olulised tunnused nõukogude krimi naalõiguse järgi.

Nende tunnuste hulgas omab põhilist ja määravat tähendust ühiskonnaohtlikkus kui tunnus, mille tõttu ongi vajalik riigivõimu poolt teostada õiguslikult reguleeritud võitlust kuritegudega.

Ühiskonnaohtlikkuse määrav tähendus kuriteo tunnuseks avaldub esiteks selles, et temast on lõpptulemuses (otseselt või kaudselt) kaastingatud ka kõik teised üldnimetatud ja nõukogude kriminaalseadusandluses ettenähtud olulised kuriteo tunnused.

Teiseks avaldub ühiskonnaohtlikkuse kui kuriteo tunnuse mää rav tähendus selles, et tegu või tegevusetus, mis sisaldab teatud kuriteo (näit. teenistusliku seisundi kuritarvitamise) seaduses ette nähtud koosseisu faktilised tunnused, esineb nõukogude kriminaal õiguse järgi kuriteona ainult siis, kui ta on ühiskonnaohtlik. See kehtib teatavasti ka kuriteo katse ja kuriteoks ettevalmistamise, samuti kuriteost osavõtu selle või teise liigi faktilisi tunnuseid sisaldava teo ning kuriteoga puutumuse faktilisi tunnuseid omava teo või tegevusetuse suhtes. Selline tegu või tegevusetus ei ole ühelgi juhul käsitatav kuriteona; ta võib olla õiguse vastane ja süüline, kuid mitte kriminaalõigusevastane ja mitte süüline kriminaalõiguse mõttes. See kuriteo materiaalsest käsi tusest tulenev järeldus on leidnud selge väljenduse ka «Aluste» § 7

¹⁰ Niivõrd kui seadusandlus tunneb kriminaalvastutust analoogia alusel, ei ole kuriteo olulise tunnuseks käsitatav koosseisupärasus, sest et analoogia eitab iga kuriteo vastavust kriminaalseaduses sisalduvale koosseisule. Analoo giast loobumiseks aga tekib ja vajab lahendamist küsimus, kas koosseisu pärasus, s. o. ühiskonnaohtliku õigusevastase teo (resp. tegevusetuse) vastavus seaduses sisalduvale koosseisule, on kuriteo tunnus või väljendab ta krimi naalprotsessuaalset nõuet. Käesoleva artikli raamides pole võimalik seda küsi must vaadelda.

teises lõikes, mille kohaselt kuriteona ei esine selline «tegu või tegevusetus, mis formaalselt sisaldab küll mingi kriminaalseaduses ettenähtud käitumisakti tunnused, kuid vähese tähtsuse tõttu ei ole ühiskonnaohtlik». Erinevalt näiteks VNFSV 1926. a. KrK § 6 märkusest ei kõnele «Aluste» § 7 lg. 2 kahjulikust tagajärjest ega nõua — lisaks teo või tegevusetuse vähesele tähtsusele — selle puudumist. See tähendab, et nimetatud sättes on mõeldud nii neid juhte, kus kriminaalõiguslikult arvesse tulla võiv kahjulik tagajärg puudub (näiteks ametiisiku poolt toimepandud teenistusliku seisundi kuritarvitamine ei põhjusta kriminaalõiguslikult tähendust omavaid kahjulikke tagajärgi või põhjustab küll näiteks materiaalselt kahju riigile, kuid ainult mõne rubla ulatuses), kui ka neid juhte, kus selline tagajärg esineb, kuid oma kauge seose tõttu ei mõjuta teo või tegevusetuse ühiskondlik-poliiitilist tähendust. Uue formulatsiooni tõttu ei ole tarvis kriminaalkoodeksi eriosas eri sätteid ühiskonnaohtlikkuse puudumise tingimuste kohta (nagu seda on näiteks VNFSV 1926. a. KrK § 112 lg. 2 märkus 1) ega teki üksikute kuriteoliikide eripärast tingitud raskusi ühiskonnaohtlikkuse küsimuse lahendamisel (nagu neid mõnikord esines näiteks VNFSV 1926. a. KrK § 59^{3v} rakendamisel raudtee-transpordi asjades). Järelikult selleks, et tegu või tegevusetus oleks vähetähtis, ei ole nõutav, et üldse puuduks mingi kahjulik tagajärg. Teisest küljest tuleb rõhutada, et ka kriminaalõiguslikult relevantse kahjuliku tagajärje puudumise korral võib tegu või tegevusetus olla ja sageli ongi ühiskonnaohtlik. Seadus kõneleb ühiskonnaohtlikkuse puudumisest teo või tegevusetuse vähese tähtsuse tõttu. Viimase selgitamisel tuleb arvestada nii selle objekti ühiskondlikku tähtsust, mille vastu käitumisakt oli suunatud, kui ka kriminaalõiguslikult relevantse kahju tekkimise võimaluse astet neis konkreetsetes tingimustes, milledes tegu või tegevusetus aset leidis, ja võimaliku, resp. tegeliku kahju ulatust — kõiki neid momente nende kogumis.¹¹

Teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse puudumise korral § 7 lg. 2 ettenähtud asjaoludel puudub kriminaalvastutuse tingimatu eeldus — kuritegu — ja kriminaalmenetlust selles asjas ei saa algatada; nende asjaolude tuvastamise korral kriminaalmenetluse käigus tuleb süüdistatava suhtes kriminaalasi lõpetada, resp. kohtualune õigeks mõista kuriteokoosseisu puudumise tõttu tema teos või tegevusetuses («Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 5 lg. 1 p. 2, lg. 2 ja § 43 lg. 5).

Teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse ja sellega kuriteo ning kriminaalvastutuse puudumisest eraldavad «Alused» selgesti kriminaalvastutusest ja karistusest vabastamise juhud. Võrreldes senini kehtinud seadusandlusega täpsustavad ja

¹¹ Vrd. Т. В. Церетели, В. Г. Макашвили, Состав преступления как основание уголовной ответственности, «Советское государство и право», 1954, № 5, lk. 75—77.

arendavad «Alused» § 43 eriti teo (resp. tegevusetuse) või tegija ühiskonnaohtlikkuse kadumise tõttu kriminaalvastutusest ja karistusest vabastamise instituuti. Erinevalt näiteks VNFSV 1926. aasta KrK-st on «Alustes» vastav paragrahv paigutatud mitte kuritegu, vaid karistuse määramist ja karistusest vabastamist käsitlevasse ossa. § 43 lg. 1 kohaselt võidakse isikut, kes on kuriteo toime pannud, vabastada kriminaalvastutusest, kui tunnustatakse, et olukorra muutumise tõttu asja uurimise või kohtuliku arutamise ajaks on süüdlase poolt toimepandud tegu (resp. tegevusetus) kaotanud ühiskonnaohtlikkuse või ta ise on lakanud olemast ühiskonnaohtlik. Järelikult on isiku kriminaalvastutusest vabastamine «Aluste» § 43 lg. 1 nimetatud tingimustel võimalik mitte ainult kohtu, vaid ka kohtueelset uurimist teostavate organite poolt.¹² Kui aga «Aluste» § 43 lg. 1 nimetatud asjaolud leiavad tunnustamist asja kohtulikul arutamisel, siis teeb kohus «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 43 lg. 4 kohaselt süüdimõistva otsuse k a r i s t u s t m ä ä r a m a t a. Erinevalt kohtueelsest staadiumist avaldub siin kriminaalvastutusest vabastamine just karistuse mittemääramises vaatamata süüdimõistmisele. «Aluste» § 43 lg. 2 järgi võib kuriteo toimepannud isikut vabastada karistusest, kui tunnustatakse, et järgnenud laitmatu käitumise ja töösse ausa suhtumise tõttu ei saa teda asja kohtuliku arutamise ajaks pidada ühiskonnaohtlikuks. Et «Aluste» § 43 lg. 2 kõneleb mitte kriminaalvastutusest, vaid karistusest vabastamisest, siis järeldub sellest, et § 43 lg. 2 nimetatud asjaoludel ei ole lubatud isiku vabastamine kriminaalvastutusest kohtueelses staadiumis. Kuid ühtlasi tekib küsimus, kas ka «Aluste» § 43 lg. 2 ettenähtud juhul on raken-datav «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 43 lg. 4 (süüdimõistmine ilma karistuse määramiseta) või on sel juhul mõeldud süüdlase vabastamine m ä ä r a t u d karistusest.¹³ Selle küsimuse seadmiseks annab põhjust mitte ainult «Aluste» § 43 lg. 2 sõnastus (isiku, keda ei saa enam pidada ühiskonnaohtlikuks, vabastamine karistusest) ja selle erinevus «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 43 lg. 4 sõnastusest, vaid ka see, et karistusest vabastamise küsimuse lahendamisel «Aluste» § 43 lg. 2 nimetatud tingimustel (laitmatu käitumine ja aus suhtumine töösse pärast kuriteo toimepanemist) peaks teo (resp. tegevusetuse) ühiskonnaohtlikkuse ja tegija süülisuse astme hinnang olema leidnud väljenduse määratud

¹² «Aluste» § 43 rakendamiseks tuleb liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksites ette näha menetluse lõpetamine kohtueelse uurimise staadiumis «Aluste» § 43 lg. 1 nimetatud asjaoludel, eeldusel, et süüdistatav ei vaidle vastu menetluse lõpetamisele neil alustel.

¹³ «Kriminaalkohtumenetluse alused» mõistavad karistusest vabastamise all süüdimõistva otsuse tegemise korral nii süüdimõistmist ilma karistuse määramiseta kui ka süüdimõistmist määratud karistusest vabastamisega. Need mõlemad juhud võivad esineda «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 5 lg. 1 p. 4 ja lg. 2 rakendamisel amnestia tõttu. Nimetatud seaduse § 43 lg. 4 näeb ette süüdimõistva otsuse ilma karistuse määramiseta.

karistuses. Näib, et seadusandluse alused jätavad võimaluse küsimuse lahendamiseks nii ja teisiti, mistõttu liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite koostamisel tuleks võtta selles küsimuses seisukoht.¹⁴

IV Kuriteo subjekti olulised üldtunnused sätitakse «Aluste» §§ 10 ja 11. Esimeses neist käsitletakse alaealiste kriminaalvastutust. Selles määratakse kõigepealt eluiga, millest alates isik võib olla kriminaalõiguslikult vastutav. 1924. aasta «Põhialused» jätsid selle eluealise piiri lahtiseks. Liiduvabariikide kriminaalkoodeksites määrati see erinevalt. 1935. aastal kehtestatud üleliidulise seadusega «Võitlusabinõudest kuritegevusega alaealiste keskel» sätiti, et varguse, vägivalla, kehavigastamise, tapmise või tapmiskatse eest on alaealised kriminaalõiguslikult vastutavad alates 12 aasta vanusest; 1940. aastal antud seadlusega täiendati seda kuritegude loetelu tegudega, mis võivad tekitada rongiõnnetust. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1941. aasta 31. mai seadlusega «Alaealiste kriminaalvastutusest» sätiti, et kõigi muude kuritegude eest võetakse alaealised kriminaalvastutusele alates 14 aasta vanusest.

«Alused» tõstavad kriminaalvastutuse eluealist piiri: § 10 lg. 1 kohaselt on kriminaalõiguslikult vastutavad isikud, kes enne kuriteo toimepanemist on saanud vähemalt 16 aastat vanaks. Teatud, § 10 lg. 2 loetletud kuritegude toimepanemise eest on isik kriminaalõiguslikult vastutav alates 14. eluaastast. Nendeks kuritegudeks on: tapmine, tervisriket põhjustava kehavigastuse tahtlik tekitamine, vägistamine, röövimine, vargus, kuritahtlik huligaansus, tahtlik riikliku, ühiskondliku või kodanike isikliku vara hävitamine või rikkumine, mis tõi kaasa raskeid tagajärgi, ja rongiõnnetust põhjustavate tegude toimepanemine tahtlikult. See on ammendav ja täpne loetelu. Välja arvatud tapmine, mille all on mõeldud nii tahtlikku kui ka ettevaatamatut tapmist, sisaldab see loetelu ainult tahtlikult toimepandavaid kuritegusid. § 10 lg. 2 ei nimeta temas loetletud kuritegude katset ega ettevalmistust, samuti ka mitte osavõttu neist. See pole ka vajalik: niivõrd kui pole tehtud erandit, ulatub «Kriminaalseadusandluse aluste» üldprintsiipide kohaselt kriminaalvastutus mitte ainult tahtliku kuriteo täideviimisele, vaid ka tema katsele ja ettevalmistusele, samuti osavõtule temast.

Eluealise piiri tõstmisega piiravad «Alused» kriminaalvastutust ning laiendavad tunduvalt kasvatuslike mõjutusvahendite sfääri noorukite suhtes. Seejuures on silmas peetud mitte ainult kriminaalvastutuse eeldusena nõutava süüdivusvõime väljakujunemist noorukite juures, vaid ka seda, et noor, olgugi oma käitumise iseloomust ja ühiskondlikust tähendusest arusaav ja käitu-

¹⁴ Küsimuse lahendamise korral määratud karistusest vabastamise mõttes tuleks kriminaalprotsessi koodeksis ette näha süüdimõistva, kuid määratud karistusest vabastava kohtuotsuse tegemine «Aluste» § 43 lg. 2 tingimustel.

mist juhtida suutev ühiskonnaohtliku teo toimepanija, oleks saavutanud ühtlasi sellise arengutaseme, millist eeldab kriminaalõiguslike mõjutusvahendite otstarbekohane ja efektiivne kohaldamine. «Kriminaalseadusandluse alused» asuvad seega seisukohal, et kuni kuuteistkümne-, resp. neljateistkümne-aastaste noorukite, s. o. lapsealiste kriminaalvastutusele võtmine ei ole otstarbekohane ja et nende suhtes on õige kohaldada üksnes puhtkasvatuslikke vahendeid.

Peale selle näevad «Alused» ette võimaluse kohaldada kasvatuslikke vahendeid ka kriminaalõiguslikult vastutusvõimeliste isikute suhtes, kes alaealisena, s. o. enne kaheksateistkümne aasta-seks saamist, on toime pannud kuriteo, mis ei kujuta endast suurt ohtu ühiskonnale. Kui kohus leiab, et selline isik on parandatav ka kriminaalkaristuse kohaldamiseta, siis võib ta rakendada kasvatusliku iseloomuga sunnivahendeid, mis ei ole kriminaalkaristused (§ 10 lg. 3).¹⁵ Nende kasvatuslike sunnivahendite liikide ja kohaldamise korra sättimise vastutusrikas ülesanne tuleb lahendada liiduvabariikide seadusandlusel (§ 10 lg. 4).

S ü ü d i m a t u s t kui isiku psüühilist seisundit, mis tingib kriminaalvastutuse puudumise selles seisundis toimepandud tegude eest, käsitletakse «Aluste» § 11. Võrreldes vastavate sätetega seni kehtinud kriminaalseadusandluses («Põhialuste» § 7 ja VNFSV KrK § 11 ning teiste liiduvabariikide kriminaalkodeksite vastavad paragrahvid), toob § 11 reas küsimustes täpsustusi ning lahendusi. Selle paragrahvi lg. 1 järgi ei ole kriminaalõiguslikult vastutav isik, kes oma ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse ajal oli süüdimatuse seisundis, s. t. seisundis, milles ta ei võinud endale oma tegudest aru anda või neid juhtida kroonilise vaimuhaiguse, vaimutegevuse ajutise häire, nõrgamõistuslikkuse või muu haigusliku seisundi tõttu. Sellega on selgesti väljendatud marksistlik-leninliku teooria ja sellel põhineva nõukogude kohtupraktika seisukoht, et kriminaalvastutuse kui süülise vastutuse tingimatuks eelduseks on isiku s ü ü d i v u s, s. o. võime endale aru anda oma teo või tegevusetuse faktilisest iseloomust ja ühiskondlikust tähendusest ning juhtida neid. Kooskõlas sellega kõneldakse «Aluste» § 11 lg. 1 mitte kuriteost, vaid ühiskonnaohtlikust teost ning tegevusetusest, sest süüdimatus seisundis toimepandu ei ole kuritegu nõukogude kriminaalõiguse mõttes. Selle paragrahvi esimeses lõikes on otseselt väljendatud ka see eelnevast tulenev seisukoht, et isiku kriminaalõigusliku vastutavuse küsimuse lahendamisel on määrav, milline oli tema psüühiline seisund (süüdiv või süüdimatu) ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse ajal, s. o. seoses toimepandavaga ja selle suhtes. Täpsustatud on süüdimatuse nn. meditsiinilist kriteeriumi, nimetades süüdimatust tingida võivate

¹⁵ Alaealiste suhtes kohaldatavatest karistustest, neile karistuse määramisest ning nende vabastamise kohta karistuse kandmisest vt. dots. I. Rebase artiklit käesolevas kogumikus.

patoloogiliste nähtuste hulgas ka nõrgamõistuslikkust. § 11 lg. 1 sätitakse ühtlasi, et isiku suhtes, kes ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse ajal oli süüdimatu, võidakse kohtu määramisel kohaldada meditsiinilisi sunnivahendeid, mis määratletakse liiduvabariikide seadusandlusega.

VNFSV 1926. aasta KrK § 11 esimeses lõikes kõrvuti süüdimatuse piiritlemusega formuleeritud printsiip, et karistus ei ole kohaldatav «isikuile, kes küll tegutsesid vaimse tasakaalu seisundis, kuid kohtuotsuse tegemise ajaks on jäänud vaimuhaigeks», on «Aluste» § 11 teises lõikes sõnastatud järgmiselt: «Karistamisele ei kuulu ka isik, kes kuriteo toimepanemise ajal oli süüdivas seisundis, kuid enne kohtuotsuse tegemist jäi vaimuhaigeks, mis võttis temalt võimaluse endale oma tegudest aru anda või neid juhtida». Siin on VNFSV 1926. aasta KrK § 11 lg. 1 sõnastuses esinev «vaimse tasakaalu seisundis» asendatud sõnadega «süüdivas seisundis» ja vaimuhaigust iseloomustatud sellisena, «mis võttis temalt võimaluse endale oma tegudest aru anda või neid juhtida.» Need erinevused ei tähenda lihtsalt sõnastuslikku täpsustamist. Uue formulatsiooniga on «Alused» andnud selge lahenduse järgmisele senini vaieldavale küsimusele: kas süüdivus (resp. süüdimatus) on isiku psüühiline seisund, mis esineb ainult seoses kuriteo toimepanemisega ja selle ajal või ka sõltumata kuriteo toimepanemisest, teisiti öeldes, kas süüdivana on käsitatav isik ainult kui kuriteo toimepanija või ka sõltumata sellest? «Alused» asuvad viimasel seisukohal. Kui näha küsimust mitte lihtsalt selles, missuguseid termineid tarvitada, vaid nende tähenduses ja selles, missuguseid nähtusi nendega tähistatakse, siis on § 11 lg. 2 sõnastuse järgi selge, et võime endale oma tegudest aru anda ja neid juhtida, s. t. süüdivus, resp. süüdimatus kui selle võime puudumine esineb mitte ainult kuriteo toimepanemise ajal. See järeldub ka sellest, et § 11 lg. 1 järgi ei ole isik kriminaalõiguslikult vastutav siis, kui süüdimatuse seisund esines ühiskonnaohtliku teo või tegevusetuse ajal. Sellel nõudel ei oleks mõtet, kui süüdimatus oleks ainult ühiskonnaohtliku teo või tegevusetusega seoses esinev seisund. Järelikult: «Aluste» mõttes on süüdiv iga isik, kes on võimeline endale aru andma oma teost või tegevusetusest ja võimeline neid juhtima, s. t. iga kriminaalõiguslikult vastutusvõimeline isik sõltumata sellest, kas ta on sooritanud mingi kuriteo või mitte. Kuriteo toimepannud süüdiv isik on aga süüline isik, s. t. teatud kuriteos süüdi olev isik (§ 3 lg. 1).

Ka § 11 teises lõikes mõeldud isikute suhtes võidakse kohtu määramisel kohaldada meditsiinilise iseloomuga sunnivahendeid, kusjuures täpsustatakse, et pärast paranemist võidakse sellise isiku suhtes kohaldada karistust.

Seoses kriminaalvastutuse isikuliste eeldustega olgu lõpuks märgitud, et ka «Alustes» on fikseeritud põhimõte, mida tundis

enamik seni kehtinud liiduvabariiklikke kriminaalkoodekseid: kuriteo toimepanemine joobe seisundis ei vabasta kriminaalvastutusest (§ 12). Kriminaalvastutavuse võib kõrvaldada uimastusainete tarvitamisest tingitud patoloogilise joobe või nende tarvitamise tagajärjel aktiviseerunud muu psühhopatoloogiline seisund.

V Selgemini ja rõhutatumalt kui seni on «Alustes» leidnud väljenduse s ü l i s u s kuriteo olulise tunnuseks. Nagu nägime, on neis kriminaalvastutuse ühe alusena otseselt fikseeritud antud isiku süülisus teatud kuriteo toimepanemises. Sellest tuleneb, et süülisus on ühtlasi kuriteo olulisi tunnuseid, avaldades § 3 kohaselt kriminaalseaduses ettenähtud ühiskonnaohtliku käitumisakti tahtlikus või ettevaatamatus sooritamises.

Võrreldes seni kehtinud seadusandlusega («Põhialuste» § 6 ja VNFSV KrK § 10 ning teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid), täpsustavad «Alused» kuriteo tahtliku (§ 8) ja ettevaatamatu (§ 9) toimepanemise spetsiifilisi jooni ning arendavad sellega süülise teo ja tegevusetuse käsitust just moraalselt ja poliitiliselt negatiivse sisuga käitumisena.

See avaldub peamiselt küsimuse lahendamises, mis peab olema tegeliku või võimaliku ettenägemise sisuks, s. t. mida süüdlane nägi ette või võis ette näha.

«Aluste» kohaselt on kuritegu tahtlikult toime pandud siis, kui selle toimepannud isik oli teadlik oma teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikust iseloomust, nägi ette selle ühiskonnaohtlikke tagajärgi ja soovis neid (otsene tahtlus) või teadlikult möönis nende tagajärgede saabumist (kaudne tahtlus). Ettevaatamatult on kuritegu toime pandud siis, kui isik, kes selle toime pani, nägi ette oma teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlike tagajärgede saabumise võimalust, kuid lootis kergemeelselt neid vältida (kuritegelik kergemeelsus), või ei näinud ette nende tagajärgede saabumise võimalust, kuigi pidi neid ette nägema ja võis neid ette näha (kuritegelik hooletus).

Kui seni kehtinud seadusandluses kõneldi tahtluse piiritlemisel oma teo tagajärgede ühiskonnaohtliku iseloomu ettenägemisest tegija poolt ja ettevaatamatuse puhul ainult teo tagajärgedest, siis «Alustes» kõneldakse nii tahtluse kui ka ettevaatamatuse piiritlemisel teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikest tagajärgedest, nende ettenägemisest, resp. ettenägemise võimalusest tegija poolt. Samal ajal on § 8 järgi tahtluseks peale ühiskonnaohtlike tagajärgede ettenägemise nõutav ka tegija teadlikkus teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikust iseloomust. Mis puutub ettevaatamatusse, ja nimelt kuritegelikusse kergemeelsusse, siis eeldab viimane juba oma olemuselt võimalikuna ettenähtud ja seejuures mittesoovitud tagajärje, sellega ühtlasi ka seda põhjustava teo või tegevusetuse ühiskonnaohtliku iseloomu teadmist; kuritegelik hooletus aga eeldab oma olemuselt tagajärje ühiskonnaohtliku iseloomu ja sellega ühtlasi ka vastava teo või tegevusetuse ühiskon-

nahtlikkuse teadmise võimalust tegija poolt. Nii eristatakse «Alustes» tegeliku või võimaliku ettenägemise objektidena: 1) teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikke tagajärgi, millede all tuleb mõista mitte ainult tagajärgi sõna otseses mõttes, vaid kõiki neid faktilisi ja tegija teadvuse suhtes objektiivseid asjaolusid (teo või tegevusetuse elemente, omadusi, seoseid), mis tingivad teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse ja kuuluvad kriminaalseaduse järgi vastava kuriteo koosseisu faktiliste tunnuste hulka või on vastutust raskendavateks või kergendavateks asjaoludeks, ja 2) teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikku iseloomu nende objektiivse omadusena.

Asjaolu, et seni kehtinud seadusandluses ainult tahtluse piiritlemisel kõneldi teo või tegevusetuse tagajärgede ühiskonnaohtlikust iseloomust, ettevaatamatuse puhul aga üksnes tagajärgedest, oli põhjuseks (mitte ainsaid ja mitte määravamaid), et küsimuses, kas teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse ettenägemine, resp. ettenägemise võimalus on süü olulisi tunnuseid, esineb nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses lahkavamus: ühed autorid asuvad seisukohal, et nõutav on üksnes faktiliste tunnuste¹⁶, teised —, et peale nende on nõutav ka teo või tegevusetuse ühiskonnaohtliku iseloomu ettenägemine, resp. ettenägemise võimalus.¹⁷

Viimase seisukoha esindajad on ühisel arvamusel selles, et süülisuse puudumist tingiv *casus* (s. o. juhus subjektiivses mõttes) esineb mitte ainult siis, kui isik ei näinud ega võinudki ette näha koosseisulisi faktilisi tunnuseid, vaid ka siis, kui ta ei olnud ega võinudki olla teadlik oma teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikust iseloomust.

Lahkarvamus nende autorite vahel ilmneb aga küsimuse lahendamisel, mida kujutab endast juhtum, kus süüdlane nägi küll ette ühiskonnaohtliku tagajärje põhjustamist, soovis seda või mõnis selle sabumist, ei olnud aga teadlik oma teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikust iseloomust, kuigi ta oleks võinud seda olla. Ühed autorid näevad ka selles kuriteo tahtlikult¹⁸, teised aga ettevaatamatult toimepanemist, nimelt kuritegelikust hooletusest.¹⁹ Viimase seisukoha järgi on kuriteo tahtlikuks toimepanemiseks seoses faktiliste tunnuste ettenägemisega tingimata vajalik ka teo või tegevusetuse ühiskonnaohtliku iseloomu teadmine, kuriteo toimepanemine kuritegelikust hooletusest esineb aga kas sel kujul,

¹⁶ Vt. näit. VJuNI õpik Kriminaalõigus, Uldosa, Tartu 1946, lk. 195.

¹⁷ Vt. näit. Б. С. Маньковский, Проблема ответственности в уголовном праве, Л.—М. 1949, lk. 109—111.

¹⁸ Vt. näit. В. Г. Макашвили, Уголовная ответственность за неосторожность, Москва 1957, lk. 179—182.

¹⁹ Vt. näit. В. Ф. Кириченко, Значение ошибки по советскому уголовному праву, Москва 1952, lk. 29—31; А. И. Санталов, В. Г. Макашвили, Уголовная ответственность за неосторожность (retsensioon), «Правоведение», 1958, 3, lk. 144—145.

et tegija ei näe ette ühiskonnaohtliku tagajärje saabumist, kuigi tal oli võimalus selleks (niisugusel juhul puudub ka teadlikkus antud käitumisakti ühiskonnaohtlikkusest), või sel kujul, et ta näeb küll ette ühiskonnaohtliku tagajärje põhjustamist, kuid ei ole, kuigi võiks olla teadlik toimepandu ühiskonnaohtlikust iseloomust. Viimast kuritegeliku hooletuse vormi nimetatakse «juriidiliseks hooletuseks». Sellest, et «Aluste» järgi kuriteo tahtliku toimepanemise ühe olulise tunnuseks esineb igal juhul teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse teadmine, järeldub, et ka «Aluste» mõttes on lahkarmumisi tekitav juhtum käsitatav mitte kuriteo tahtliku toimepanemisena, vaid toimepanemisena «juriidilisest hooletusest».

Võidakse väita, et need juhud ei oma praktilist tähtsust, sest et kriminaalõiguslikult vastutusvõimelised nõukogude kodanikud on teadlikud oma teo või tegevusetuse ühiskondlikust tähendusest. See on õige, kuid mitte eranditult. Üldreeglina tagab nii nõukogude kodanike ühiskondlik teadlikkus kui ka nõukogude seaduste tutvustamine seda, et kodanikud on suutelised õigesti otsustama selle üle, kas nende käitumine on ühiskonnale kasulik või kahjulik. Kuid eralistest asjaoludest tingitud üksikud erandjuhud võivad siiski esineda. Ja ei oleks õige rajada neil juhtudel kriminaalvastutust teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkuse teadmise presumtsioonile. «Kriminaalkohtumenetluse aluste» § 15 järgi on kriminaalasjas tõendamisele kuuluvaks asjaoluks peale muu ka süüdistatava süülisus kuriteo toimepanemises, s. o. kuriteo tahtlik või siis ettevaatamatu toimepanemine antud isiku poolt.²⁰ Järelikult, kui on küll tõendatud ühiskonnaohtliku tagajärje ettenägemine seoses selle soovimise või möönmisega, kuid ei leia tõendamist isiku teadlikkust oma teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkusest iseloomust, võib isik vastutada veel ainult kuriteo ettevaatamatu toimepanemise eest (kui västav tegu või tegevusetus ettevaatamatult toimepanduna üldse esineb seaduse järgi kuriteona ja kui on leidnud tõendamist, et tegijal oli võimalus aru saada oma teo või tegevusetuse ühiskonnaohtlikkusest iseloomust); kui aga tõendatakse, et isik mitte ainult ei teadnud, vaid ei võinudki teada, et ta tegu või tegevusetus on ühiskonnaohtlik, siis ei ole ta kriminaalõiguslikult üldse vastutav.

VI. Nagu seni kehtinud seadusandluses, nii ka «Alustes» sätitakse ühiskonnaohtlikkuse ja õigusevastasuse puudumist tingivate asjaoludena otseselt vaid hädakaitset (§ 13) ja hädaseisundit (§ 14)

Mis puutub h ä d a k a i t s e instituudis, siis on «Alustes» selgemini kui seni kehtinud seadusandluses väljendatud nõukogude kriminaalõiguse teooria ja praktika seisukoht, et oma juriidilise

²⁰ Vt. ka «Kriminaalkohtumenetluse alused» § 43 lg. 4: «Süüdimõistev otsus ei või põhineda presumtsioonidele ja ta tehakse üksnes tingimusel, et kohtuliku arutamise käigus on kohtualuse süülisus kuriteo toimepanemises tõendatud.»

diliselt loomuselt on hädakaitse iga isiku õigus. «Põhialuste» § 9 ja liiduvabariikide kriminaalkoodeksite vastavad paragrahvid sättisid, et hädakaitstes tegutsenud isiku suhtes ei ole sotsiaalse kaitse vahendid kohaldatavad, jättes seega täpsustamata, kas hädakaitse on teo ühiskonnaohtlikkuse, seega kuritegelikkuse puudumist tingiv või ainult karistuse kohaldamist kõrvaldav asjaolu. Seevastu on «Aluste» § 13 esimeses lõikes otseselt öeldud, et hädakaitstes toimepandud tegu ei ole kuritegu. Et hädakaitstes toimepandud tegu iseloomustab mitte lihtsalt ühiskonnaohtlikkuse puudumine, vaid ühiskonnakasulikkus, siis on selline tegu ühtlasi õiguslikult lubatud, s. o. õigusepärane tegu.

Ka «Aluste» § 13 lg. 1 järgi on hädakaitseõiguse eelduseks hädakaitse seisund, hädakaitseakt aga kriminaalseaduses ettenähtud tunnuseid omav tegu, mis on toime pandud kaitsel ühiskonnaohtliku ründe eest kahju tekitamise teel ründajale. Nii iseloomustatakse «Alustes» hädakaitseõigust selgesti õigusena aktiivsele kaitsele. Täpsustatud on «Alustes» kaitseobjektide loetelu, võrreldes VNFSV KrK § 13 esimese lõikega, milles ei ole arvestatud ühiskondlikke huve. «Aluste» § 13 esimese lõike järgi on hädakaitse lubatud Nõukogude riigi huvide, ühiskondlike huvide, kaitsja enese, samuti teise inimese isiku ja õiguste kaitseks.

Erinevalt seni kehtinud seadusandlusest sisaldavad «Alused» hädakaitse piiride ületamise mõiste piiratluse. Hädakaitse piirid — need on hädakaitse seisundi tõttu isikul tekkinud kaitseõiguse piirid. Hädakaitseõigus — see on isiku õigus kaitsele ühiskonnaohtliku ründe eest kahju tekitamise teel ründajale. Selle õiguse piirid määravad, kui kaua on isik õigustatud teostama kaitset ja missuguse kahju tekitamise teel ründajale on ta õigustatud seda teostama. Tegu, mis ajaliselt (hilinenud kaitsena) või tagajärgede raskuselt ulatub väljapoole neid piire, esineb mitte enam kaitseõiguse teostamisena, vaid kuriteona. Kuid mitte kõiki selliseid kuritegusid ei karistata üldistel alustel tavaliste kuritegudena. Vastavate kriteeriumide alusel eristatakse neist teatav osa, mida nimetatakse hädakaitse piiride ületamisega toimepandud kuritegudeks ja mis nõukogude kriminaalõiguse järgi on kergemini karistatavad. Seepärast on tarvis täpset käsitust hädakaitse piiride ületamisest. Seda silmas pidades sätitakse «Aluste» § 13 teises lõikes, et hädakaitse piiride ületamine on kaitse ilmne mittevastavus ründe iseloomule ja ohtlikkusele. Nagu nähtub sellest definitsioonist, ei käsita «Alused» hädakaitse piiride ületamisena kaitseõiguse ajalise piiri ületamist.

Mis puutub «Alustes» antud hädakaitse piiride ületamise definitsioonisse, siis vajab see muidugi läbitöötamist teoorias ja konkretiseerimist praktikas. Meile näib, et selles definitsioonis mõeldud ründe ohtlikkust määrab ennekõike selle õiguslikult kaitstud huvi tähtsus, mille vastu rünne on suunatud, seoses

ründe läbi ähvardava kahju raskusega. Ründe iseloom avaldub nii kasutatavas vahendis, vahendi kasutamise viisis, ründe jõulisuses, visaduses jne. Muidugi pole võimalik ega seetõttu õige teravasti lahutada ründe ohtlikkust ja ründe iseloomu: ründe iseloomu väljendab ka see, mille vastu ta on suunatud, ja tema läbi ähvardava kahjuliku tagajärje iseloom ning raskus; ründe ohtlikkus sõltub aga mitte ainult rünnatava huvi tähtsusest seoses ähvardava kahju iseloomu ja raskusega, vaid ka ründe iseloomust — kasutatavast vahendist, ründaja ja kaitsja füüsilise jõu jne. vahekorrast jmt.

§ 13 lg. 2 sisaldab seega kaks täielikult mitteeristatavat, kuid oma iseloomult üksteisest selgesti erinevat kriteeriumi hädakaitse piiride ületamise määramiseks: 1) kaitse ilmne mittevastavus ründe ohtlikkusele ja 2) kaitse ilmne mittevastavus ründe iseloomule. Need kriteeriumid peegeldavad seda tõsiasja, et hädakaitse piiride ületamine leiab tegelikkuses aset kas sel kujul, et ründajale tekitatud kahju raskus järsult, suurel määral ületab ärahoitud kahju raskuse (näiteks käe kodaniku taskusse pistnud vargapoisi mahalaskmine), või sel kujul, et ründajale tekitatud kahju ületab suurel määral ründe tõrjumiseks antud tingimustes vajaliku kahju (mis ei pea olema minimaalne kahju, millega rünne oleks olnud tõrjutav). Viimase kriteeriumi rakendamisel tuleb arvestada ründaja poolt kasutatud vahendi iseloomu, vahendi kasutamise viisi, ründe jõudu, visadust jne. koos ründaja isiku omadustega, samuti kaitseakti iseloomu, s. o. kaitseks kasutatud vahendit, võimalusi selle asendamiseks kergemaga, vahendi kasutamise viisi ja võimalust selle kasutamiseks kergemal viisil, kaitsja isiku omadusi ja aja ning koha tingimusi, milledes kaitset teostati.

§ 13 ei reguleeri vastutust hädakaitse piiride ületamisel toimepandud kuriteo eest. Küll sätitakse § 33 lg. 1 p. 5, et vastutust kergendavaks asjaoluks on «kuriteo toimepanemine kaitsel ühiskonnaohtliku ründe eest, olgugi et hädakaitse piiride ületamisega». Selles sättes on üldiselt mõeldud tegusid, mis, olles küll toime pandud kaitsel ühiskonnaohtliku ründe eest, ei vasta õiguspärase kaitse tingimustele ja esinevad seetõttu kuritegudena (näiteks enneaegne kaitse, meie arvates aga ka näiline hädakaitse, niivõrd kui leiab tuvastamist «kaitsja» ettevaatamatus), kusjuures spetsiaalselt nimetatakse hädakaitse piiride ületamist. Et kuriteo toimepanemine hädakaitse piiride ületamisel esineb «Aluste» järgi vastutust kergendava asjaoluna, lülitub välja võimalus käsitleda liiduvabariikide kriminaalkoodeksites hädakaitse piiride ületamist kriminaalvastutusest vabastamise alusena. Ent see ei lülita meie arvates välja võimalust ette näha kriminaalkoodeksite eriosas hädakaitse piiride ületamisel toimepandud kuritegusid vastavate kuritegude vähemohtlike, s. o. kergemini karistatavate liikidena (koosseisudena). Praktiliselt tuleksid sellistena arvesse hädakaitse piiride ületamisega toimepan-

dud ettevaatamatu või tahtliku tapmise ja tahtliku kehavigastamise koosseisud.

Nõukogude kohtupraktika asub seisukohal, et hädakaitse piiride ületamisel toimepandud kuriteo eest on süüdlane vastutav ainult siis, kui sellise kuriteoga on põhjustatud raske kahju.²¹ «Alused», nagu seni kehtinud seadusandluski, ei piira vastutust ainult raske kahju tekitamise juhtudega. Selleks pole ka vajadust, sest «Aluste» § 13 teisest lõikest tulenevad kriteeriumid (kahju tekitamine, mis suurel määral ületab antud tingimustes ründe tõrjumiseks vajaliku kahju, või kahju tekitamine, mis tunduvalt ületab ärahoitud kahju) võimaldavad kõigiti põhjendatult määrata seda, missuguse kahju tekitamine esineb hädakaitse piiride ületamisena, seega kuriteona — karistatava teona.

«Alused» ei käsita hädakaitse piiride ületamisena ei kaitseõiguse ajalise piiri ületamist, s. t. hilinevad kaitset, ei ka enneaegset kaitset. Selline mitteõigegaegse kaitse toimepandud kuritegu on § 33 lg. 1 p. 5 järgi käsitatav vastutust kergendavatel asjaoludel toimepandud kuriteona (kuriteona, mis on toime pandud kaitse ühiskonnaohtliku ründe eest) Muidugi peab selline kuritegu olema toime pandud kaitse motiivil või eesmärgil. Hilinevad kaitse puhul võib § 33 p. 4 ettenähtud tingimustel (s. o. kuriteo toimepanemine tugeva hingelise erutuse mõjul, mille kutsusid esile kannatanu õigusevastased teod) kergendava asjaoluna esineda ka afekt.

Eelnevast tuleneb nii teooriale kui ka praktikale olulise tähtsusega ülesanne: määrata täpselt hädakaitse seisundi kui hädakaitseõiguse eelduse algus ja lõpp. Mis puutub hädakaitse seisundi algusesse, siis asuvad nõukogude kriminaalõiguse teooria ja praktika teatavasti üksmeelsel seisukohal, et hädakaitse seisund, sellega õigus hädakaitseks, tekib juba ühiskonnaohtliku ründe vahetu reaalse võimalusega ja mitte ainult ja alles sellise ründe tegelikkuseks muutumisega. Samuti ei ole lahkarvamusi selles, et hädakaitse seisund püsib ka siis, kui esineb ründe jätkamise vahetu reaalne võimalus. Seevastu esineb lahkarvamusi hädakaitse seisundi lõppmomenti suhtes. Viimaste aastate kohtupraktika käsib hädakaitse seisundis toimepandud teona ka juhte, kus kaitseja, mitte teades, et ründe täielikult lakkas, tekitab ründajale kahju otsekohe pärast ründe täielikku lõppemist. Printsipiibis ei ole see seisukoht vastuolus «Alustega». Tuleb aga märkida, et viimased jätaavad võimaluse ka teistsugusteks lahendusteks.

Mis puutub hädaseisundisse, siis sisaldab seda käsitlev § 14 rea nõukogude kriminaalõiguse teooria ja praktika sei-

²¹ Vt. Постановление № 8 Пленума Верховного суда СССР 23 октября 1956 г. «О недостатках судебной практики по делам, связанным с применением законодательства о необходимой обороне», вт. «Судебная практика Верховного суда СССР», 1956, 6, lk. 4 jj.

sukohti väljendavaid täpsustusi, võrreldes 1924. aasta «Põhi-aluste» § 9 lg. 2 ja VNFSV 1926. aasta KrK § 13 lg. 2 redaktsiooniga. Hädaseisundis toimepandud tegu piiritletakse kui tegu, mis on toime pandud Nõukogude riigi huve, ühiskonna huve või teo enda toimepanija või teiste kodanike isikut või õigusi ähvardava ohu kõrvaldamiseks, kui antud tingimustes ei olnud võimalust selle ohu kõrvaldamiseks muude vahenditega ja kui põhjustatud kahju on vähem tähtis kui ärahoitud kahju. Ka hädaseisundis toimepandud teo kohta öeldakse otseselt, et see ei ole kuritegu, olgugi et ta sisaldab kriminaalseaduses ettenähtud teo tunnuseid.

VII. «Põhialused» sisaldavad lõpuleviimata tahtliku kuriteo üldise piiratluse, jättes eristamata kuriteoks ettevalmistamise ja kuriteo katse. VNFSV 1926. aasta KrK ja enamiku teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksid eristavad küll ettevalmistust ja katset, kuid piiritlevad seejuures üksnes ettevalmistuse mõistet.²² Seevastu sisaldavad «Alused» § 15 nii ettevalmistuse kui ka katse definitsiooni.

§ 15 lg. 1 järgi on «kuriteoks ettevalmistamine kuriteo toimepanemiseks vahendite või riistade hankimine või kohandamine või muu tahtlik tingimuste loomine kuriteo toimepanemiseks». See piiritus ei erine sisult ettevalmistuse mõiste definitsioonist 1926. a. KrK § 19 esimeses lõikes. Küll sisaldab ta mõned täpsustused. Esiteks teoreetilist iseloomu täpsustuse. Kui senises seadusandluses ettevalmistuse definitsioonid eristavad riistade ja vahendite soetamist ja tingimuste loomist kuriteo toimepanemiseks, siis «Aluste» teoreetiliselt täpsema redaktsiooni järgi on ka riistade ja vahendite soetamine tingimuste loomine kuriteo vahetuks toimepanemiseks. Teiseks iseloomustatakse § 15 lg. 1 ettevalmistust subjektiivsest küljest otseselt tahtliku teona. Sellest, et ettevalmistamine on tahtlik tingimuste loomine kuriteo toimepanemiseks, järeldub, et ettevalmistamise subjektiivsesse küljesse peab kuuluma: 1) teatud kuriteo toimepanemise (s. t. teatud kuriteo objektiivse külje realiseerimise) otsene tahtlus eesmärgina ja 2) tahtlus tingimuste loomise (näiteks relva soetamise) enda suhtes.

Nagu senises seadusandluses, nii ka «Aluste» järgi esineb vahendite soetamine ja muude tingimuste loomine kuriteo toimepanemiseks ettevalmistamisena olenemata sellest, kas kuriteo toimepanemisele suunatud tegevus katkes selles staadiumis (või selle staadiumiga) tegija tahtest olenevatel või mitteolenevatel asjaoludel. Katkemine tegija tahtest olenevatel asjaoludel (vaba-tahtlik loobumine) on seejuures kriminaalvastutust kuriteoks ettevalmistamise eest kõrvaldavaks aluseks.

«Aluste» projekti väljatöötamise käigus oli üks vaieldava-

²² Katse mõistet kõrvuti ettevalmistamise mõistega piiritleb ainult Ukraina NSV 1927. a. KrK. Nii katse kui ka ettevalmistuse definitsioon puudub Valgevene NSV 1928. a. KrK-s ja Gruusia NSV 1928. a. KrK-s.

maid küsimusi see, kas piirata ettevalmistamise karistatavust vaid teatavate, kriminaalseaduses otseselt näidatud kuritegude ettevalmistamisega või mitte. «Alused» lahendavad selle küsimuse viimases mõttes: printsiibis on karistatav ettevalmistamine igaks kuriteoks, muidugi eeldusel, et tahtlik tingimuste loomine teatava kuriteo toimepanemiseks oleks ühiskonnaohtlik ja et ei esineks vabatahtlikku loobumist kuriteo lõpuleviimisest.

Erinevalt seni kehtinud seadusandlusest annavad «Alused» kuriteo katse mõiste piiratluse. § 15 teises lõikes öeldakse, et «kuriteo katse on tahtlik tegu, mis on vahetult suunatud kuriteo toimepanemisele, kui seejuures kuritegu jäi lõpule viimata põhjustel, mis ei olenenud süüdlase tahtest». Seega iseloomustatakse ka katset otseselt tahtliku teona. Katse subjektiivse külje moodustab teatava kuriteo toimepanemise tahtlus, katse objektiivse külje moodustavad teod, mis seisnevad vastava kuriteo objektiivse külje vahetus realiseerimises, kusjuures see jääb aga lõpuni realiseerimata.

Olulise momendina katse formulatsioonis, ühtlasi üheks momendiks, millega viimane erineb ettevalmistamist piiritlevast sättest, esineb tingimuse fikseerimine, et kuritegu oleks jäänud lõpule viimata «põhjustel, mis ei olenenud süüdlase tahtest». Kui kuriteoks ettevalmistamisena, nagu eespool märgitud, käsitatakse kuriteoks tahtlikku tingimuste loomist vaatamata sellele, kas ettevalmistav tegevus katkes, resp. üleminek ettevalmistuselt kuriteo vahetule toimepanemisele jäi teostamata põhjustel, mis olenesid või ei olenenud tegija tahtest, siis kuriteo toimepanemisele vahetult suunatud tahtlikku tegu nimetatakse katseks ainult siis ja niivõrd, kui kuritegu jäi lõpule viimata põhjustel, mis tegija tahtest ei olenenud. Juhte, kus kuritegu jäi lõpule viimata tegija tahtest olenevalt, kuriteo katseks ei nimetata. Kuriteo katse sellisest konstruktsioonist tingitud probleemidel, eriti ka kriminaalprotsessuaalsetel küsimustel pole käesoleva artikli raamides võimalik peatuda.

Nagu eespool märgitud, on «Alustes» otseselt väljendatud seisukoht, et kuriteo toimepanemise staadiumid on eristatavad ainult tahtliku kuritegeliku käitumise piirides. Neis määratletakse otseselt ka ettevalmistamise ja katse objektiivse külje vorm: mitte ainult ettevalmistamist, vaid ka katset iseloomustatakse teona, mitte aga tegevusetusena. See muidugi ei eita ettevalmistamise võimalust tegevusetuses, eriti ka tegevusetusega põhjustamises seisnevaks kuriteoks. Küll on sellega välja lülitatud sellise kuriteo katse võimalus.

Nagu seni kehtinud seadusandluse, nii ka «Aluste» kohaselt tuleb karistus kuriteoks ettevalmistamise ja kuriteo katse eest määrata selle seaduse järgi, mis näeb ette vastutuse kuriteo eest, milleks ette valmistati või mille katse sooritati. Karistuse määramisel tuleb kohtul arvestada süüdlase poolt toimepandud tegude iseloomu ja ühiskonnaohtlikkuse astet, kuritegeliku kavatsuse

teostamise astet ja põhjusi, millede tõttu kuritegu jäi lõpule viimata.

«Alused» täpsustavad ja arendavad ka vabatahtliku loobumise instituuti. § 16 sätitakse, et isik, «kes vabatahtlikult on loobunud kuriteo lõpuleviimisest, võetakse kriminaalvastutusele ainult sel juhul, kui tema poolt faktiliselt toimepandud tegu sisaldab mõne teise kuriteo koosseisu». Sellega iseloomustatakse vabatahtlikku loobumist õigesti loobumisena mitte ettevalmistamisest või katsest, vaid loobumisena kuriteo lõpuleviimisest. Edasi järeldeb § 16 sõnastusest, et oma juriidiliselt iseloomult on vabatahtlik loobumine kriminaalvastutust kõrvaldavaks asjaoluks. Sellena on ta meie arvates puhtsubjektiivne, toimepandu ühiskondlikku ja õiguslikku iseloomu mittemõjutav ja seetõttu ka teiste osaliste vastutust mitte kõrvaldav asjaolu.

Nõukogude kriminaalõiguse teoorias seni vaieldava küsimuse, kas vabatahtliku loobumisega on võrrutatav tegev kahetsus, niivõrd kui see väljendub kuritegeliku tagajärje ärahoidmises enne kuriteo lõpuleviimist, lahendavad «Alused» jaatavalt. See ilmneb järgnevast. § 33 p. 1 sätitakse, et «toimepandud kuriteo kahjulike tagajärgede ärahoidmine»²³ süüdlase poolt või tekitatud kahju vabatahtlik hüvitamine või kõrvaldamine» on vastutust kergendavaks asjaoluks. Seega: tegev kahetsus toimepandud, see on lõpuleviidud kuriteo kahjuliku tagajärje ärahoidmise kujul (näit. tahtliku raske kehavigastuse puhul surma kui võimaliku tagajärje ärahoidmine süüdlase poolt) esineb vastutust kergendava asjaoluna. Sellest järeldebki, et tegev kahetsus, mis avaldub kahjuliku tagajärje ärahoidmises lõpetatud katse korral, s. t. enne kuriteo lõpuleviimist, peab olema hõlmatud § 16 sisalduvast sättest, seega võrrutatud vabatahtliku loobumisega. Mis puutub tekitatud kahju hüvitamisse või kõrvaldamisse, millest ka kõneldakse § 33 p. 1, siis on see võimalik mitte ainult lõpuleviidud kuriteo puhul (näiteks varas, kahetsedes oma kuritegu, tagastab varastatud vara), vaid ka kuriteo katse ja kuriteo lõpuleviimisest vabatahtliku loobumise korral (näiteks tapmise katse või tapmise lõpuleviimisest vabatahtliku loobumise korral tekitatud tervisrikket tingitud materiaalse kahju vabatahtlik tasumine süüdlase poolt). Ent tegev kahetsus sellisel kujul ei ole kriminaalvastutusest vabastavaks, küll aga seda kergendavaks asjaoluks.

VIII. «Alused» toovad uut ka kuriteost osavõtu ja kuriteoga puutumuse institutidesse.

1924. aasta «Põhialuste» § 12 sisaldab teatavasti üldise sätte karistuse kohaldamise alustest kuriteost osavõtjate suhtes, kusjuures viimastena nimetatakse kuriteo täideviijat, kuriteole kihu-

²³ Minu sõrendus. — H. K.

tajat, kuriteoks kaasaaitajat. Peale selle näevad «Põhialused» ette vastutust raskendava asjaoluna kuriteo toimepanemist grupi või bandega (§ 31 p. «g»). VNFSV 1926. aasta KrK ja teiste liiduvabariikide kriminaalkodeksid piiritlevad osavõtjate liike ning mõned neist konkretiseerivad karistuse määramise aluseid kuriteost osavõtu eest.

Seevastu «Alused» annavad kõigepealt kuriteost osavõtu mõiste piiratluse: osavõtt on kahe või enama isiku tahtlik ühine osavõtt kuriteo toimepanemisest (§ 17 lg. 1). Et kuriteost osavõtjana esineb «Aluste» järgi ka täideviija²⁴, siis on osavõtuna kuriteost käsitatav ühine koostegutsemine ainult tahtliku kuritegeliku käitumise piirides. Nii seavad «Alused» kuriteost osavõtule ka subjektiivsest küljest selged ja täpsed piirid, jättes väljapoole osavõtu ja sellega ka kriminaalvastutuse sfääri nn. ettevaatamatu osavõtu juhud.²⁵

Edasi sisaldavad «Alused» täideviija mõiste täpsustatud ja arendatud definitsiooni: täideviijaks on isik, kes kuriteo vahetult toime pani (§ 17 lg. 3). See definitsioon, näidates selgesti piiri, mis eraldab täideviimise osavõtu muudest liikidest, on kooskõlas ka kuriteoks ettevalmistamise ja kuriteo katse (täideviimise alguse) eristamisega § 15 ning on arvestatav ka nende teoreetilisel läbitöötamisel.

Seni kehtinud seadusandluses eristasid kuriteost osavõttu käsitlevad üldsätted vaid täideviijat, kihutajat ja kaasaaitajat. Ja ainult üksikute kuritegude eest kriminaalvastutust reguleerivad erisätted nägid osavõtjana ette ka organisaatorit osavõtjate ohtlikuma liigina. Niivõrd kui seadus organisaatori vastutust otsest ette ei näinud, oli ta sõltuvalt oma tegude iseloomust karistatav kas kihutajana või täideviijana. Organisaatori kui osavõtjate liigi üldmõiste kujundati praktika ja teooria poolt. «Alused» eristavad muude eespool nimetatud osavõtjate kõrval ka organisaatorit, piiritledes viimast isikuna, kes organiseeris või juhtis kuriteo toimepanemist (§ 17 lg. 4).

Nagu senises seadusandluseski, nii ka «Alustes» mõistetakse kihutajana isikut, kes kallutas teist isikut kuritegu toime panema (§ 17 lg. 5)

Üks tähtsamaid muudatusi, mida toovad «Alused» kriminaalvastutusse osavõtu ja puutumuse eest, on kurjategija või kuri-

²⁴ «Aluste» § 17 lg. 2 sätib, et «kuriteost osavõtjateks peale täideviijate on organisaatorid, kihutajad ja kaasaaitajad».

²⁵ Teatavasti võib «ettevaatamatu osavõtt» esineda kahel kujul: 1) kuritegelik kergemeelsus või kuritegelik hooletus kihutamise ja kaasaaitamise fakti enese suhtes; näiteks isik ei tea, olgugi et antud konkreetsetes tingimustes võiks teada, et ta oma väljendustega mõjutab teist isikut toime panema kuritegu, 2) tahtlus teise isiku teatud teole kallutamise fakti või tingimuste loomise fakti enda suhtes, kuid kergemeelne lootus, et teine isik, käitudes vastaval viisil, ei põhjusta kuritegelikku tagajärge. Ka viimasel juhul puudub kuriteole kihutamise või kuriteoks kaasaaitamise tahtlus. Just sellega erinevad need juhud ka vahendlikust täideviimisest.

teo jälgede varjamise kui kuriteoga puutumuse ühe liigi eraldamine kuriteoks kaasaaitamisest. Välja arvatud Ukraina NSV KrK, Gruusia NSV KrK ja Uzbeki NSV KrK, käsitlesid liiduvabariikide kriminaalkoodeksid osavõtuna ka varjamist kui kuriteoga puutumuse üht liiki, võrrutades puutumuse selle liigi kuriteoks kaasaaitamisega (VNFSV 1926. a. KrK § 17 lg. 3) «Alused» mitte üksnes ei eralda ette mittelubatud varjamise (s. o. varjamise kui puutumuse) eri paragrahvi (§ 18), vaid säti-
vad § 17 kaasaaitamist käsitlevas kuuendas lõikes, et kaasaaitajaks on isik, kes aitas kaasa kuriteo toimepanemisele nõuanne-
tega, juhatustega, vahendite andmisega või takistuste kõrvalda-
misega, samuti isik, kes ette lubas varjata kurjategijat, kuriteo toimepanemise vahendeid, kuriteo jälgi või kuritegelikul
teel saadud esemeid. Nii näitavad «Alused» selgesti piiri ühelt
poolt kuriteoks kaasaaitamise ja teiselt poolt varjamise kui kuri-
teoga puutumuse vahel: ette antud lubadus varjata kui aktiivne
tegu, niivõrd kui ta on kausaalses seoses kuriteo toimepanemi-
siga, on kaasaaitamine kuriteoks²⁶, varjamine kui niisugune on
ka aktiivne tegu, kuid niivõrd, kui lubadus varjata anti alles
pärast kuriteo toimepanemist, ei ole ta sellega kausaalses seos-
es ja kujutab endast vaid puutumust kuriteoga.

Selles teoreetiliselt õiges ja põhjendatud muudatuses, mis
täheb kuriteost osavõtu vabastamist kuriteoga puutumuse
elementidest, avaldub ühtlasi kriminaalvastutuse teatud kitsene-
mine, sest § 18 kohaselt on varjamine kui puutumus karistatav
ainult seaduses spetsiaalselt ettenähtud juhtudel.

Omaette paragrahvis (§ 19) käsitletakse ka kindlasti teada
olevast ettevalmistatavast või lõpuleviidud kuriteost mitteteata-
mist kui puutumuse liiki. Nagu senises seadusandluses, nii ka
«Aluste» järgi on mitteteatamine karistatav ainult kriminaalsea-
duses spetsiaalselt ettenähtud juhtudel.

Nii leiab «Alustes» väljaarendamist kuriteoga puutumuse
instituut. Seejuures selles, kuidas «Alused» seda teevad, on veel
rõhutatumalt väljendatud järgmine teoorias arendatud kriteerium
osavõtu ja puutumuse eristamiseks: osavõtt on alati aktiivne
tegu²⁷ ja alati kausaalses seoses kuriteo toimepanemisega, puutu-
mus aga kas tegevusetus, mis võib olla kausaalses seoses (mitte-
teatamine, «Aluste» § 19), või siis aktiivne tegu, mis ei ole kau-
saalses seoses kuriteo toimepanemisega (ette mittelubatud var-
jamine, «Aluste» § 18).

²⁶ § 17 6. lõike sõnastusest ilmneb, et selliseks kaasaaitamiseks on küllalt
lubaduse andmisest, mis kaastingis kuriteo toimepanemist, ega ole nõutav
selle lubaduse realiseerimine.

²⁷ Välja arvatud täideviimine, mis esineb ka tegevusetusena.

О ПРЕСТУПЛЕНИИ ПО ОСНОВАМ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА СОЮЗА ССР И СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИК

Проф. Х. Кадари

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

В введении (I раздел) статьи излагаются в основных чертах задачи и роль советского уголовного законодательства в условиях развернутого строительства коммунистического общества. В следующем разделе рассматриваются основы уголовной ответственности согласно ст. 3 Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. В статье указывается, что в установлении в качестве основы уголовной ответственности виновности лица в совершении преступления нашел законодательное выражение заложенный В. И. Лениным в основу советского уголовного права принцип индивидуальной и виновной уголовной ответственности. Далее делается вывод, что с отказом Основ от уголовной ответственности по аналогии единственной правовой основой уголовной ответственности является уголовный закон, прямо предусматривающий соответствующее деяние как преступление, т. е. уголовный закон с содержащимся в нем составом преступления. Далее, при рассмотрении понятия преступления (III раздел), подчеркивается, что согласно Основам (ст. 3) лицо подлежит уголовной ответственности лишь за совершение определенного преступления и что в соответствии с этим принципом в Основы не взята ст. 22 Основных начал 1924 года. В связи с тем, что Основы различают деяние с одной и действие и бездействие как формы его с другой стороны, указывается, что Основы, последовательно пользуясь этими терминами, разрешают ряд относящихся к преступлению как деянию вопросов. Далее исходя из анализа ст. 7, ст. 3 и ст. 1 излагаются существенные признаки преступления по Основам. Рассматривая общественную опасность как признак преступления, указывается, что материальное определение преступления является проявлением одной из закономерностей советского уголовного законодательства: форма не скрывает, а раскрывает общественно-политическое содержание понятий, принципов и норм уголовного права. После рассмотрения преступления как общественно опасного деяния в статье, на основании анализа ч. 2 ст. 1 Основ, показано, что юридический критерий преступления — «предусмотренное уголовным законом», выражая отношение общественно опасного деяния к уголовному закону, содержит два существенных признака преступления: 1) противоправность в смысле противоречия определенной норме уголовного права и 2) наказуемость, предусмотренная законом. Далее, изложив значение общественной опасности как определяющего признака преступления, автор анализирует часть 2 ст. 7 и указывает общие

критерии определения малозначительности деяния. Наряду с этим в статье указывается на необходимость точного разграничения случаев, предусмотренных 2-ой частью ст. 7 (отсутствие общественной опасности, а вместе с тем преступного деяния и уголовной ответственности), и случаев освобождения от уголовной ответственности и наказания по ст. 43 Основ. На основании анализа ст. 43 Основ и 4-ой части ст. 43 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик делается вывод, что в республиканских уголовно-процессуальных кодексах следовало бы предвидеть прекращение производства по уголовному делу на основании обстоятельств, указанных в 1-ой части ст. 43 Основ (при условии, что обвиняемый не возражает против прекращения). В статье высказано мнение, что, согласно Основам уголовного судопроизводства, обвинительный приговор с освобождением от наказания возможен или в виде освобождения от назначенного приговором наказания или — без назначения наказания. Исходя из этого указывается, что вопрос о порядке освобождения от наказания, предусмотренного второй частью ст. 43 Основ, должен быть разрешен уголовно-процессуальными кодексами союзных республик. В следующем, четвертом разделе статьи рассматривается вопрос уголовной ответственности несовершеннолетних, а также определение невменяемости по Основам. В пятом разделе статьи анализируются ст. 8 и ст. 9 Основ, в частности рассматривается вопрос о значении сознания общественной опасности для учения о преступлении как виновном деянии и делается вывод, что согласно Основам случаи, когда лицо правильно предвидело фактические признаки своего деяния, но не осознало общественно опасного характера деяния, хотя и могло бы осознать его, должны квалифицироваться как случаи «правовой неосторожности». Рассматривая в шестом разделе статьи обстоятельства, исключаяющие по Основам общественную опасность и противоправность деяния (ст. ст. 13 и 14), автор более подробно исследует понятие превышения пределов необходимой обороны. В связи с тем анализируется п. 5 первой части ст. 33, причем делаются следующие выводы: 1) кроме превышения пределов необходимой обороны в указанном пункте ст. 33 имеются в виду случаи несвоевременной защиты от общественно опасного посягательства и случаи мнимой обороны (поскольку в действиях «обороняющегося» устанавливается неосторожность); 2) из указания в п. 5 ст. 33 на превышение пределов необходимой обороны следует отрицание возможности законодательного признания за совершенным преступлением с превышением пределов необходимой обороны (хотя бы и в результате астенического аффекта) значения основания к освобождению лица от уголовной ответственности и наказания. В седьмом разделе статьи излагаются прежде всего те уточнения и то новое, что Основы вносят в определение стадии совершения преступления по сравнению с действующим донныне советским уголовным законодательством. Рассматривая понятие

и уголовно-правовые последствия добровольного отказа, в статье на основании анализа п. 1 части 1-ой ст. 33 и сопоставления его со статьей 16 делается вывод, что деятельное раскаяние в виде предотвращения виновным преступного результата до доведения преступления до конца приравнивается Основами к добровольному отказу. Высказывается также мнение, что добровольный отказ следует рассматривать как субъективное основание исключения ответственности, не изменяющее характера совершенного и вследствие этого не влияющее на ответственность других участников. В последнем разделе статьи рассматривается дальнейшее развитие Основами институтов соучастия в преступлении и прикосновенности к преступлению: определение понятия соучастия, уточнение понятия исполнителя, дополнение видов соучастников организатором как соучастником в совершении преступления, определение понятия пособника и отграничение от пособничества заранее не обещанного укрывательства как вида прикосновенности. На основании анализа 6-ой части ст. 17 и ст. 18 Основ и дальнейшего развития ими института прикосновенности делается вывод, что критерием разграничения соучастия и прикосновенности является то, что соучастие (кроме исполнения) проявляется лишь в виде действий, причем требуется наличие причинной связи с исполнением преступления (или с приготовлением, или с покушением). прикосновенность же — или в действиях, при отсутствии причинной связи (заранее не обещанное укрывательство), или в бездействии, которое может быть в причинной связи с совершаемыми исполнителем преступными деяниями.

KARISTUSEST «NSV LIIDU JA LIIDUVABARIIKIDE KRIMINAALSEADUSANDLUSE ALUSTE» JÄRGI

Dots., juriid. tead. kand. I. Rebane

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude kriminaalõigus on pidanud alati vajalikuks formuleerida seaduses karistuse ülesanded. Sellest seisukohast peavad kinni ka «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused» (edaspidi «Alused»). Karistuse ülesannete formuleering «Alustes» on kooskõlas lahtiütlemisega vaatest karistusele kui sotsiaalse kaitse vahendile, mis oli võetud omaks 1924. a. «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse põhialustes» (edaspidi «Põhialused»). Vastavalt sellele väljendavad «Alused» selgesti, et karistus nõukogude kriminaalõiguse järgi on repressiooniks¹ toimepandud kuriteo eest (§ 20). Sealjuures «Alused», samuti kui «Põhialusedki», näevad ette, et karistuse eesmärgiks ei ole füüsiliste kannatuste tekitamine ega inimväärikuse alandamine.

Kuid karistus ei ole ainult repressiooniks toimepandud kuriteo eest. Tema eesmärgiks on süüdimõistetute parandamine ja ümberkasvatamine töösse ausa suhtumise, seaduste täpse täitmise ja sotsialistliku ühiselu reeglitest lugupidamise vaimus, samuti ka süüdimõistetute ja teiste isikute poolt uute kuritegude toimepanemise ärahoidmine. Väljendades neid karistuse eesmärke, ei piira «Alused» uute kuritegude toimepanemise ärahoidmise ülesannet süüdimõistetutega või ebakindlate ühiskonnaliikmetega. See ülesanne, vastavalt «Alustele», säilitab oma tähenduse kõigi ühiskonnaliikmete suhtes.

«Alused» ei ole võtnud omaks seisukohta, mille kohaselt karistuste kohaldamise eesmärgiks on kasvatustliku mõju avaldamine kõigile ühiskonnaliikmetele. Peab aga silmas pidama, et «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused» siiski sätivad, et kriminaalmenetlus peab kaasa aitama sotsialistliku

¹ Me tõlgime venekeelse sõna «кара» vastega «repressioon». Sõna «nuhtlus» kasutamine tuleb hüljata tema arhailise varjundi tõttu.

seaduslikkuse tugevdamisele, kuritegude ärahoidmisele ja välja-juurimisele ning kodanike kasvatamisele nõukogude seaduste kõrvalekalduvamat täitmise ja sotsialistliku ühisele reeglitele lugupidamise vaimus (§ 2 lg. 2). Seega nendes sätetes nähakse ette, et kriminaalmenetluses ja järelkult ka karistuste kohaldamisel järgitakse kasvatuslikke eesmärke kõigi ühiskonnaliikmete suhtes, kuid loomulikult karistuse kohaldamine peab eelkõige avaldama kasvatuslikku mõju isikuile, kes on pannud toime kuritegusid.

Üldse on «Alustele» iseloomulik karistuse kasvatuslike eesmärkide tugevam allakriipsutamine. See on täiesti seaduspärane nõukogude ühiskonna kaasaegsetele arenemistingimustele. Sedamööda kuidas kindlustub nõukogude riiklik ja ühiskondlik kord, kasvab kodanike materiaalne ja kultuuriline tase ning sotsialistlik õigusteadvus, tõuseb veenmismeetodi tähendus nõukogude ühiskonnas. Veenmismeetodi tähenduse kasv väljendub mitte ainult karistuse kasvatuslike eesmärkide rõhutamises, vaid ka loobumises karistuste kohaldamisest üldse juhtudel, mil see pole vajalik.

Üheaegselt karistuse kasvatuslike eesmärkide tugevama allakriipsutamisega väljendavad «Alused» nõukogude humanismi printsiipide edasist kindlustumist nõukogude kriminaalõiguses. See väljendub teatud liiki karistuste väljajätmises karistuste süsteemist, tähtajaliste karistuste ülemmäärade vähendamises, mõningate karistuste mittekohaldamises teatud süüdimõistetute kategooriatele ja lisakaristuste kohaldamise tunduvas piiramises.

Teiselt poolt arvestavad «Alused» vajadust pidada otsustavat võitlust eriti ohtlike kuritegudega ja kurjategijatega. Veenmisvahendite ulatuslikum kohaldamine ja karistuse kasvatuslike eesmärkide suurem esiletõstmine ning nõukogude humanismi printsiibid ei tohi nõrgendada kriminaalrepressiooni efektiivsust. Vajadus pidada otsustavat võitlust eriti ohtlike kuritegudega ja kurjategijatega leiab väljenduse «Aluste» sätetes, mis näevad ette vastutuse eriti ohtlike retsidivistide suhtes ja kuritegude ja kohtuotsuste konkurentsi korral, samuti ka võimaluses kohaldada vabadusekaotust kinnipidamise näol türmis jm.

«Aluste» sätetes, mis reguleerivad karistuste kohaldamist, väljendub sotsialistliku seaduslikkuse edasine kindlustumine. «Alused» näevad ette, et kriminaalkaristust võib kohaldada ainult isikutele, kes on pannud toime kuriteo, ja sealjuures ainult kohtuotsuse alusel (§ 3). Ka karistusest vabastamine ja karistuste asendamine, välja arvatud amnestia ja armuandmine, kuulub kohtu pädevusse (§ 46) Vabadusekaotuse täitmise korra määrab kohus.

«Alused» täheldavad liiduvabariikide õiguste edasist laienemist karistuste kohaldamise reguleerimisel. «Alustes» nähakse ette ühelt poolt rida küsimusi, mida liiduvabariigid on õigustatud kriminaalkodeksites lahendama (näiteks õigus näha

ette uusi karistusliike, mida ei ole võetud «Alustes» karistuste loetelusse, jm.), ja teiselt poolt küsimusi, mida liiduvabariigid on kohustatud lahendama (näiteks vabadusekaotusest parandusliku töö kandmise kord, katseaja kestus tingimisi süüdimõistmisel, järelevalve kord tingimisi süüdimõistetu üle ning temaga tehtava kasvatustöö vormid jm.) Liiduvabariikidel on õigus oma seadusandluses arendada ja täpsustada ka «Alustes» väljendatud üldisi printsiipe ja sätteid.

Võrreldes «Põhialustega» laiendavad «Alused» reas küsimustes liiduvabariikide kriminaalseadusandlikku pädevust. Näiteks erinevalt «Põhialustest» näevad «Alused» ette, et kasvatusliku ja meditsiinilise iseloomuga sunnivahendite liigid ja nende kohaldamise kord sätitakse liiduvabariikide seadusandluses. «Aluste» järgi on liiduvabariikidel õigus kergendavatena ja raskendavatena näha ette ka selliseid asjaolusid, mida ei esine «Aluste» sellekohastes loeteludes. «Põhialustes» liiduvabariikidele sellist õigust ei olnud antud. «Aluste» järgi vara konfiskeerimise kord, konfiskeerimisele mittek kuuluvate esemete loetelu ja konfiskeeritud vara suhtes esitatavate pretensioonide lahendamise kord on nähtud ette liiduvabariikide seadusandluses. «Põhialustes» olid need küsimused aga lahendatud.

Liiduvabariikide õiguste laiendamine kriminaalseadusandluse valdkonnas teeb kriminaalrepressiooni efektiivsemaks ja painduvamaks, annab võimaluse arvestada kohalikke iseärasusi ja ergutab kohalikku initsiatiivi võitluses kuritegevusega. Liiduvabariikide pädevusse antud küsimuste kompleksi analüüs näitab, et kohalike iseärasuste all ei tule mõista ainult ja isegi mitte peamiselt rahvuslikke ja rassilisi iseärasusi, vaid üldse võitluse iseärasusi kuritegevusega antud liiduvabariigis. Sealjuures tuleb arvestada üksikute kuritegude liikide dünaamikast, võitluse efektiivsust nende kuritegudega antud liiduvabariigis jms. asjaolusid. Vaevalt tuleb kõne alla näiteks see, et eriti ohtliku retsidivismi mõiste määratlemine või parandusliku töö kandmise kord sõltuks rassilistest või rahvuslikest iseärasustest antud liiduvabariigis. Küll aga sõltub see suurel määral iseärasustest võitluses kuritegevusega antud vabariigis, kuritegude dünaamikast, võitluse efektiivsusest teatud kuritegudega antud liiduvabariigis.

«Alused» lihtsustavad tunduvalt senist karistuste süsteemi. «Põhialustes» ettenähtud karistustest pole enam võetud karistuste loetelusse töörahva vaenlaseks kuulutamist koos liiduvabariigi ja sellega ühtlasi NSV Liidu kodakondsuse kaotamisega ning kohustuslikult NSV Liidu piiridest pagendamist, õiguste kaotust, NSV Liidu piiridest teatavaks ajaks väljasaatmist, ametist vallandamist ja hoiatust, milledest viimane küll ka seni oma iseloomult ei olnud karistuseks. Tähelepanu väärib eriti õiguste kaotuse väljajätmine karistuste loetelust. See kergendab karistuse ärakandnud isikute tagasipöördumist ausa loova töö juurde, soodustab võitlust kuritegude retsidiiviga ja mis peaaegu — tunnistab

täieõiguslikeks kodanikeks ka need, kes on küll kuriteo toime pannud, kuid karistuse selle eest ära kandnud. Oiguste kaotuse väljajätmine karistuste loetelust väljendab veendumust, et karistuse kohaldamine Nõukogude riigis tõepoolest parandab ja kasvatab.

«Alused» näevad ette järgmisi põhikaristusi nende raskuse vähenemise järjekorras: vabadusekaotus, asumisele saatmine, väljasaatmine, vabadusekaotuseta paranduslik töö, keeld töötada teatud ametikohtadel või tegutseda teatud alal, rahaträhv ja ühiskondlik laitus. Ajateenistuse sõjaväelastele võidakse põhikaristusena kohaldada ka distsiplinaarpataljoni saatmist (§ 21 lg. 1 ja 2). Põhikaristuseks on ka kinnipidamine peavahis, millega sõjaväelastel asendatakse vabadusekaotuseta paranduslik töö (§ 29 lg. 2).

Väljaspool karistuste loetelu olevaks erakorraliseks põhikaristuseks on surmanuhtlus — mahalaskmine. «Alused» kinnitavad uuesti, et surmanuhtlust kohaldatakse ajutiselt kuni tema täieliku äramuutmiseni, ja piiravad surmanuhtluse kohaldamise võimalust nii kuritegude järgi, millede toimepanemise eest võidakse kohaldada surmanuhtlust, kui ka isikute suhtes, keda võib mõista surma. Surmanuhtlust võib kohaldada ainult kodumaa reetmise, spionaaži, diversiooni, terroristliku akti, banditismi ja tahtliku tapmise eest raskendavail asjaoludel NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadustes ettenähtud juhtudel, sõja ajal ja lahinguolukorras aga ka teiste eriti raskete kuritegude eest NSV Liidu seadusandluses eriti ettenähtud juhtudel (§ 22) «Aluste» tekstist järeldub, et kriminaalseaduses võib surmanuhtlust näha ette vaid alternatiivse karistusena. Ei seaduses «Kriminaalvastutuse kohta riiklike kuritegude eest» ega ka seaduses «Kriminaalvastutuse kohta sõjaväeliste kuritegude eest» ei ole ette nähtud surmanuhtlust absoluutmääratud sanktsioonina. Surma ei või mõista isikuid, kes kuriteo toimepanemise ajal olid alaealised, ning naisi, kes olid rasedad kuriteo toimepanemise või kohtuotsuse tegemise ajal. Surmanuhtlust ei kohaldata üldse naiste suhtes, kes on rasedad kohtuotsuse täideviimise ajal.

Peale põhikaristuste säilitavad «Alused» süüdimõistetute suhtes kohaldatavaist lisakaristustest vara konfiskeerimise ja sõjaväelise või eriauastme kaotuse. Lisakaristusena võidakse kohaldada ka järgmisi põhikaristusi: asumisele saatmine, väljasaatmine, keeld töötada teatud ametikohtadel või tegutseda teatud alal ja rahaträhv (§ 21 lg. 4).

Lisakaristuste kohaldamise võimaluse piiramise tendents «Alustes» väljendub kõigepealt selles, et teatud lisakaristusi, nimelt asumisele saatmist, väljasaatmist ja vara konfiskeerimist, võidakse kohaldada ainult seaduses spetsiaalselt tähendatud juhtudel, sealjuures vara konfiskeerimist ainult siis, kui isik mõistetakse süüdi riikliku või raske omakasulise kuriteo eest (§ 30 lg. 2). Sõjaväelist või eriauastet võidakse ära võtta ainult süüdi-

mõistmise korral raske kuriteo eest (§ 31 lg. 1). Lisakaristuste kohaldamise võimaluse piiramise tendents väljendub ka selles, et asumisele saatmist ja väljasaatmist ei kohaldata isikuile, kes olid kuriteo toimepanemisel veel alaealised, asumisele saatmist aga ka rasedatele naistele ja naistele, kelle ülalpidamisel on kuni kaheksa aasta vanuseid lapsi (§ 24 lg. 5). Asumisele saatmise tähtaja ülemmäär on vähendatud kümnelt aastalt viiele.

Lisakaristuste kohaldamise võimaluste piiramine on kooskõlas nende karistuste iseloomuga. «Alused» lähtuvad ilmselt sellest, et üldreeglina on põhikaristus küllaldane karistuse eesmärkide saavutamiseks, lisakaristus aga kannab suurel määral kindlustuslikku iseloomu. See seisukoht on kahtlemata õige.

Üksikute karistustest toovad «Alused» ulatuslikumaid muudatusi v a b a d u s e k a o t u s s e. Vabadusekaotuse ülemmääraks sätivad «Alused» kümme aastat. Erandina võidakse vabadusekaotust kohaldada ka tähtajaga kuni viisteist aastat, kuid ainult eriti raskete kuritegude eest ja eriti ohtlike retsidivistide suhtes. Vabadusekaotuse alammäär ei ole «Alustes» ette nähtud. Seega vabadusekaotuse alammäär sätitakse liiduvabariikide kriminaalkodeksites. Tuleb aga arvata, et see ei tohi olla kõrgem kui kolm kuud. See järeldus tuleneb sellest, et seaduses «Kriminaalvastutuse kohta sõjaväeliste kuritegude eest» on üksikute kuritegude toimepanemise eest karistusena ette nähtud vabadusekaotus alates kolmest kuust.

Vabadusekaotuse ülempiiri vähendamine kahekümne viielt aastalt viieteistkümne aastani on põhjendatud. Praktika näitas, et vabadusekaotuse kohaldamine ülipikkadeks tähtaegadeks ei õigusta ennast. See praktika oli vastuolus V. I. Lenini tuntud teesiga, mille järgi karistuse preventiivne toime ei sõltu hoopiski mitte karistuse karmusest, vaid välditamatuselt. Ülipikkade tähtaegade vabadusekaotuslikud karistused kõigutavad süüdimõistetud perspektiivi edaspidiseks eluks.

Isikute suhtes, kes olid kuriteo toimepanemise ajal alaealised, kehtestavad «Alused» vabadusekaotuse maksimaalseks tähtajaks kümme aastat (§ 23 lg. 2).

Vabadusekaotuse maksimaalse tähtaja lühendamine eeldab teiselt poolt vabadusekaotusliku karistuse toime efektiivsuse tõstmist. Karistuse välditamatus printsiibist tuleneb, et kurjategija peab olema teadlik mitte ainult süüdimõistmise paratamatuses, vaid ka selles, et ta kohtu poolt määratud karistuse faktiliselt peab ära kandma. Ei ole millegagi õigustatud kohtuotsuse stabiilsuse kõigutamine karistuse kandmise ajal kohtu poolt määratud vabadusekaotusliku karistuse tähtaja lühendamisega sageli kuni ühe kolmandikuni tööpäevade arvestuse kohaldamise abil või muul viisil. «Alused» küll ei välista võimalust vabastada süüalune vabadusekaotuse kandmisest enne tähtaega, nad isegi laiendavad tingimisi vabadusekaotuse kandmisest ennetähtaegse vabastamise piire, kuid näevad ühtlasi ette vabadusekaotuse kand-

misest vabastamisel kindla korra, mis tagab selle instituudi ülima otstarbekuse (vt. allpool)

Vabadusekaotusliku karistuse toime efektiivsuse tõstmine saavutatakse ka vabadusekaotuse kandmise korra muutmise teel. «Alustes» nähakse ette vabadusekaotuse kandmine parandusliku töö koloonias või türmis, alaealistele aga alaealiste töökoloonias.

Vabadusekaotust kinnipidamise näol türmis kas kogu karistuse tähtjaks või lühemaks ajaks võib kohaldada isikutele, kes on toime pannud raskeid kuritegusid, samuti ka eriti ohtlikele retsidivistidele. Isikutele, kes on ära kandnud vähemalt poole türmis kinnipidamise tähtjast, võib kohus, juhul kui nad käituvad eeskujulikult, asendada kinnipidamise türmis kinnipidamisega koloonias (§ 23 lg. 4 ja 5) Isikutele, kes rikuvad kuritahtlikult parandusliku töö koloonias kehtivat režiimi, võib kohus asendada koloonias karistuse kandmise kinnipidamisega türmis kestusega mitte üle kolme aasta, kusjuures selle tähtja lõppemisel veel kandmata karistus kantakse parandusliku töö koloonias (§ 23 lg. 6)

Teatavasti vabadusekaotusele mõistetu parandamine ja ümberkasvatamine parandusliku töö asutuses eeldab kolme teguri — parandusliku töö, poliitilise kasvatus ja kinnipeatava suhtes kehtiva režiimi koostoitmet. Ühe või teise nimetatud teguri erikaal vabadusekaotusele mõistetute eri kategooriate puhul ja vabadusekaotuse kandmise eri etappidel peab olema erinev. Eriline tähtsus on režiimil kui distsiplineerival teguril karistuse kandmise alusetappidel ja retsidivistide ning üldse isikute suhtes, kes on pannud toime raskeid kuritegusid. Nende isikute kuritegelikud harjumused ja distsiplineerimatus on sügavamalt juurdunud. Ja ka karistus ise temale omaste kitsenduste mõttes süüdimõistetule peab nende süüdimõistetute kategooriate suhtes olema rangem. Selliseks rangema režiimiga kinnipidamise asutiseks — kinnist tüüpi asutiseks — ongi türm. Sealjuures türmis kinnipidamise kohaldamine tähtaegselt ja türmis kinnipidamise asendamise võimalus kinnipidamisega parandusliku töö koloonias avab kinnipeatavale ühtlasi perspektiivi paranemiseks ja režiimi järkjärguliseks kergendamiseks.

«Alused» ei näe ette türmis kinnipidamise kohaldamist alaealiste suhtes.

Võitlusele eriti ohtlike retsidivistidega pöördavad «Alused» suurt tähelepanu. Eriti ohtlike retsidivistide kriminaalvastutuse erikord on ette nähtud peamiselt «Aluste» sätetes, mis reguleerivad vabadusekaotust. See ei ole juhuslik. «Aluste» järgi on eriti ohtlikele retsidivistidele määratavaks tavaliseks karistuseks vabadusekaotus. Sealjuures, nagu tähendatud, nähakse eriti ohtlike retsidivistide suhtes ette vabadusekaotuse kandmise eriline kord — kinnipidamine türmis ja võimalus pikendada vabadusekaotuse tähtaega kuni viieteistkümneme aastani.

Vabadusekaotust tähtjaga kuni viieteist aastat võidakse

«Aluste» järgi määrata eriti ohtlikele retsidivistidele ka siis, kui nad ei olegi toime pannud selliseid eriti ohtlikke kuritegusid, millele eest kriminaalseaduse sanktsioonis on ette nähtud vabadusekaotus tähtajaga kuni viisteist aastat. Kuid siiski võib sel korral retsidivisti suhtes kohaldatava vabadusekaotuse tähtaja pikendamine üle sanktsioonis ettenähtud ülemmäära toimuda ainult NSV Liidu või liiduvabariikide seadusandluses ettenähtud juhtudel. «Alused» ise neid juhte ei loetle ega määratle ka eriti ohtliku retsidivisti mõistet. Küll aga järeldeb retsidivisti mõiste «Aluste» tekstist.

Nimelt sisaldavad «Alused» erisätteid vastutuse kohta kuritegude konkurentsi eest, mitme kuriteo toimepanemise eest pärast kohtuotsuse jõustumist, kuid enne karistuse täielikku ärakandmist, samuti ka uue kuriteo toimepanemise eest tingimisi enne tähtaega karistusest vabastatu poolt ärakandmata karistuse tähtaja jooksul. Nendel juhtumitel näevad «Alused» ette võimaluse karistuste liitmiseks ühes või teises ulatuses, kusjuures sellise liitmisegi korral on vabadusekaotus tähtajaga kuni kümme aastat üldreegel ja vabadusekaotust tähtajaga kuni viisteist aastat võidakse kohaldada ainult siis, kui ühe või teise kuriteo eest, mille eest määratud karistust liidetakse, on sanktsioonis ette nähtud vabadusekaotus tähtajaga kuni viisteist aastat. Siit aga järeldeb otseselt, et vaadeldavail juhtumel pole tegemist kuritegude retsidiiviga. «Aluste» järgi — ja see järeldeb on kooskõlas kriminaalõiguse teooria seisukohtadega — võib lugeda retsidivistiks üksnes isikut, kes pärast karistuse täielikku ärakandmist paneb toime uue kuriteo. Vajadus retsidivisti rangemaks karistamiseks tulenebki sellest, et ärakantud karistus ei suutnud teda parandada. Nii kaua aga, kui süüdlane alles karistust kannab, veel enam aga neil juhtumel, mil ta polegi veel asunud karistust kandma, ei ole selge, kas ja mil määral ta paraneb ja ümber kasvab.

Kuidas määratlenda eriti ohtliku retsidivisti mõistet, selle kohta «Alustes» otseseid näpunäiteid ei ole. Võib ainult arvata, et nii-võrd, kui juttu on eriti ohtlikest retsidivistidest, «Alused» ei mõista nende all isikuid, kes pärast karistuse täielikku ärakandmist mingi kuriteo eest panevad toime uue, ükskõik millise kuriteo. Nähtavasti «Alused» on loobunud üldretsidiivi mõistest. Võib arvata, et «Alused», kõneldes eriti ohtlikest retsidivistidest, ei pea silmas ka eriretsidiivi. Kui eriti ohtlik retsidivist oleks isik, kes karistuse ärakandmise järel mingi kuriteo eest paneb toime uue samasuguse (või vähemasti samaliigilise) kuriteo, siis oleksid sätted eriti ohtlike retsidivistide kriminaalvastutuse kohta pidanud sisalduma kriminaalseadustes, mis näevad ette vastutuse üksikute kuritegude toimepanemise eest. Sel juhul eriti ohtlik retsidivist kui kuriteo subjekt esineks kuritegu kvalifitseeriva asjaoluna ja poleks vajadust eraldi mainida, et mitte ainult eriti raskete kuritegude toimepanemise korral, vaid ka eriti ohtlike ret-

sividivistide suhtes võidakse vabadusekaotust kohaldada tähtajaga kuni viisteist aastat. Kuid eriti ohtlike retsividivistide kriminaalvastutuse kord on, nagu öeldud, nähtud ette sätetes, mis reguleerivad vabadusekaotust. Väärrib märkimist ka see asjaolu, et seaduses «Kriminaalvastutuse kohta riiklike kuritegude eest» ja seaduses «Kriminaalvastutuse kohta sõjaväeliste kuritegude eest» ei esine retsidiiv kusagil kvalifitseeriva asjaoluna. Eelnevast tuleb nähtavasti teha järeldus, et «Alused» mõistavad eriti ohtlike retsividivistide all isikuid, kes pärast karistuse ärakandmist teatava kuriteo eest panevad toime teatud teise kuriteo, s. t. et «Alused» on omaks võtnud segaretsidiivi mõiste. Millised on need segaretsidiivi mõistest hõlmatud kuriteod, see küsimus vajab lahendamist liiduvabariikide kriminaalkoodeksites, arvestades vastava liiduvabariigi eritingimusi võitluses retsidiiviga. Kahtlemata tuleb sealjuures võtta arvesse toimepandud kuritegude iseloomu. Sellele orienteerivad «Alused» otseselt, kuigi teises seoses. «Aluste» järgi on süüdlase poolt varem mingi kuriteo toimepanemine loetud raskendavaks asjaoluks. Kuid kohtul on õigus, arvestades varem toimepandud kuriteo iseloomu, mitte tunnistada kuriteo varem toimepanemist raskendavaks asjaoluks (§ 34 lg. 1 p. 1)

Kui asuda seisukohale, et «Alused» on võtnud omaks segaretsidiivi mõiste, siis tuleb tunnistada, et eriti ohtlikele retsividivistidele võidakse karistuseks määrata ka vabadusekaotus üle seaduses antud kuriteo eest ettenähtud ülemmäära. See karistus võib, kuid ei tarvitse ulatuda kuni viieteistkümne aastani. Karistuse määramine üle ülemmäära võib olla piiratud mitmesuguste kitsendavate tingimustega. Võib näiteks näha ette, et eriti ohtlikele retsividivistidele määratav karistus viieteistkümne-aastase tähtajaga vabadusekaotuse piirides ei tohi ületada ühe kolmandiku või poole võrra antud kuriteo eest seaduses ettenähtud vabadusekaotuse ülemmäära.

Seoses teiste karistusliikidega väärrib märkimist, et «Alused» näevad ette vajalikel juhtudel ühiskondliku laitude teatavakstegemise avalikkusele ajakirjanduse kaudu või muul viisil (§ 28). Peab arvama, et ühiskondliku laitude teatavakstegemine avalikkusele on selle karistuse täideviimine. Järelikult võib see aset leida pärast kohtuotsuse jõustumist. Siit aga järeldub ühtlasi, et ühiskondliku laitude teatavakstegemine avalikkusele on süüdimõistva otsuse jõustumisel alati vajalik. Nähtavasti «Aluste» vastava sätte selline arendamine liiduvabariikide kriminaalkoodeksites on võimalik ja otstarbekohane.

Võrdlemisi üksikasjaliselt on «Alustes» sätitud karistuse määramine ja karistusest vabastamine.

Karistuse määramisel ei saa kohus toimida meelevaldselt. «Alused», samuti kui «Põhialusedki», nõuavad, et kohus peaks karistuse määramisel rangelt kinni seadusest. Vastavalt «Alustele» määrab kohus karistuse seaduse selle paragrahvi piirides, milles on ette nähtud vastutus toimepandud kuriteo eest,

täpses vastavuses «Aluste» ja liiduvabariikide kriminaalkodeksite sätetega (§ 32).

Karistuse määramise üldprintsiibid on «Alustes» formuleeritud veidi teisiti kui «Põhialustes».

«Põhialuste» järgi arvestab kohus karistuse määramisel rida asjaolusid: kurjategija ja tema poolt toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet ja iseloomu, kurjategija isikut ja kuriteo motive. Sealjuures on kohus kuriteo raskuse ja süüdlase isiku hindamisel seotud kergendavate ja raskendavate asjaolude esinemisega. Põhiliseks küsimuseks aga, mille kohus karistuse määramisel vastavalt «Põhialustele» peab lahendama, on kuriteo ühiskonnaohtlikkuse küsimus (§§ 30 ja 31) «Aluste» järgi aga arvestab kohus karistuse määramisel ühtviisi nii toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet ja iseloomu kui ka süüdlase isikut, kusjuures ka «Aluste» mõtte järgi on kohus toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astme ja iseloomu ning süüdlase isiku hindamisel seotud kergendavate ja raskendavate asjaolude esinemisega. «Alused» formuleerivad selgelt, et kohus juhendub karistuse määramisel sotsialistlikust õigusteadvusest (§ 32)

Eespool toodust järeldub, et karistuse määramisel kriipsutavad «Alused» alla kurjategija isiku suuremat tähendust. Kurjategija isik ja konkreetse kuriteo raskus on tegurid, millest ühtviisi sõltub konkreetse karistuse suurus. Sealjuures peab pidama silmas, et kuriteo raskusel ja kurjategija isikul on erinev mõju konkreetse karistuse määrale.

Nõukogude kriminaalõiguse järgi on karistatav üksnes konkreetne kuriteoline käitumine. Nõukogude kriminaalõiguses ei näe ette vastutust isiku ohtlike mõtete või inimese iseloomu negatiivsete omaduste eest. Sellest järeldub, et konkreetse kuriteo raskuse määramisel arvestab kohus kergendavatena ja raskendavatena ainult selliseid asjaolusid, millede leiab väljenduse antud kuriteo toimepanemine. Kuriteo raskuse määramisel ei oma tähtsust asjaolud, mis pole seoses antud kuriteo toimepanemisega ega mõjuta selle ühiskonnaohtlikkuse astet. Sellepärast ei olegi lubatud sellise karistuse kohaldamine, mis ületab antud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astmest tingitud määra, kuigi see karistus sealjuures oleks madalam sanktsioonis ettenähtud ülemmäärast.

Kurjategija isiklikud omadused, mis leiavad väljenduse toimepandud kuriteos, mõjutavad kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astet. Neid kurjategija isiklike omadusi arvestatakse antud kuriteo raskuse astme määramisel. Sellepärast on vaevalt põhjendatud kõnelda kuriteo toimepanemises väljenduvatest kurjategija isikut iseloomustavatest asjaoludest kui erilistest faktoritest, millest sõltub konkreetse karistuse raskus.

Kuid kurjategija on ühtlasi ka karistamise objekt, isik, keda karistatakse. Kurjategija kui karistamise objekti iseloomustamise seisukohalt omavad tähtsust asjaolud, millede ei väljendu kuriteo toimepanemine, mis ei mõjuta selle raskuse astet ega ole

orgaanilises seoses kuriteo sooritamise, näiteks antud kurjategija kerge mõjutatavus karistuse abil, karistuse kandmise eriline raskus antud kurjategija seisukohalt.

Kurjategija isiku ühiskonnaohtlikkuse astet iseloomustavate tunnustena tulevad seega arvesse vaid need asjaolud, mis iseloomustavad teda kui karistamise objekti. Nende asjaolude tähendus karistuse määramisel on erinev kuriteo enda raskuse astet tingivatest asjaoludest. Viimased võivad olla nii kergendavateks kui ka raskendavateks asjaoludeks. Kurjategijat kui karistamise objekti iseloomustavad asjaolud aga, kuna nad ei avaldu toimepandud kuriteos, ei saa olla raskendavateks asjaoludeks. Nad võivad esineda vaid kergendavate asjaoludena ja nimelt tingida kergema karistuse määramise, kui see sõltuks antud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse astmest.

«Alustes» loetletud raskendavate asjaolude (§ 34) analüüs kinnitab, et raskendavatena ei saa esineda asjaolud, mis ei avaldu toimepandud kuriteos. «Alustes» esinevad raskendavatena ainult sellised asjaolud, mis iseloomustavad kuriteo enda ühiskonnaohtlikkuse kõrgemat astet, mitte aga asjaolud, mis iseloomustavad süüdlast sõltumatult toimepandud kuriteost. Sellelt seisukohalt tulebki käsitleda kuriteo teistkordset toimepanemist kui raskendavat asjaolu. Sageli on kuriteo teistkordne toimepanemine kuriteo ühiskonnaohtlikkust iseloomustavaks tunnuseks. Nii on see neil juhtumel, kui mõlemad kuriteod on samaliigilised toimepanemise viisi või tahtluse suuna poolest. Teistel juhtumitel aga kahe toimepandud kuriteo vahel selline seos puudub. Sellepärast, kuigi «Alused» loevad raskendavaks asjaoluks kuriteo toimepanemise isiku poolt, kes on varem toime pannud mingi kuriteo, tuleb siiski arvata, et «Alused» peavad sealjuures esmaajoon silmas neid juhtumeid, kus mõlema kuriteo vahel on teatud seos. Sellele viitavad ka «Alused», sättides, et kohtul on õigus, olenevalt esimese kuriteo iseloomust, mitte tunnistada varasemat kuritegu raskendavaks asjaoluks (§ 34 lg. 1 p. 1).

Võrreldes «Põhialustega» näevad «Alused» ette rida uusi raskendavaid asjaolusid ja nimelt: kuriteoga põhjustatud rasked tagajärjed, alaealiste kihutamine kuriteo toimepanemisele või alaealiste kaasatõmbamine kuriteo toimepanemisest osavõtmisele, kuriteo toimepanemine ühiskondliku õnnetuse tingimuste ärakasutamisega, kuriteo toimepanemine üldohtlikul viisil.

Kergendavad asjaolud on üldiselt jaotatavad kolme rühma. Need on, esiteks, sellised asjaolud, milledest järeldub, et kuriteo toimepanemine antud isiku poolt on juhuslik ja seda on mõjutanud soodustavad tegurid; teiseks asjaolud, mis iseloomustavad süüdlase käitumist pärast kuriteo toimepanemist ja milledest järeldub, et süüdlase ühiskonnaohtlikkuse aste võrreldes kuriteo toimepanemise ajaga on langenud, ja, kolmandaks, asjaolud, mis iseloomustavad süüdlast kui karistamise objekti ja sellistena tingivad karistuse vähendamise vajaduse.

«Alused» on pööranud erilist tähelepanu teisele karistust kergendavate asjaolude rühmale. Võrreldes «Põhialustega» näevad «Alused» selles rühmas ette selliseid uusi kergendavaid asjaolusid, nagu süüdlase poolt toimepandud kuriteo kahjulike tagajärgede ärahoidmine; tekitatud kahju vabatahtlik tasumine või kõrvaldamine; puhtsüdamlik kahetsus või süü ülestunnistamine (§ 33). Kuriteo toimepanemine alaealise poolt või raseda naise poolt kui esmajoonel kolmandasse kergendavate asjaolude rühma kuuluv asjaolu on säilitatud ka «Alustes». Selles rühmas ei näe «Alused» ette uusi kergendavaid asjaolusid. Peab aga arvestama, et nende asjaolude seadusandlik fikseerimine on raske ja siin purgiv loetelu pole ka vajalik. «Alused» annavad kohtule õiguse karistuse määramisel arvestada kergendavatena ka selliseid asjaolusid, mida seaduses pole loetletud (§ 33 lg. 3).

Raskendavate asjaolude puudumine ei ole iseenesest kergendavaks asjaoluks karistuse määramisel. Tunnistades raskendavateks asjaoludeks kuriteo toimepanemise omakasulistel või muudel madalatel ajenditel ja kuriteo toimepanemise isiku poolt, kes varem on toime pannud mingi kuriteo, loobuvad «Alused» põhjendatult «Põhialuste» seisukohast, mille järgi omakasuliste või muude madalate ajendite puudumine kuriteo toimepanemisel või kuriteo toimepanemine esmakordselt tunnistati kergendavaks asjaoluks.

Sellest, et «Alused» näevad ette nii karistust kergendavaid kui ka raskendavaid asjaolusid, kusjuures viimaste loetelu on pealegi purgiv ja raskendavate asjaolude puudumine ei ole iseenesest kergendavaks asjaoluks, tuleneb tähtis järeldus. «Alused» orienteerivad kohut raskendavate ja kergendavate asjaolude puudumisel mitte seaduses ettenähtud maksimaalsetele või minimaalsetele, vaid keskmistele karistustele. Maksimaalseid karistusi võib kohus kohaldada vaid siis, kui ta tuvastab, et raskendavate asjaolude esinemise tõttu on keskmise karistuse kohaldamine antud juhul põhjendatu.

Võrreldes «Põhialustega» on «Alustes» antud hoopis ulatuslikum kergendavate ja raskendavate asjaolude loetelu. See on muudugi kooskõlas karistuse range individualiseerimise põhimõttega nõukogude kriminaalõiguses. Kuid sellest tuleneb ka see järeldus, et «Alused» eeldavad küllaldaselt avaraid sanktsioonide raame karistuste individualiseerimiseks kohtu poolt. «Aluste» printsiipidele vastab seega kriminaalkoodeksi eriosa suhteliselt avarate sanktsioonidega. Sellised sanktsioonid ongi nähtud ette seaduses «Kriminaalvastutuse kohta riiklike kuritegude eest» ja seaduses «Kriminaalvastutuse kohta sõjaväeliste kuritegude eest».

«Alused» näevad ette rida muudatusi korras, mis kehtib karistuse määramisel mitme kuriteo eest ja mitme kohtuotsuse järgi.

Karistuste määramisel mitme kuriteo eest (nn. kuritegude konkurents) võimaldavad «Alused» absorptsiooniprintsiibi

(raskeim kohtu poolt määratud karistus neelab kergemad) kõrval rakendada ka asperatsiooniprintsiipi (lõplikuks karistuseks loetakse raskeimat kohtu poolt määratud karistust ja seda suurendatakse teatava piirini) Sealjuures viimasel juhul peab lõplik karistus vastama kahele tingimusele. Lõplik karistus ei tohi ületada ei üksikute kogumisse kuuluvate kuritegude eest määratud karistuste üldsuurust ega ka karistuse ülemmäära seaduses, mis näeb ette raskeima karistuse (§ 35 lg. 1). Seega kuritegude konkurentsi korral annavad «Alused» kohtule võimaluse liita teatud piirides üksikute kogumisse kuuluvate kuritegude eest määratud karistusi. Samu sätteid kohaldatakse «Aluste» järgi ka nn. hiliinenult avastatud konkurentsi juhtumel, seega neil juhtumel, mil pärast kohtuotsuse tegemist tuvastatakse, et isik on enne kohtuotsuse tegemist pannud toime veel teise kuriteo. Sel korral arvatakse karistuse kandmise hulka ka karistus, mille süüdlane on juba ära kandnud esimese kohtuotsuse järgi (§ 35 lg. 2).

Karistuse määramisel mitme kohtuotsuse järgi (nn. kohtuotsuste konkurents), s. o. juhtumel, mil isik pärast kohtuotsuse jõustumist, kuid enne karistuse täielikku ärakandmist paneb toime uue kuriteo, rakendatakse samuti asperatsiooniprintsiipi selle erinevusega, et karistuste liitmisel ei tohi lõplik karistus ületada antud karistuse liigi ülemmäära. Vabadusekaotuse tähtaeg karistuste liitmisel ei tohi ületada kümnet aastat, kui aga on pandud toime kuritegu, mille eest seaduse järgi võib määrata vabadusekaotuse üle kümne aasta, — viisteistkümmend aastat (§ 36 lg. 2).

«Alused» säilitavad «Põhialuste» sätte, mille kohaselt kohus võib määrata karistuse alla seaduses ettenähtud alammäära või minna üle teisele, kergemale karistusele, täpsustades seda vaid selles mõttes, et sellisel karistuse kergendamisel peab kohus arvestama tehiloode erandlikkust ja süüdlase isikut (§ 37). «Alused» säilitavad ka kriminaalvastutusest ja karistusest vabastamise instituudi.

«Põhialused» nägid ette (§ 34 lg. 2), et kohus võib süüdlase karistusest vabastada juhul, kui ta leiab, et süüdlane asja kohtus arutamise ajal ei ole enam ühiskonnaohtlik. VNFSV KrK (ja ENSV territooriumil kehtiv KrK) nägi samuti ette võimaluse vabastada karistusest isik, keda asja uurimise või kohtus arutamise ajal ei saa enam tunnistada ühiskonnaohtlikuks (§ 8). Ühtlasi nägi VNFSV KrK ette, et karistusest vabastatakse ka kuriteo toimepannud isik, kui kuritegu on uurimise või kohtus asja arutamise ajaks kaotanud ühiskonnaohtliku iseloomu kas kriminaalseaduse muutmise või sotsiaalpoliitilise olukorra muutumise tõttu (§ 8).

On ilmne, et kriminaalseaduse muutmise küsimus on kriminaalseaduse tagasiulatuva jõu küsimus ja seda küsimust karistusest vabastamise aspektis käsitleda ei saa. Mis aga puutub sellesse, et kuriteo toimepannud isik lakkab olemast ühiskonnaohtlik,

siis neid juhtumeid tuleb eristada olenevalt põhjustest, mis tingisid isiku lakkamise olemast ühiskonnaohtlik. «Alused» loobuvadki käsitlemast kriminaalseaduse muutmist karistusest vabastava asjaoluna ja teevad vahet kahe juhtumi vahel, mil isik lakkab olemast ühiskonnaohtlik. Kui kuriteo toimepannud isik lakkab olemast ühiskonnaohtlik selle tõttu, et asja uurimise või kohtus arutamise ajaks on muutunud olukord, siis see isik vabastatakse kriminaalvastutusest. Kriminaalvastutusest vabastatakse kuriteo toimepannud isik, teiseks, ka siis, kui olukorra muutumise tõttu asja uurimise või kohtus arutamise ajaks kuritegu on lakanud olemast ühiskonnaohtlik (§ 43 lg. 1). Kui aga isikut, kes on pannud toime kuriteo, ei saa hilisema laimatu käitumise ja ausa töösse suhtumise tõttu asja uurimise või kohtus arutamise ajal enam lugeda ühiskonnaohtlikuks, siis võib kohus teda vabastada vaid karistusest (§ 43 lg. 2).

«Aluste» järgi näivad kriminaalvastutusest vabastamine ja karistusest vabastamine olevat erinevad instituudid. Peab arvama, et karistusest vabastamine eeldab isiku süüdimõistmist, kuid kohus, jättes kuriteo toimepannud isikule karistuse määramata, vabastab ta karistusest. Kriminaalvastutusest vabastamise korral ei oleks kuriteo toimepannud isiku süüdimõistmine iseenesest mõeldav Kriminaalvastutusest vabastamist tingivate asjaolude tuvastamisel peaks menetlus kuuluma lõpetamisele. Kuid «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused» lähendavad selle küsimuse teisiti. Nad näevad ette, et kohus teeb süüdimõistva otsuse karistust määramata nii siis, kui asja kohtus arutamise ajaks tegu on kaotanud ühiskonnaohtlikkuse, kui ka siis, kui selle teo toimepannud isik ei ole enam ühiskonnaohtlik (§ 43 lg. 4). Seega karistusest vabastamine ja kriminaalvastutusest vabastamine ei erine protsessuaalselt. Selle tagajärjel on ka materiaalõiguslikult mõlema instituudi erinevused taandatud miinimumini.

Olulisi muudatusi toovad «Alused» tingimisi süüdimõistmise instituuti.

«Põhialused» ei sisaldanud otseseid sätteid tingimisi süüdimõistmise juriidilise loomuse kohta. Sellest asjaolust, et «Põhialuste» järgi loeti tingimisi süüdimõistetu karistamatuks alles pärast katseaja edukat möödumist (§ 10¹ p. «b»), võis teha järelduse, et tingimisi süüdimõistmises ei pruud repressiivne, karistuslik moment. Ka «Alused» on seisukohal, et tingimisi süüdimõistatud loetakse karistamatuks alles pärast katseaja edukat möödumist (§ 47 lg. 1 p. 2). Peale selle reprodutseerivad «Alused» VNFSV KrK (ja ENSV territooriumil kehtiva KrK) sätte, mille järgi tingimisi süüdimõistmisega võidakse ühendada lisakaristusena rahaträhv (§ 38 lg. 3). Kui aga tingimisi süüdimõistmisega võidakse ühendada lisa karistus, siis sellest järeldub, et ka tingimisi süüdimõistmine ise kannab karistuslikku iseloomu.

«Alused» piiravad tingimisi süüdimõistmise kohaldamise eel-

dusi. «Põhialuste» järgi (§ 36) lähtus kohus tingimisi süüdimõistmisel vaid süüdlase isikust. «Aluste» järgi on ta kohustatud võtma peale selle arvesse ka tehiohud (§ 38 lg. 1).

«Alused» jätavad lahtiseks katseaja ülemmäära tingimisi süüdimõistmise korral, kuid võrreldes «Põhialustega» näevad ette rangemad tingimused katseaja edukaks kulgemiseks. «Põhialuste» järgi loetakse katseae edukalt möödunuks siis, kui tingimisi süüdimõistetut ei pane katseajal toime uut, vähemalt niisama rasket kuritegu (§ 36)². «Aluste» järgi aga loetakse katseae edukalt möödunuks vaid siis, kui tingimisi süüdimõistetut ei pane katseaja kestel toime uut, vähemalt niisama rasket või sama liigilist kuritegu (§ 38 lg. 1). Kui tingimisi süüdimõistetut paneb katseajal toime uue samaliigilise kuriteo, siis katseae ei loeta edukalt möödunuks, kuigi uus kuritegu on kergem kui see kuritegu, mille eest tingimisi süüdi mõisteti.

Teiselt poolt suurendavad «Alused» tunduvalt tingimisi süüdimõistmise kasvatuslikku tähendust ja näevad ette avalikkuse kaasatõmbamise sellesse kasvatustöösse. «Alused» sätivad, et liiduvabariikide seadusandlus näeb ette järelevalve teostamise tingimisi süüdimõistetute üle ja nendega tehtava kasvatustöö korra (§ 38 lg. 4). Samaaegselt näevad «Alused» ette, et ühiskondlikud organisatsioonid ja süüdlase töötamiskoha tööliste, teenistujate või kolhoosnike kollektiivid võivad pöörduda kohtusse taotlustega süüdlase tingimisi süüdimõistmiseks. Kui kohus, arvestades tehiohusid, süüdlase isikut ja neid taotlusi, teeb otsuse mõista kuriteo toimepannud isik tingimisi süüdi, siis võib ta panna nende organisatsioonidele ja kollektiivile tingimisi süüdimõistetut ümberkasvatamise ja parandamise kohustuse (§ 38 lg. 5).

Rida muudatusi toovad «Alused» ka aegumise instituti. «Alused», samuti kui «Põhialusedki», teevad vahet kriminaalvastutusele võtmise aegumise (§ 41) ja süüdimõistva kohtuotsuse täideviimise aegumise vahel (§ 42). Kriminaalvastutusele võtmise aegumise tähtajad säilitavad «Alused» muutumatult, kuid ühtlasi täpsustavad aegumise katkemise ja aegumise kulgemise peatumise tingimusi. «Alused» määravad, et juhul kui aegumise kulgu peatub ega olnud katkestatud uue kuriteo toimepanemisega, siis

² Erinevalt «Põhialuste» § 36 (1924. a. 31. oktoobri redaktsioonis) öeldakse «Põhialuste» § 10¹ p. «b», et karistamatuks tunnistatakse isik, kes ei ole kohtu poolt määratud katseaja kestel toime pannud uut kuritegu. Sealjuures peetakse tähtsusetuks, kas uus kuritegu on samaliigiline või raskem võrreldes kuriteoga, mille eest isik tingimisi süüdi mõisteti. Mõlema sätte vahel näib esimesest pilgust olevat teatud vastuolu. Seda vastuolu on püütud lahendada sel viisil, et § 10¹ p. «b» formulatsioon on kantud üle ka «Põhialuste» § 36, lähtudes sellest, et § 10¹ on kehtestatud hiljem, nimelt 25. veebruaril 1927. a. Tegelikult siin mingit vastuolu ei ole. Kummaski paragrahvis on lahendatud erinevad küsimused. Paragrahv 36 sätib katseaja eduka kulgemise tingimused, mille täitmisel ei kohaldata § 37, mis näeb ette karistuse määramise süüdimõistetut poolt uue kuriteo toimepanemisel. Paragrahv 10¹ aga sätib tingimisi süüdimõistetut karistamatuks tunnistamise tingimused. Selline vahetegemine on säilitatud ka «Alustes».

süüdlast ei saa võtta kriminaalvastutusele, kui kuriteo toimepanemisest on möödunud viisteistkümmend aastat. «Alused» ei näe enam ette erisätteid aegumise kohta eriti ohtlike riiklike (kontrrrevolutsiooniliste) kuritegude toimepanemise korral.

«Põhialustes» oli nähtud ette vaid üks süüdimõistva kohtuotsuse täideviimise aegumise tähtaeg — kümme aastat (§ 10 lg. 3) «Alused» diferentseerivad süüdimõistva kohtuotsuse täideviimise aegumise tähtajad analoogiliselt kriminaalvastutusele võtmise aegumise tähtaegadega ja ka muus osas reguleerivad süüdimõistva kohtuotsuse täideviimise aegumise instituudi analoogiliselt kriminaalvastutusele võtmise aegumise instituudiga.

«Alused» säilitavad tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamise instituudi, mis kehtivas õiguses oli reguleeritud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 14. juuli 1954. a. seadlusega «Kinnipidamiskohtadest tingimisi enne tähtaega vabastamise kehtestamisest». Sealjuures näevad «Alused» selles instituudis ette rida olulisi muudatusi. «Aluste» mõtte järgi tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamine kujuneb peamiseks karistuse kandmisest vabastamise viisiks karistuse kandmise ajal. Seega karistuse kandmisest vabanemine tööpäevade arvestuse alusel kui iseseisev kriminaalõiguslik instituut lakkab olemast. Tööpäevade arvestus on mõeldav ainult tingimisi enne tähtaega karistuse kandmisest vabastamise instituudi raames. Tööpäevade arvestus «Aluste» mõtte järgi on ainult üks kriteerium, mida kohus arvestab tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamisel või karistuse asendamisel kergema karistusega. Kõige selle tagajärjel saavutatakse kohtuotsuste stabiilsus, kindlustatakse kohtu poolt mõistetud karistuse reaalsuse äratundmine ja luuakse vajalikud eeldused parandusliku töö õiguse edasiarendamiseks.

Erinevalt 1954. a. 14. juuli seadlusest, milles nähti ette võimalus tingimisi enne tähtaega vabastada ainult vabadusekaotuslikust karistusest või asendada see kergema karistusega, annavad «Alused» võimaluse seda instituuti kohaldada ka siis, kui süüdlane on karistatud distsiplinaarpataljoni saatmisega, asumisele saatmisega, väljasaatmisega või vabadusekaotuseta parandusliku tööga. «Alused» näevad ette avaramad võimalused tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamiseks või karistuse asendamiseks kergema karistusega ka sellega, et karistusest vabastamine või selle asendamine võib üldreeglina leida aset pärast seda, kui süüdimõistetu on faktiliselt ära kandnud vähemalt pool kohtu poolt määratud karistusest. 1954. a. 14. juuli seadluse järgi oli see võimalik alles pärast kohtu poolt määratud karistuse kahe kolmandiku tegelikku ärakandmist. «Alustes» säilitatakse need 1954. a. 14. juuli seadluse sätted ainult isikute suhtes, kes on mõistetud süüdi eriti ohtlike riiklike kuritegude eest ja liiduvabariikide seadusandluses ettenähtud juhtudel ka muude raskete kuritegude eest

Teiselt poolt piiravad «Alused» teatavas ulatuses võimalust

tingimisi enne tähtaega karistusest vabastada või seda asendada kergema karistusega. Pidades vajalikuks tugevdada võitlust eriti ohtlike retsidivistidega, välistavad «Alused» nende suhtes tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamise või selle asendamise kergema karistusega.

Vastavalt «Alustele» vabastatakse süüdlane tingimisi enne tähtaega veel kandmata karistuse osast või see osa asendatakse kergema karistusega. Veel kandmata karistuse tähtaeg on tegelikult katseaeg. Kui isik selle katseaja jooksul paneb toime uue samaliigilise või vähemalt niisama raske kuriteo, siis määratakse talle uus karistus sätete järgi, mis reguleerivad karistuse määramist mitme kohtuotsuse järgi (asperatsiooniprintsiipide alusel).

Isikuid, kes kuriteo toimepanemise ajal ei olnud veel saanud kaheksateistkümne aastat vanaks, kehtiva õiguse järgi tingimisi enne tähtaega karistusest ei vabastatud ega asendatud nende suhtes kandmata karistust tingimisi enne tähtaega ka kergema karistusega. Need isikud vabastati vähemalt pärast ühe kolmandiku karistusaja ärakandmist karistusest või neil asendati ärakandmata karistuse osa kergema karistusega NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 24. aprilli 1954. a. seadluse «Kuni kaheksateistkümne aasta vanuses toimepandud kuritegude eest süüdimõistetute karistuse kandmisest vabastamise korrast» alusel. «Alused» põhiliselt säilitavad selle korra. Nad näevad vaid ette võimaluse vabastada enne tähtaega karistusest või asendada see kergema karistusega ka siis, kui isik, kes enne kaheksateistkümne aastaseks saamist oli toime pannud kuriteo, on mõistetud vabadusekaotusega paranduslikule tööle. 1954. a. 24. aprilli seadlust aga kohaldati vaid siis, kui isik, kes kuriteo toimepanemisel oli alaealine, oli mõistetud vabadusekaotusele. Peale selle «Aluste» järgi isikute suhtes, kes panid toime kuriteo enne kaheksateistkümne aastaseks saamist, ei kohaldata üldse karistusest vabastamist enne tähtaega, kui nad karistuse kandmise ajal said kaheksateistkümne aastaseks. Isikute suhtes, kes on saanud täisealisteks karistuse kandmise ajal, võidakse kohaldada vastavalt «Aluste» sätetele tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamist. Küll aga võidakse neil isikutel enne tähtaega karistust kergendada (§ 45). See kergendamine ei toimu tingimisi.

«Alused» säilitavad karistatuse kustumise instituudi, kuid võrreldes «Põhialustega» lühendavad tunduvalt tähtaegu, millede möödumisel isik loetakse karistamatuks. Peale selle võis «Põhialuste» järgi karistatus vastavate tähtaegade möödumisel kustuda vaid siis, kui karistus, mis ära kanti, ei ületanud kolme aastat vabadusekaotust. Kui isikule oli kohaldatud raskem karistus, siis võis karistatust vaid kustutada armuandmise korras või amnestiaakti alusel (§ 10¹). «Aluste» järgi on karistatuse kustumine võimalik aga ka siis, kui isik on mõistetud vabadusekaotusele tähtajaga mitte üle kümne aasta ja ta ei pane kaheksa aasta jooksul pärast põhi- ja lisakaristuse ärakandmist toime uut

kuritegu. Kui aga isik on mõistetud vabadusekaotusele tähtajaga üle kümne aasta, siis on ka «Aluste» järgi võimalik vaid karistatuse kustutamine. Karistatuse kustutamise kõrval armuandmise korras ja amnestiaakti alusel näevad «Alused» ette karistatuse kustutamise ka kohtu poolt. See võib toimuda siis, kui isik, kes on mõistetud vabadusekaotusele tähtajaga üle kümne aasta, ei pane kaheksa aasta jooksul pärast põhi- ja lisakaristuse ärakandmist toime uut kuritegu ja kui kohus sealjuures tuvastab, et süüdimõistetut on paranenud ja puudub vajadus lugeda teda karistatuks. Peale selle näevad «Alused» ette karistatuse kustutamise võimaluse kohtu poolt ka enne vastavate tähtaegade möödumist ühiskondlike organisatsioonide taotlusel, kui isik, kes on mõistetud vabadusekaotusele, oma eeskujuliku käitumisega ja ausa suhtumisega töösse tõendab, et ta on paranenud (§ 47).

«Aluste» sätted, mis reguleerivad karistuse ärakandnud isikute karistamatuks tunnistamise tähtaegu ja korda, olles kantud usaldusest inimese vastu ja väljendades nõukogude kriminaalõiguse humaansust, loovad vajaliku stiimuli karistuse ärakandnud isikute paranemise ja ümberkasvamise lõplikuks kinnistamiseks. Need sätted annavad ühtlasi võimaluse käsitleda vajaliku diferentseeritusega karistuse ärakandnud isikute mitmesuguseid kategooriaid.

«Alused», üldistades Nõukogude riigi senised kogemused võitluses kuritegevusega ja säilitades nõukogude kriminaalõiguse need printsiibid ja sätted, mis on praktikas ennast õigustanud, vastavad tänapäeva vajadustele. Nende ülesandeks on kaasa aidata sotsialistliku seaduslikkuse ja õiguskorra edasisele kindlustumisele meie maal. Nad loovad kindla aluse liiduvabariikide kriminaalseadusandlusele ja organiseerivad nii riigivõimu organeid kui ka kogu nõukogude avalikkust energilisele võitlusele kuritegevusega.

О НАКАЗАНИИ ПО ОСНОВАМ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА СОЮЗА ССР И СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИК

Доцент, канд. юрид. наук И. Ребане
Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

В Основах, в статьях, регулирующих применение наказания, находят выражение дальнейшее укрепление принципов социалистической законности, социалистического гуманизма, а также расширение прав союзных республик в области уголовного законодательства.

Закрепляя основные принципы советского уголовного права, исходя из материального определения преступления, Основы в то же время раскрывают социально-политическую сущность уголовной репрессии. Они ярко выражают стремление законодателя всемерно усилить воспитательную работу с правонарушителями. В то же время Основы выражают решимость проводить в отношении определенной категории преступников твердую линию борьбы.

Основы значительно упрощают систему наказаний. Полагая, что основные наказания, как правило, достаточны для достижения целей наказания, Основы ограничивают возможность применения дополнительных наказаний.

Существенным изменениям подвергается порядок отбывания лишения свободы. Сокращая максимальные сроки лишения свободы, Основы с одной стороны ставят задачу усилить воспитательное воздействие, оказываемое применением лишения свободы, а с другой — предусматривают особый режим и условия отбывания лишения свободы для лиц, совершивших тяжкие преступления, и для особо опасных рецидивистов.

По мысли Основ, особо опасными рецидивистами следует признавать лиц, отбывших наказание за определенные преступления, устанавливаемые законодательством Союза ССР и союзных республик.

В Основах воспроизведены основные принципы назначения наказания по ранее действующему советскому уголовному праву. В то же время Основы придают большее по сравнению с ранее действовавшим советским уголовным правом значение личности,

от которого зависит конкретная мера наказания. По мысли Основ, обстоятельства, характеризующие личность и не нашедшие выражения в совершенном преступлении, могут служить основанием не для усиления, но только для смягчения наказания.

Основы ориентируют суд при отсутствии отягчающих обстоятельств не на максимальные, а на средние наказания.

Признавая необходимым усилить наказание в случае совершения нескольких преступлений, Основы наряду с принципом поглощения вводят принцип сложения наказаний.

Основы сохраняют институты назначения наказания ниже низшего предела, предусмотренного законом, и освобождения от наказания.

По мысли Основ, условное осуждение не лишено карательного значения. Однако Основы в то же время ставят задачу усилить воспитательное воздействие, оказываемое условным осуждением. Основы привлекают общественность в дело перевоспитания условно осужденного.

Основы дифференцируют сроки давности исполнения обвинительного приговора.

Согласно Основам освобождение осужденного от наказания, а также смягчение назначенного наказания, кроме освобождения от наказания или смягчения наказания в порядке амнистии или помилования, может применяться только судом.

Основы ликвидируют зачет рабочих дней как самостоятельный институт досрочного освобождения от наказания. Согласно Основам основным видом досрочного освобождения от наказания является условно-досрочное освобождение от наказания или замена его более мягким наказанием (досрочное освобождение от наказания лиц в возрасте до восемнадцати лет не является условным). Основы расширяют возможность условно-досрочного освобождения от наказания или замены наказания более мягким, но в то же время предусматривают особые условия для условно-досрочного освобождения лиц, осужденных за тяжкие преступления. К особо опасным рецидивистам условно-досрочное освобождение от наказания и замена наказания не применяются вообще.

Основы сохраняют институт погашения судимости, но предусматривают возможность погашения судимости в отношении всех лиц, отбывших наказание, и значительно сокращают сроки погашения судимости.

«NSV LIIDU, LIIDU- JA AUTONOOMSETE VABARIIKIDE KOHTUKORRALDUSE SEADUSANDLUSE ALUSED»

Juriid. tead. kand. E. R a a l

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. a. vastu võetud «NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse alused»¹ näevad ette nõukogude õigusemõistmise demokraatlike printsiipide edasise arengu ja liiduvabariikide õiguste laiendamise kohtukorraldust käsitleva seadusandluse alal.

Teatavasti andis 1936. a. NSV Liidu Konstitutsiooni § 14 p. «u» kohtukorraldust käsitleva seadusandluse vastuvõtmise ja kehtestamise õiguse NSV Liidu kompetentsi. Vastavalt sellele võttis NSV Liidu Ülemnõukogu 16. augustil 1938. a. vastu «NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seaduse», mis kehtis kogu NSV Liidu territooriumil ja reguleeris nii NSV Liidu (üleliiduliste) kui ka liiduvabariikide kohtute korraldust.

Muutes NSV Liidu Konstitutsiooni § 14 p. «u», võttis NSV Liidu Ülemnõukogu 11. veebruaril 1957. a. vastu seaduse, millega anti iga liiduvabariigi kompetentsi oma liiduvabariigi kohtukorralduse seaduse vastuvõtmine. NSV Liidu kompetentsi jäeti aga kohtukorraldust käsitleva seadusandluse aluste vastuvõtmine.

Et NSV Liidus tegutsevad liiduvabariikide kohtute kõrval ka NSV Liidu Ülemkohus ja sõjatribunalid kui üleliidulised kohtud, siis nende korraldust käsitleva seadusandluse kehtestamine jäi samuti NSV Liidu kompetentsi. Nii sätib NSV Liidu Ülemkohtu korraldust 1957. a. «NSV Liidu Ülemkohtu põhimäärus», sõjatribunalide korraldust aga NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. a. kinnitatud «Sõjatribunalide põhimäärus».

25. detsembril 1958. a. vastu võetud «Alused» tagavad sotsialistliku õigusemõistmise ülesannete ja kõigi kohtute ehituse ning tegevuse põhiprintsiipide ühtsuse NSV Liidus. «Alused», väljen-

¹ Edaspidi «Alused».

dades NSV Liidu kohtusüsteemi ühtsust, kohustavad iga liiduvabariiki konkretiseerima ja arendama «Alustes» väljendatud põhimõtteid, arvestades antud liiduvabariigi vajadusi ning tema kohtusüsteemi iseärasusi.

«Alused» säilitavad kõik need seni kehtinud kohtukorralduse põhimõtted, mis on end õigustanud Nõukogude riigi õigusemõistmise praktikas. Samal ajal on «Alustes» arvestatud olulisi muudatusi, mis on toimunud kohtukorralduse alal eriti viimastel aastatel, nagu transpordikohtute likvideerimine, presiidiumide moodustamine krai-, oblasti-, autonoomse oblasti kohtu ja liiduning autonoomse vabariigi ülemkohtu juures, rahvakaasistujate osavõtt kõigil juhtudel esimeses instantsis kohtuasja arutamisest jne.

Pidades silmas kehtiva kohtusüsteemi lihtsust ja kodanikele kättesaadavust, säilitavad «Alused» praeguse kohtusüsteemi, andes esimeses paragrahvis kõigi õigusemõistmist teostavate kohtute ammendava loetelu. Võrreldes 1938. a. kohtukorralduse seadusega on nimetatud loetelu täpsem, sisaldades ka viiteid autonoomsete vabariikide ülemkohtutele ja linnakohtutele.

«Aluste» § 1 on täielikus kooskõlas «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste» § 3 väljendatud põhimõttega, et kriminaalkaristust kohaldatakse ainult kohtuotsusega. Sama põhimõtet väljendab ka «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste» § 7, mille kohaselt teostab õigusemõistmist NSV Liidus ainult kohus. Mitte kedagi ei või kuriteo toimepanemises süüdi tunnistada ega selle eest karistada muidu kui kohtuotsusega. Nimetatud põhimõtted kujutavad endast isiku õiguste tähtsamat garantiid ja tähendavad seda, et NSV Liidus ei ole enam ühtegi organit peale kohtu, kes võiks isikut karistada kuriteo toimepanemise eest.

«Alused» määravad kindlaks sotsialistliku õigusemõistmise eesmärgid ja kohtu ülesanded. Vastavalt «Aluste» § 2 on õigusemõistmise eesmärgiks NSV Liidus kaitsta igasuguste rünnete vastu: 1) NSV Liidu ühiskondlikku ja riiklikku korda, sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit; 2) NSV Liidu kodanike poliitilisi, töö- ja elamualaseid ning teisi isiklikke ja varalisi õigusi ning huvisid, mis on tagatud NSV Liidu Konstitutsiooniga ning liidu- ja autonoomsete vabariikide konstitutsioonidega; 3) riiklike asutuste, ettevõtete, kolhooside, kooperatiivsete ja muude ühiskondlike organisatsioonide õigusi ja seadusega kaitstavaid huvisid.

«Alused» juhivad tähelepanu sellele, et õigusemõistmise eesmärgiks NSV Liidus on tagada nõukogude seaduste täpne ja kõrvalekaldumatu täitmine kõigi asutuste, organisatsioonide, ametiisikute ja kodanike poolt.

Kohtu ülesandeid määratledes lähtuvad «Alused» leninlikust teesist, et nõukogude kohtuile lasub tähtis ülesanne — kasvatada elanikkonnas organiseerituse ja distsipliini tunnet. Kohtu tege-

vuse kasvatuslikule iseloomule juhib tähelepanu «Aluste» § 3, mis ütleb, et kohus kasvatab kogu oma tegevusega NSV Liidu kodanikke kodumaale ja kommunismiüritusele ustavuse vaimus, nõukogude seaduste täpse ja kõrvalekalduumatu täitmise, sotsialistlikusse omandisse hoolitseva suhtumise, töödistsipliinist kinnipidamise, riiklikesse ja ühiskondlikesse kohustustesse ausa suhtumise vaimus, kodanike õiguste, au ning väärkuse ja sotsialistliku ühiselu reeglite austamise vaimus. Sama paragrahvi lõpus leiab väljendust põhimõtte, et kriminaalkaristusi kohaldades kohus mitte ainult teostab repressiooni kurjategijate suhtes, vaid tema eesmärgiks on ka kurjategijate parandamine ja ümberkasvatamine.

Nõukogude kohus kindlustab sotsialistlikku seaduslikkust ja täidab temal lasuvaid ülesandeid nii kohtuistungeil tsiviilasjade arutamise ja lahendamise teel kui ka kriminaalasjade arutamise ja karistuse kohaldamise teel isikutele, kes on süüdi kuriteo toimepanemises. Kui kohus asja kohtulikult arutamisel tuvastab, et kohtualune ei ole süüdi temale inkrimineeritavas kuriteos, siis peab ta kohtualuse õigeks mõistma. Viimati nimetatud põhimõtte on otseselt fikseeritud «Aluste» § 4 p. «b», kus kriipsutatakse alla, et nõukogude kohus peab tuvastama tõe igas kohtuasjas ning hoiduma süütute isikute süüdimõistmisest ja karistamisest.

«Alused» fikseerivad kõigi nõukogude kohtute ehituse ja tegevuse tõeliselt demokraatlikud põhiprintsiibid: kõigi kodanike üheõiguslikkus seaduse ja kohtu ees, õigusemõistmise teostamine täpses vastavuses seadusega, kõigi kohtute moodustamine valitavuse põhimõttel, asjade kollegiaalne arutamine ja rahvakaasistujate osavõtt kohtust, kohtunike sõltumatus ja nende allumine õigusemõistmisel ainult seadusele, kohtumenetluse teostamine rahvuskeeles, asjaarutamise avalikkus ja süüdistatavale kaitseõiguse kindlustamine.

Pidades silmas nõukogude õigusnormide täpse täitmise tähtsust õigusemõistmisel, tõstavad «Alused» seaduslikkuse põhimõtte nõukogude kohtu üheks põhiprintsiibiks. «Aluste» § 6 ütleb otseselt: «NSV Liidus teostatakse õigusemõistmist täpses vastavuses NSV Liidu ning liidu- ja autonoomsete vabariikide seadusandlusega.» See tähendab, et sotsialistliku õigusemõistmise eesmärkide saavutamiseks on hädavajalik, et kohtu tegevuse organiseerimine, asjade arutamise kord ja kogu kohtu töö tervikuna oleksid täpses vastavuses seadustega.

«Alused» juhinduvad järjekindlalt kommunistliku partei leninlikust rahvuspoliitikast, nähes ette: 1) õigusemõistmise teostamisel kõigi kodanike üheõiguslikkuse seaduse ja kohtu ees, sõltumata nende sotsiaalsest, varanduslikust või teenistuslikust seisundist, rahvuslikust või rassilisest kuuluvusest või usutunnistusest; 2) kohtumenetluse rahvuskeeles, s. t. liidu- või autonoomse vabariigi või autonoomse oblasti keeles, aga juhtudel, mis on ette nähtud liidu- ja autonoomsete vabariikide konstitutsioonidega.

rahvusringkonna keeles või antud rajooni elanikkonna enamiku emakeeles. Isikuile, kes ei valda seda keelt, milles toimub kohtumenetlus, tagatakse kohtuasja materjalidega täielik tutvumine tõlgi kaudu, samuti ka õigus esineda kohtus oma emakeeles.

Suurt tähelepanu pööravad «Alused» rahvakaasistujate osavõtule asjade arutamisest kohtus. Seda tähtsat nõukogude kohtu demokraatlikku põhiprintsiipi arendavad «Alused» edasi. Eri-nevalt 1938. a. kohtukorralduse seadusest nähakse «Alustes» ette, et kaks rahvakaasistujat võtavad alati osa kõigis kohtuis esimeses instantsis asja arutamisest.

Seni kehtinud kohtukorralduse seadus nägi ette rahvakaasistujate kohustuste täitmise kohtus mitte üle kümne päeva aastas. «Aluste» § 31 määrab kindlaks, et rahvakaasistujad kutsutakse oma kohustuste täitmiseks kohtusse mitte rohkem kui kaks nädalat aastas. Kui nimetatud aeg möödub rahvakaasistuja osavõtul alustatud asja arutamise kestel, siis pikeneb see kuni antud asja arutamise lõpuni.

Et rahvakaasistujad võiksid täita neile pandud ülesandeid ja võtta aktiivselt osa kohtu tööst, selleks omistavad «Alused» (§ 30) õigusemõistmise teostamisel rahvakaasistujaile kõik kohtuniku õigused.

Eriliselt tõstavad «Alused» esile süüdistatavale kaitseõiguse kindlustamise. Kui 1938. a. kohtukorralduse seaduses ei räägitud advokaatidest kui kohtualuste abilistest nende kaitseõiguse teostamisel, siis «Aluste» § 13 näeb sõnaselgelt ette, et kaitse teostamiseks kohtus, samuti muu juriidilise abi osutamiseks kodanikele, ettevõtetele, asutustele ja organisatsioonidele tegutsevad advokaatide kolleegiumid.

«Alused» laiendavad nõukogude avalikkuse osavõttu õigusemõistmisest, andes ühiskondlike organisatsioonide esindajatele õiguse esineda kohtus ühiskondlike kaitsjatena ja süüdistajatena. Sellist rahva osavõtu vormi õigusemõistmisest ei olnud ette nähtud seni kehtinud kohtukorralduse seaduses. Samuti laiendavad «Alused» ka kuriteo läbi kannatanud isiku õigusi asja kohtulikult arutamisel. Talle antakse õigus seaduses ettenähtud juhtudel teetada kohtus süüdistust.

«Alustes» on tehtud oluline muudatus rahvakohtute süsteemis. Nähakse ette jaoskonna-rahvakohtute kaotamine ja ühtsete rajooni- või linna-rahvakohtute moodustamine. Sellise muudatuse vastuvõtmisel peeti silmas arvukaid ettepanekuid juriidilises kirjanduses ja ühtsete rajooni- või linna-rahvakohtute töökogemusi neis liiduvabariikides, kus jaoskonna-rahvakohtute ühendamine oli juba varem teostatud. Nii näiteks teostati Eesti NSV-s jaoskonna-rahvakohtute reorganiseerimine juba 1957 a. vastavalt Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 23. veebruari 1957 a. seadlusele «Tallinna linna rahvakohtute reorganiseerimise kohta» ja 27. septembri 1957 a. seadlusele «Eesti NSV linna- ja rajooni-kohtute moodustamisest». Samuti oli mitme jaoskonna-rahvakohtu ühen-

damine ühtseks rajooni- või linna-rahvakohtuks läbi viidud ka Armeenias ja Gruusias NSV-s.

Elu näitas, et varem eksisteerinud jaoskonna-rahvakohtute süsteem ei õigustanud end. See süsteem takistas ühtlast asjade jaotamist rahvakohtute vahel, tihti peale oli kodanikel raske leida, millisesse jaoskonna-rahvakohtusse neil tuleb avaldustega pöörduda. Jaoskonna-rahvakohtute süsteem ei võimaldanud vajalikul määral analüüsida kuritegevuse olukorda kogu rajooni ulatuses ja kindlustada ühtset kohtupraktikat.

Rajooni- või linna-rahvakohtute moodustamine võimaldab otsustavalt lahendada ka rahvakohtunike asendamise küsimust nende ajutisel äraolekul. Senine praktika on näidanud, et isegi juriidilise ettevalmistusega rahvakohtu kaasistujad, täites ajutiselt rahvakohtuniku kohustusi, ei ole suutnud alati kindlustada kriminaal- ja tsiviilasjade kvaliteetset arutamist, mistõttu nende eesistumisel tehtud kohtuotsused sageli tühistati kõrgema instantsi kohtus ja asjad saadeti rahvakohtusse uuesti läbivaatamiseks. Et rajooni- või linna-rahvakohtu koosseisus on tavaliselt rohkem kui üks rahvakohtunik, siis pole tarvis panna rahvakohtuniku kohustuste täitmist tema ajutisel äraolekul mõnele rahvakohtu kaasistujale, sest puuduvat kohtunikku võib asendada rajooni- või linna-rahvakohtu teine rahvakohtunik.

Kahe või enama rahvakohtuniku olemasolu kohtus võimaldab kohtunikel vahetada töökogemusi ning mõnel juhul isegi spetsialiseeruda teatud asjade kategooria arutamiseks. See omakorda suurendab kohtuniku asjatundlikkust töös ja tõstab töö kvaliteeti.

Olulisi muudatusi nähakse ette «Alustes» ka rahvakohtute valimise osas. Vastavalt «Aluste» § 19 valitakse rahvakohtunikud senise kolme aasta asemel viieks aastaks. Rahvakohtu rahvakohtu kaasistujad valitakse aga nüüd mitte enam valimisringkondade järgi, vaid tööliste, teenistujate ja talupoegade üldkoosolekutel nende töö- või elukoha järgi või sõjaväelaste üldkoosolekutel väeosade järgi. Rahvakohtu rahvakohtu kaasistujate volituste kestuseks on nüüd kaks aastat senise kolme aasta asemel.

Rahvakohtunike volituste tähtaja pikendamine tagab rahvakohtunike kaadri stabiliseerumist ja kindlustab ühtse volituste tähtaja kõigi kohtunike jaoks. Nagu teada, valitakse ka kõik teised NSV Liidu kohtud viieks aastaks. Rahvakohtunike volituste pikem tähtaeg võimaldab kohtunikel paremini tundma õppida oma tööpiirkonda ja sellega ühtlasi aitab kaasa kohtutöö kvaliteedi tõstmisele.

Rahvakohtute rahvakohtu kaasistujate valimise korra muutmise eesmärgiks on kohtu edasine lähendamine rahvale. Rahvakohtu kaasistujate volituste tähtaja lühendamine kolmelt aastalt kahele aastale ja nende valimine vahetult töötajate üldkoosolekutel annab võimaluse õigusemõistmise teostamisele ja sellega ühtlasi ka riigivalitsemisele kaasa tõmmata veelgi laiemad töötajate hulgad.

Tugevdades veelgi nõukogude avalikkuse kontrolli kohtu

tegevuse üle, «Alused» (§§ 33, 34) mitte ainult säilitavad varem kehtinud korra, mille järgi rahvakohtunikud olid kohustatud süstemaatiliselt aru andma valijate ees oma ja rahvakohtu tööst, vaid näevad ette ka kõigi teiste kohtute aruandmise kohustuse neid valinud riigivõimuorganite ees.

«Aluste» § 29 määrab kindlaks, et kohtunikuks ja rahvakaasistujaks võib valida iga NSV Liidu kodanikku, kellel on valimisõigus ja kes on saanud valimiste päevaks 25 aastaseks. 1938. a. kohtukorralduse seaduse järgi võis kohtunikuks ja rahvakaasistujaks valida isikuid, kes olid vähemalt 23 aastat vanad.

Kohtunike ja rahvakaasistujate kandidaatide vanuse alampiiri tõstmine 23 aastalt 25 aastale vastab kohtunike valimise senisele praktikale. Kohtute viimaste valimiste tulemused näitavad, et 23—25 aasta vanuste kodanike hulgast on valitud väga väike protsent kohtunikke ja rahvakaasistujaid. Kohtute valimistel on peetud silmas seda, et kohtunike ja rahvakaasistujate vastutusrikas töö nõuab suuremaid elukogemusi, mida tavaliselt ei ole alla 25 aasta vanustel isikutel.

«Alused», kõrgendades kohtunike ja rahvakaasistujate kandidaatide vanuse alampiiri, ei püstita kohtunikele juriidilise kõrgema ega ka keskhariduse nõuet. Nagu nähtub A. F. Gorkini kõnest NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärgul 25. detsembril 1958. a., on praegu NSV Liidus 55,4% rahvakohtunikest kõrgema juriidilise haridusega ning 37,1% juriidilise keskharidusega.² Seega juriidilist haridust ei ole ainult 7,5%-l rahvakohtunikest. Arvestades seda, et käesoleval ajal on olemas objektiivsed tingimused juriidilise haridusega kohtunike valimiseks, tuleb igal liiduvabariigil kõne all olev küsimus lahendada oma kohtukorralduse seaduses, pidades silmas vabariigi konkreetseid tingimusi juriidilise kaadri osas.

Viimastel aastatel on tunduvalt avardunud liiduvabariikide kohtuorganite kompetents kohtuliku järelevalve funktsioonide teostamisel. Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 14. augusti 1954. a. seadlusele moodustati liidu- ja autonoomsete vabariikide ülemkohtute, krai-, oblasti- ning autonoomsete oblastite kohtute koosseisus presiidiumid. Vaatamata sellele et rahvusringkondade ringkonnakohtutel on krai-, oblasti-, autonoomse oblasti kohtutega samad õigused kriminaal- ja tsiviilasjade arutamisel, ei näinud 1954. a. 14. augusti seadlus ette ringkonnakohtu koosseisus presiidiumi moodustamist. Selle tõttu jäi kohtuliku järelevalve teostamine rahvusringkonna kohtute üle keeruliseks ja ebaotstarbekohaseks. Presiidiumide puudumine ringkonnakohtute koosseisus ei vastanud rahvusringkondade töötajate huvidele ja suurendas ka asjatult liiduvabariikide ülemkohtute töömahtu rahvusringkondade kohtute jõustunud otsuste ning määruste järelevalve korras läbivaatamise arvel.

² Vt. «Правда», 27. detsember 1958. a., nr. 361 (14 755).

«Alused», juhindudes järjekindlalt leninlikust rahvuspoliitika, kõrvaldasid nimetatud lünga 1954. a. 14. augusti seadluses. «Aluste» § 21 näeb ette ka ringkonnakohtute koosseisus presiidiumide moodustamise.

NSV Liidu Ülemnõukogu 11. veebruari 1957. a. seadus liiduvabariikide kohtukorraldust käsitleva seadusandluse ning tsiviil-, kriminaal- ja protsessikoodeksite kehtestamise üleandmisest liiduvabariikide kompetentsi, laiendades liiduvabariikide seadusandlikku õigust, ei määranud kindlaks, millisel organil on õigus anda kohtutele juhendavaid selgitusi liiduvabariikide seadusandluse rakendamiseks. Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 12. veebruaril 1957. a. kinnitatud NSV Liidu Ülemkohtu põhimäärusele on NSV Liidu Ülemkohtu pleenumil õigus anda kohtule juhendavaid selgitusi ainult üleliidulise seadusandluse rakendamise küsimustes. Järelikult pärast NSV Liidu Ülemkohtu põhimääruse kehtestamist oli tarvis ette näha spetsiaalne organ, kes juhiks ja suunaks liiduvabariikide kohtuid liiduvabariikide seadusandluse rakendamisel.

Selle küsimuse lahendas «Aluste» § 25, nähes ette pleenumi moodustamise liiduvabariigi ülemkohtu juures.

Liiduvabariigi ülemkohtu pleenumi peamiseks ülesandeks on anda kohtupraktika üldistatud materjalide ja kohtu statistika läbi vaatamise alusel vabariigi kohtutele juhendavaid selgitusi liiduvabariigi seadusandluse rakendamiseks ja juhiseid kohtupraktika ühtlustamiseks.

«Alused» näevad ette, et liiduvabariigi ülemkohtu pleenumi kompetents määratakse kindlaks liiduvabariigi seadusandlusega. Et liiduvabariigi ülemkohtu pleenum, juhtides ja suunates vabariigi kohtuid, võib avastada lünki, ebaselgusi ja ebatäpsusi seadusandluses, siis peaks tema kompetentsi kuuluma ka õigus teha esildusi liiduvabariigi ülemnõukogu presiidiumile küsimustes, mis vajavad lahendamist seadusandlikus korras või mis nõuavad ülemnõukogu presiidiumi tõlgendamist.

«Aluste» § 25 annab liiduvabariikidele õiguse oma vabariigi seadusandlusega moodustada liiduvabariigi ülemkohtu koosseisus ka presiidium ühes selle kompetentsi kindlaksmääramisega. Kasutades nimetatud õigust, nähtigi ette Eesti NSV Kohtukorralduse seaduse esimeses trükis avaldatud projektis³ Eesti NSV Ülemkohtu koosseisus presiidium. Vastavalt kohtukorralduse seaduse projekti § 40 pandi presiidiumile kõrvuti kohtuliku järelevalve funktsioonidega ka kassatsiooni-instanti funktsioonid Eesti NSV Ülemkohtu esimese instanti kohtuotsuste ning -määruste läbivaatamiseks. Et «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste» § 44 lg. 6 järgi liiduvabariikide ülemkohtute otsused ei ole kassatsiooni korras edasikaevatavad ega protestitavad, siis nimetatud kassatsiooni-instanti funktsioonide

³ Vt. Eesti NSV Kohtukorralduse seadus, Projekt, Tallinn 1958.

omistamine ülemkohtu presiidiumile on vastuolus üleliidulise seadusega.

Kassatsioonifunktsioonide panemisel Eesti NSV Ülemkohtu presiidiumile peeti silmas seda, et Eesti NSV-s on ainult kaheülililine kohtusüsteem, kus ülemkohtule on allutatud esimeses instantsis ka sellised kriminaal- ja tsiviilasjad, mis teistes liiduvabariikides, kus on kolmelüliline kohtusüsteem, vaadatakse läbi krai- või oblastikohtute poolt, kelle otsused on edasikaevatavad kassatsiooni korras. Senine kord, kus ülemkohus mõnes liiduvabariigis arutab tegelikult oblastikohtuile alluvaid asju, ilma et kohtuotsuseid või -määrusi võiks kassatsiooni korras edasi kaevata, kitsendab nende liiduvabariikide kodanike õigusi ja huvisid, eelkõige aga kohtualuse kaitseõigust.

Juriidilises kirjanduses on asutud seisukohale, et antud küsimuse lahendab linnakohtute moodustamine nendes liiduvabariikides, kus on kaheülililine kohtusüsteem. Linnakohus liiduvabariigi pealinnas oleks rahvakohtute ja ülemkohtu vahel kohtusüsteemi keskmiseks lüliks, mis täidaks krai- või oblastikohtu funktsioone.⁴

See ettepanek väärib kaalumist. Pidades silmas aga seda, et linnakohtu tegevus laieneks antud juhul mitte ainult liiduvabariigi pealinnale, vaid kogu vabariigi territooriumile, poleks enam õige rääkida linnakohtust, vaid juba uuest iseseisvast kohtust, mida ei ole ette nähtud aga «Alustes».

Näib, et kõne all olev küsimus on põhiliselt siiski lahendatav ka senise kaheülilise kohtusüsteemi juures. Selleks tuleks meie arvates ülemkohtu alluvusest ära võtta need asjad, mida teistes liiduvabariikides, kus on kolmelüliline kohtusüsteem, arutavad esimeses instantsis krai- või oblastikohus, ja anda need rahvakohtu alluvusse.

«NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse aluste» vastuvõtmine ja kehtestamine on suunatud sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamisele ning kodanike õiguste ja huvide kaitsele. Liiduvabariigid, töötades välja kooskõlas «Alustega» oma kohtukorralduse seadused, panevad kindla aluse õigusemõistmise edasisele parandamisele ja rahvalähedasemaks muutmisele.

⁴ Vt. Д. С. Карев, Дальнейшее совершенствование советской судебной системы, «Советское государство и право», 1959, № 2, lk. 65.

ОСНОВЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О СУДОУСТРОЙСТВЕ СОЮЗА ССР, СОЮЗНЫХ И АВТОНОМНЫХ РЕСПУБЛИК

Канд. юрид. наук Э. Раал
Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

Принятые Верховным Советом СССР 25 декабря 1958 г. Основы законодательства о судостроительстве Союза ССР, союзных и автономных республик закрепляют единство основных принципов судостроительства во всех союзных республиках. В Основых предусматривается дальнейшее расширение прав союзных республик в области законодательства о судостроительстве, а также повышение роли судов союзных республик в осуществлении правосудия.

Основы сохраняют много важных положений ранее действовавшего советского законодательства о судостроительстве, которые проверены жизнью и длительной практикой судебной работы.

Наряду с этим Основы содержат и новые положения, ранее не предусматривавшиеся советским законодательством.

В настоящей статье не освещаются все вопросы, изложенные в Основых. В ней рассматриваются лишь некоторые вопросы судостроительства: цели правосудия и задачи советского суда, судебная система в СССР, упразднение участковой системы народных судов и создание единого народного суда района или города, основные принципы организации и деятельности советского суда, порядок избрания судов и требования, предъявляемые к кандидатам в судьи и народные заседатели, Пленум Верховного суда союзной республики и его компетенция.

Автор статьи рассматривает и некоторые вопросы, возникшие в связи с разработкой закона о судостроительстве Эстонской ССР.

Как известно, в некоторых союзных республиках, в том числе и в Эстонии, нет областных судов как среднего звена между народными судами и верховными судами союзных республик. Дела, которые подсудны областным судам, рассматриваются по первой инстанции верховными судами этих республик без права кассационного обжалования приговоров и решений. Такое положение ограничивает права и интересы граждан, поэтому его надо изме-

нить. Думается, что в союзных республиках, где не имеется областных судов, дела, подсудные областным судам, должны бы рассматриваться народными судами.

Принятие Основ законодательства о судостроительстве Союза ССР союзных и автономных республик будет содействовать укреплению социалистической законности и успешному выполнению задач, стоящих перед судебными органами в период развернутого строительства коммунистического общества.

PROTSESSIOSALISED JA NENDE ÕIGUSLIK SEISUND «NSV LIIDU JA LIIDUVABARIIKIDE KRIMINAALKOHTU- MENETLUSE ALUSTE» JÄRGI

J. A d o j a a n

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

NSV Liidu Ülemnõukogu viienda koosseisu teisel istungjärgul vastuvõetud «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused»¹ tähistavad uut etappi nõukogude kriminaalprotsessi arengu ajaloos. Nende ellurakendamisega realiseeritakse NLKP XX kongressil partei- ja nõukogude organite ette püstitatud ülesanne — nõukogude demokraatsia laiendamine ja sotsialistliku seaduslikkuse arendamine ning tugevdamine. Üleliiduliselt kehtiva seadusena on nad aluseks liiduvabariikides väljatöötatavatele kriminaalprotsessi koodeksitele.

Kriminaalkohtumenetluse põhiliseks ülesandeks on kaitsta Nõukogude riiki, kehtivat õiguskorda ja nõukogude inimesi iga-suguste kuritegelike rünnete eest.

Kuigi kuritegevus ei ole sotsialistlikus ühiskonnas eriti levi-nud ja tema jaoks ei ole meil sotsiaalselt pinda, tuleb selle ühis-konnastase nähtusega rangelt võidelda ning hävitada iga kuri-tegelik avaldus juba eos, sest kommunistlikku ühiskonda ülemi-nek eeldab kuritegevuse täielikku likvideerimist.

Selle ülesande püstitavadki uued «Alused», lähtudes kõikide kuritegude avastamise nõudest kui leninlikust printsiibist.

Kuritegevuse vastu peetava võitluse praktiliste kogemuste alusel ja õigusteaduses tunnustatud seisukohti arvestades kor-raldavad «Alused» juurdlusorganite, uurija, prokuröri ja kohtu tegevust selliselt, et see oleks efektiivne, sihikindel, kiireloomu-line ja otstarbekas ning et ta seejuures igakülgseks kaitseks kõigi kriminaalprotsessi osaliste õigusi ja seaduslikke huvisid.

Seega väljendub «Alustes» kuritegudega võitlemise printsi-piaalne iseloom ja järjekindlalt sotsialistlik demokraatism, humaanus ning õiglus kõigi protsessiosaliste õiguste ja seaduslike huvide kaitsmisel.

¹ Järgnevalt «Alused».

Kriminaalprotsessi vahetu ülesandena näevad «Alused» ette kuritegude kiire ja täieliku avastamise, süüdlaste väljaselgitamise ja seaduse õige kohaldamise, et igaüks, kes on toime pannud kuriteo, saaks õiglase karistuse ja et ühtegi süütut ei võetaks kriminaalvastutusele ega mõistetakse süüdi (§ 2).

Nende ülesannete täitmine peab soodustama sotsialistliku seaduslikkuse tugevdamist, kuritegude ärahoidmist ja väljajuurimist, kodanike kasvatamist nõukogude seaduste kõrvalekalldumatu täitmise ja sotsialistliku ühiselu reeglite austamise vaimus.

Nendes ülesannetes väljenduvad nõukogude kriminaalprotsessi eesmärgid, tema sotsialistlik olemus ja sisu.

Need ülesanded ei ole üksteisest eraldatavad ja neid ei saa vastandada. Nad taotleavad üht ja sedasama — kuritegevuse täielikku väljajuurimist.

Kõikide kuritegusid sooritanud isikute kindlakstegemise ja karistamise nõue eeldab süütute mittekaristamist, sest viimaste kriminaalvastutusele võtmine ja karistamine soodustaks süüdlaste kõrvalehoidumist kriminaalvastutusest.

Lähtudes nõukogude kodanike õiguste kaitse seisukohast, näevad need ülesanded ette mitte ainult kõigi protsessiosaliste õiguste ja seaduslike huvide igakülgselt kaitset kõigis kriminaalprotsessuaalse menetluse staadiumides, vaid ka kõigi nõukogude kodanike elu, tervise, au, väärikuse ja vara kaitset igasuguste kuritegelike rünnete vastu.

«Alused» määravad kindlaks kohtu, prokuröri, uurija ja juurdlusorgani kohustuse alatatada oma pädevuse piirides kriminaalasja igal kuriteo tunnuste ilmnemise juhul ning võtta tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kuriteo ja selle toimepanemises süüdi olevate isikute kindlakstegemiseks ning karistamiseks (§ 3).

Kriminaalasja algatamise kohustust näeb ette ka kehtiv KrPK (VNFSV KrPK §§ 9 ja 96). Kuid «Alused» tõstavad selle kohustuse kohtu-, prokuratuuri-, uurimis- ja juurdlusorganite tähtsaima kohustusena esikohale. Nad nõuavad kriminaalasja algatamist mitte ainult vastavate ajendite esinemise korral (VNFSV KrPK § 91), mitte ainult siis, kui kodanikelt, organisatsioonidelt, ametisikutelt jt. saabuvad vastavad avaldused, teadaanded või signaalid, vaid igal kuriteo tunnuste ilmnemise juhul. Seejuures on nimetatud protsessis tegutsevad organid kohustatud mitte piirduma kriminaalasja algatamisega, vaid võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kuritegude avastamiseks.

Kriminaalasja algatamise ja kuriteo avastamise nõude esile tõstmine mobiliseerib juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganeid aktiivsele, leppimatule võitlusele kõigi kuritegelike nähtustega, taotleb kõikide kuritegude, neid sooritanud isikute ja soodustanud asjaolude avastamist ning süüdlaste karistamist. Kuritegevuse vastu peetava võitluse organiseerimisel on suur preven-

tiivne ja kasvatuslik mõju. Iga kuriteo paratamatu avastamine ja süüdlaste karistamine mõjub hoiatavalt nendele, kes kavatsevad kuritegusid toime panna. Selline praktika loob seaduserikkumiste suhtes sallimatuse õhkkonna.

«Oluline ei ole mitte see,» õpetab Lenin, «et kuriteo eest määratakse raske karistus, vaid see, et ü k s k i kuriteo juhtum ei jääks avastamata.»²

Kriminaalasja algatamise ja kõikide kuritegude avastamise ülesannet saavad juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganid edukalt täita siis, kui võitlus kuritegudega ei ole isoleeritud töötajate laiadest hulkadest ja ühiskondlikest organisatsioonidest, vaid toimub nende aktiivsel toetusel ja koostöös nendega. Ettekandes NLKP XXI kongressil märgib N. S. Hruštšov: «Meie ühiskondlikel organisatsioonidel pole selleks sugugi vähem võimalusi, vahendeid ja jõudusid kui miilitsa-, kohtu- või prokuratuuriorganitel.»³

Niisugune side tagab, et igast asetleidnud või kavatsetavast kuriteost teatatakse õigeaegselt, aktiveerib kuriteo faktide laialdast ühiskondlikku arutamist ja hukkamõistmist ning võimaldab kuriteo sooritamise põhjuste purgivat väljaselgitamist.

Ühiskondlike organisatsioonide osatähtsuse ja aktiivsuse tõus kriminaalprotsessuaalses menetluses on meie kriminaalprotsessi edasise demokratiseerimise näitajaks.

Ühiskondlike organisatsioonide võitlusel sotsialistliku õiguskorra rikkujatega on kõigepealt suur profülaktiline tähtsus.

«Kui ühiskondlikud seltsimehelikud kohtud tegutsevad aktiivselt ja ka üldsus ise eraldab inimesi avaliku korra tagamiseks,» märgib sm. Hruštšov oma aruandekõnes, «siis on palju kergem korrarikkumiste vastu võidelda. Siis võib niisuguse korrarikkuja ära tunda enne seda, kui ta on sooritanud üleastumise või kuriteo, juba siis, kui tema juures avastatakse ühiskondliku käitumise normidest kõrvalekaldumisi, mis võivad ta viia ühiskonnavastaste tegudeni. Inimesed võivad tema peale õigeaegselt mõju avaldada, et teha lõpp tema halbadele kalduvustele.»⁴

Ühiskondliku julgeoleku kindlustamiseks võtsid NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu käesoleva aasta märtsis vastu määruse «Tööliste osavõtu kohta avaliku korra kaitsmisest meie maal», mille alusel organiseeritakse vabatahtlikud rahvamalevad võitluseks huligaansuse ja muude ühiskondliku korra rikumise faktidega. Juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite kohuseks on rahvamalevaid nende töös igakülgsest abistada.

Töötajate ja teenistujate kollektiivide ja ühiskondlike organisatsioonide osatähtsus suureneb ka kohtu rahvakaasistujate valimisel. NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukor-

² V. I. Lenin, Teosed, 4, Tallinn 1950, lk. 357.

³ «Rahva Hääle», 29. jaanuar 1959. a., nr. 24 (4909).

⁴ Sealsamas.

ralduse seadusandluse aluste § 19 eeskirjade kohaselt valitakse rajoonide (linnade) rahvakohtute rahvakaasistujaid tööliste, teenistujate ja talupoegade üldkoosolekutel nende töö- või elukoha järgi.

Ühiskondlike organisatsioonide ja kriminaalprotsessis tegutsevate organite vaheliste sidemete tugevdamise eesmärgil näevad «Alused» ette ühiskondlike süüdistajate ja kaitsjate instituu di kriminaalprotsessis. Kohtumäärusega võidakse lubada töötajate ühiskondlike organisatsioonide esindajaid ühiskondlike süüdistajate või kaitsjatena osa võtta kriminaalasjade kohtulikust arutamistest (§ 41).

«NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused» võimaldavad töötajate kollektiividel ja ühiskondlikel organisatsioonidel tegelda ka kurjategijate ümberkasvatamise ja parandamisega. Arvestades tehiolusid, süüdlase isikut ning ühiskondlike organisatsioonide või süüdlase töökoha tööliste, teenistujate või kolhoosnikute kollektiivi taotlusi süüdlase tingimisi süüdimõistmise kohta, võib kohus panna organisatsioonidele või kollektiivile tingimisi süüdimõistetu ümberkasvatamise ja parandamise kohustuse (§ 38).

Liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksite projektides nähakse ühe tõkkeabinõuna ette ühiskondlike organisatsioonide käendust, s. o. kirjaliku kohustuse andmist selle kohta, et ühiskondlik organisatsioon vastutab süüdistatava ilmumise eest uurimisele ja kohtusse.

Seega kujuneb võitlus kuritegudega mitte üksi juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite ametialaseks tegevuseks, vaid ka töötajate kollektiivide ja ühiskondlike organisatsioonide, kogu sotsialistliku ühiskonna ürituseks.

Töötajate kollektiivide, ühiskondlike organisatsioonide ja nende esindajate kriminaalprotsessuaalse tegevuse reguleerimiseks tuleb vabariigi kriminaalprotsessi koodeksis konkretiseerida nende vahekorrad juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganitega. Tuleb kindlaks määrata ka ühiskondlike süüdistajate ja kaitsjate õiguslik seisund kriminaalprotsessis. Ühiskondlike süüdistajate ja kaitsjate lubamine asja kohtuliku arutamise staadiumis võimaldab konkreetse kuriteo asjas ühiskondliku arvamuse ärakuulamist ning kohtualuse isikusse puutuvate asjaolude purgivat selgitamist, mis omakorda on suureks abiks seadusliku ja põhjendatud kohtuotsuse tegemisel. Seepärast peab kohtus esitatud ühiskondlik arvamus olema objektiivne ja õige.

Nimetatud asjaoludel tuleks pidada soovitavaks vabariigi kriminaalprotsessuaalses seadusandluses ette näha ühiskondlike süüdistajate ja kaitsjate õigus mitte ainult esineda kohtus ühiskondliku arvamuse avaldamisega, vaid ka tutvuda kõigi materjalidega, esitada tõendeid, avaldada taotlusi, võtta osa tõendite kohtulikust uurimisest, avaldada taandusi ning olla taandatav. Ka tuleks kaaluda küsimust, kas ühe kohtualuse süüdistus asjas

võib esineda nii ühiskondlik süüdistaja kui ka kaitsja. Tuleb asuda seisukohale, et ühiskondlik arvamus, mida esitab ühiskondliku organisatsiooni esindaja, võib olla kas süüdistava või kaitsva iseloomuga. Kahte teineteisele vastukäivat ühiskondlikku arvamust ühe ja sellesama kohtualuse kohta ei või esineda. Ka ei saa lubada, et üks ühiskondlik organisatsioon esineb ühe arvamusel ja teine (näit. kõrgemal seisev) teistsuguse, vastupidise arvamusel. Kõik need küsimused nõuavad printsiipiaalset lahendust kriminaalprotsessuaalses seadusandluses.

«Riiklike organite mõningate funktsioonide üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele,» märgib sm. Hruštšov oma aruandekõnes, «peab toimuma ilma kiirustamiseta. Ühtedes tingimustes tuleb seda teha resoluutsemalt, teistes aga astuda esialgu ainult esimesed sammud, proovisammud, et harjutada inimesi endid korra järele valvama.»⁵ Neid samme tuleb astuda, et kindlaks määrata ühiskondlike organisatsioonide ja nende esindajate osa kriminaalprotsessis.

Ühiskondlike organisatsioonide ja juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ning kohtuorganite ühise rinde moodustamine loob vajalikud eeldused kuritegude täielikuks likvideerimiseks meie maal.

Reguleerides juurdlus-, uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite tegevust ning määrates kindlaks mitmesuguseid protsessuaalseid sunnivahendeid kurjategijate väljaselgitamiseks, garanteerivad «Alused» ühtlasi kõikide protsessiosaliste, eelkõige aga süüdistatavate õiguste ja seaduslike huvide kaitset.

«Alused» nõuavad, et ühtki süütut ei võetaks kriminaalvastutusele ega mõistetakse süüdi. Alusetu kriminaalvastutusele võtmine, süüdimõistmine ja karistamine puudutab sügavalt kodaniku elulisi huvisid ja tema au ning kõigutab sotsialistliku õigusemõistmise autoriteeti.

«Alused» määravad kindlaks, et kedagi ei või süüdistatavana vastutusele võtta teisiti kui seaduses ettenähtud alustel ja korras (§ 4). Kriminaalasja ei või algatada ja algatatud asi kuulub lõpetamisele järgmistel juhtudel: kui puudub kuritegu; kui inkrimineeritud teos puudub kuriteokoosseis; kui on möödunud seaduses ettenähtud aegumistähtajad; amnestiaakti korral, kui see kõrvaldab karistuse kohaldamise toimepandud teo suhtes, samuti üksikutele isikutele armuandmise korral; isiku suhtes, kes pole ühiskonnaohtliku teo toimepanemise momendiks jõudnud ikka, mille puhul kooskõlas seadusega on võimalik kriminaalvastutus. Samuti kuulub kriminaalasi lõpetamisele kannatanu leppimise korral süüalusega erasüüdistusasjades; kannatanu kaebuse puudumisel, kui asja võib algatada ainult tema kaebuse alusel; isiku surma korral, välja arvatud juhud, kus menetlus asjas on vajalik surnu rehabiliteerimiseks või asja uuendamiseks teiste isikute

⁵ «Rahva Hääle», 29. jaanuar 1959. a., nr. 24 (4909).

suhtes uute asjaolude avastamisel ja isiku suhtes, kelle kohta on jõustunud kohtuotsus samas süüdistuses (§ 5)

Juurdlust teostav isik, uurija, prokurör ja kohus on kohustatud kriminaalasja algatamise küsimuse otsustamisel selgitama eespool märgitud kriminaalasja algatamist välistavaid asjaolusid ja nende esinemisel keelduma kriminaalasja algatamisest; kui need aga selguvad pärast kriminaalasja algatamist, siis viivitamata lõpetama menetluse kriminaalasjas.

«Alused» garanteerivad kodanikele isiku- ja korteripuutumatuse ning kirjavahetuse saladuse. Kedagi ei tohi vahistada muidu kui kohtumääruse põhjal või prokuröri sanktsiooniga. Prokurör on kohustatud viivitamata vabastama igaühe, kellelt on ebaseaduslikult võetud vabadus või keda peetakse vahi all üle seaduses või kohtuotsuses ettenähtud tähtaja (§ 6). Vahi alla võtmine kui tõkkeabinõu kohaldatakse ainult nende kuritegude puhul, mille eest on seadusega ette nähtud karistus vabadusekaotuse näol. Vahi all pidamine ei tohi kesta üle kahe kuu. Asja erilise keerukuse korral võib vabariigi prokurör tähtaega pikendada kuni kuue kuuni, arvates vahi alla võtmise päevast, ja NSV Liidu peaprokurör erandjuhtudel mitte rohkem kui kolme kuu võrra (§ 34). Ka on juurdlusorganil ja uurijal õigus kinni pidada kuriteo toimepanemises kahtlustatavad isikud. Seejuures on õigus kinni pidada ainult seda isikut, keda kahtlustatakse sellise kuriteo toimepanemises, mille eest võib määrata karistust vabadusekaotuse näol, ja ainult neil juhtudel, kui isik on tabatud kuriteo toimepanemisel või vahetult pärast seda; kui pealtnägijad (ka kannatanu) otsestelt osutavad antud isikule kui kuriteo toimepanijale; kui kahtlustataval või tema rõivastel, tema enda juures või tema eluruumides avastatakse ilmseid kuriteo jälgi. Teistel juhtudel võidakse kahtlustatav kinni pidada ainult siis, kui ta tegi katset põgeneda, kui tal ei ole alalist elukohta või kui ei ole kindlaks tehtud kahtlustatava isik. Juurdlusorgan või uurija on kohustatud 24 tunni jooksul teatama kahtlustatava kinnipidamisest prokurörile, kes 48 tunni jooksul teate saamisest alates on kohustatud sanktsioneerima tema vahi all pidamist või vabastama ta kinnipidamise kohast (§ 32).

Erinevalt kehtivast KrPK-st võib uurija või juurdlusorgan teostada läbiotsimist prokuröri poolt sanktsioneeritud määruse alusel. Edasilükkamatutel juhtudel võib juurdlusorgan või uurija teostada läbiotsimist prokuröri sanktsioonita, kuid seejärel tuleb läbiotsimisest teatada prokurörile ühe ööpäeva jooksul (§ 35). Kehtiva KrPK kohaselt võib juurdlusorgan või uurija teostada läbiotsimist oma isikliku äranägemise järgi (VNFSV KrPK § 175). milline asjaolu võimaldab põhjendamatuid läbiotsimisi ning alusetut sissetungi kodanike korteritesse.

«Alused» ei reguleeri vara arestimise küsimust tsiviilhagi ja vara võimaliku konfiskeerimise tagamiseks. Kehtestatud läbiotsimiskorra loogilise järelalusena tuleks vabariiklikus kriminaalprot-

sessuaalses seadusandluses ette näha, et vara arestimine võib toimuda ainult prokuröri sanktsiooni või kohtumääruse alusel, sest ka vara arestimise juhul on meil tegemist kodanike korteripuu- tumatuse kitsendamisega ja oma iseloomult ei pruugi vara arestimine erineda läbiotsimisest: esimesel juhul otsitakse arestimisele kuuluvat vara, teisel juhul aga mitmesuguseid kuriteoga seoses olevaid esemeid, riisutud materiaalseid väärtusi jne.

Postisaadetiste ja telegraafilise korrespondentsi arestimine ja väljavõtmine posti- ja telegraafiasutusest võib toimuda ainult prokuröri sanktsiooni või kohtumääruse alusel (§ 35). Nii läbiotsimisel kui ka korrespondentsi väljavõtmisel on nõutav manukate juuresolek.

«Alused» nõuavad kõikide kuriteosse puutuvate asjaolude igakülgset, täielikku ja objektiivset uurimist. Selleks peavad kohus, prokurör, uurija ja juurdlust teostav isik võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud. Nad on kohustatud välja selgitama nii süüdistatava süüd tõendavad kui ka teda õigustavad, samuti ka tema süüd raskendavad ja kergendavad asjaolud. Nad ei ole õigustatud panema tõendamise kohustust süüdistatavale (§ 14). Seega ei ole süüdistatav kohustatud tõendama oma süütust. Kui süüdistatav ei esita tõendit, ei ole see tema süüdistamise aluseks. Ka ei või süüdistatavat sundida seletuste andmisele vägivalla, ähvarduse ja teiste seadusevastaste vahenditega.

«Alused» on loobunud kriminaalprotsessi teoorias mõnede protsessualistide poolt esiletõstetud «süütuse presumtsiooni» mõistest.⁶ Sellel deklaratiivse iseloomuga instituudil, mille alusel iga isikut loetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole kindlaks tehtud jõustunud kohtuotsusega, ei ole mingit reaalselt alust nõukogude kriminaalprotsessis. Selline eeldus ei ole kooskõlas kriminaalprotsessuaalse seadusandlusega ega ka uurimis- ja kohtupraktikaga. Juhul kui uurijal on küllaldaselt alust kahtlustatava kinnipidamiseks, süüdistuse esitamiseks ja süüdistatava vahistamiseks, kui prokuröril on alust süüdistuskokkuvõtte kinnitamiseks, süüdistuse toetamiseks ja kohtul süüdimõistva kohtuotsuse tegemiseks, ei lähtu nad süütuse eeldusest, vaid oma sisemisest veendumusest süüdistatava süüs, mis põhineb kõikide asjaolude igakülg- sel, täielikul ja objektiivsel läbivaatamisel nende kogumis. Nende protsessuaalsete toimingute läbiviimisel juhinduvad nad seadusest ja sotsialistlikust õigusteadvusest. Süütuse eelduse mõistel on kriminaalprotsessis kaudne tähendus. Sellest eeldusest tuleb, et süüdistatavaga tuleb kriminaalprotsessis käituda mitte kui kurjategijaga, et süüdistatav on protsessiõiguse täieõiguslik subjekt, et iga kahtlustust süüdistuse faktilistes asjaoludes tuleb tõlgendada tema kasuks, et tõendamise kohustus ei lasu süüdis-

⁶ М. С. Строгович, О проекте основ уголовного судоустройства Союза ССР и союзных республик, «Советское государство и право», 1958 г., № 7, lk. 83.

tataval ja ta ei ole kohustatud tõendama oma süütust jne. Kõik süüdistatava õigused on leidnud seadusandliku kinnituse ning pole mingit tarvidust sellele lisaks deklareerida sedasama ebamääraselt ning võõriti mõistetavana. Nõukogude kriminaalprotsess ei muutunud selle deklaratiivse formuleeringu tõttu demokraatlikumaks. Sellise kaudselt mõistetava deklaratiivse formuleeringu esinemine ei oleks kooskõlas ka nende nõudmistega, mida esitatakse nõukogude seadusandlusele, nimelt et seadused peavad olema kirjutatud nii, et nad oleksid arusaadavad ja ühtepidi mõistetavad mitte ainult juristidele, vaid igale nõukogude kodanikule.⁷

Kriminaalasja uurimise ja kohtuliku arutamise objektiivsuse, täielikkuse ja igakülsuse tagamiseks keelavad «Alused» kohtuniku, rahvakaasistuja, prokuröri, uurija, juurdlust teostava isiku, kohtuistungi sekretäri, eksperdi ja tõlgi osavõtu kriminaalasjast juhul, kui nad on kas otseselt või kaudselt asjast isiklikult huvitatud. Neil juhtudel kuuluvad nad kriminaalprotsessist taandamisele (§ 18).

Kriminaalprotsessuaalses menetluses on süüdistataval õigus kaitsele. See õigus on «Alustes» garanteeritud uurija, prokuröri ja kohtu kohustusega kindlustada süüdistatavale võimalus kõigi seaduses ettenähtud vahenditega ennast esitatud süüdistuse vastu kaitsta (§ 13). Ühtlasi peavad uurija, prokurör ja kohus tagama süüdistatava isiklike ja varaliste õiguste kaitse (näiteks vahistatud süüaluse õigus elamispiinnale, isikliku vara jne. kaitse).

Enda kaitsmiseks on süüdistatavale antud suured õigused kogu kriminaalprotsessuaalse menetluse kestel. Süüdistataval on õigus teada, milles teda süüdistatakse, anda seletust esitatud süüdistuse kohta, esitada tõendeid ja taotlusi, tutvuda uurimise lõpuleviimisel kõigi kriminaalasjas kogutud materjalidega, võtta endale kaitsja, võtta osa kohtulikust arutamisest esimese astme kohtus, esitada taandusi, esitada kaebusi uurija, prokuröri ja kohtu tegevuse ja nende poolt tehtud määruste ja otsuste peale. Süüdistataval on õigus viimasele sõnale (§ 21).

Erinevalt kehtivast KrPK-st, mille järgi kaitsja võib esineda teatavasti ainult asja kohtulikul arutamisel, lubavad «Alused» süüdistatava kaitsjal asjast osa võtta juba kohtueelse uurimise staadiumis. Üldreeglina on kaitsja osavõtt lubatud alates uurimise lõpuleviimise momendist, kui süüdistatavale esitatakse tutvumiseks kõik uurimismaterjalid (§ 22). Asjades, milledes süüdistatavatena esinevad alaealised (alla 18 a. vanad) või füüsiliste või psüühiliste defektidega isikud, kes pole suutelised iseiseisvalt teostama oma õigust kaitsele, on kaitsja lubatud alates süüdistuse esitamise momendist. Selline kord võimaldab tõsta

⁷ С. А. Голунский, Новые основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, «Советское государство и право», 1959 г., № 2, lk. 48.

kohtueelse uurimise kvaliteeti ja selgitada välja uurimistöös esinevaid puudusi enne asja kohtusse suunamist.

Süüdistatavat õigustavate ja tema vastutust kergendavate asjaolude väljaselgitamiseks on kaitsja kohustatud ära kasutama kõik seaduses ettenähtud kaitsevahendid ja -viisid ning osutama süüdistatavale juriidilist abi. «Alused» annavad kaitsjale üldiselt samad õigused mis süüdistatavale. Ühtlasi on tal õigus süüdistatavaga kokku saada ning uurija loal õigus osa võtta süüdistatava ülekuulamisest ja teistest uurimistoimingutest, mida teostatakse süüdistatava või kaitsja taotlusel. Advokaadil ei ole õigust loobuda endale võetud kohustusest kaitsta süüdistatavat.

Nõukogude kaitsja positsiooni protsessis määrab ära tema kohustus teenida sotsialistliku ühiskonna, seaduse, tõe ja õigluse kaitse suuri ning humaanseid ülesandeid. Kaitsja kohus on kaitsta süüdistatava seaduslikke huvisid ja õigusi, mitte aga tema ebaseaduslikke püüdlusi, mis viiks paratamatult kurjategija ja kuriteo kaitsmisele.

Kuriteo läbi moraalset, füüsilist või materiaalist kahju kannatanud isikute õigusliku seisundi kindlaksmääramisel lähtuvad «Alused» kriminaalprotsessi eesmärgist: sotsialistliku ühiskonna, kodanike õiguste ja seaduslike huvide, inimese elu, tervise, au, väärikuse ja varaliste õiguste kaitsmisest. Võrreldes kehtiva seadusandlusega laiendavad «Alused» kuriteo läbi kannatanud isiku õigusi. Kannatanu on muutunud kriminaalprotsessi aktiivseks osaliseks. Kannatanul või tema esindajal on õigus anda asja kohta käivaid seletusi, esitada tõendeid ja taotlusi, uurimise lõpuleviimisel tutvuda kõigi materjalidega, osa võtta tõendite kontrollimisest asja kohtulikul uurimisel, esitada taandusi, esitada kaebusi juurdlust teostava isiku, uurija, prokuröri ja kohtu tegevuse kohta ning kassatsioonikaebusi kohtuotsuste ja -määruste kohta. Ka on kannatanul õigus isiklikult või oma esindaja kaudu toetada süüdistust neis kriminaalasjades, mille loetelu määrab kindlaks liiduvabariigi seadusandlus (§ 24)

Kuriteo läbi materiaalist kahju kannatanul on õigus esitada süüaluse või tema tegude eest ainelist vastutust kandvate isikute vastu tsiviilhagi, mis kuulub läbivaatamisele koos kriminaalasjaga. Oma õiguste ja seaduslike huvide kaitseks on tsiviilhagejal kriminaalprotsessis kõik protsessiosalise õigused. Tal on õigus esitada tõendeid ja taotlusi, osa võtta kohtulikust arutamisest, paluda juurdlusorganit, uurijat ja kohut võtta tarvitusele abinõusid esitatud tsiviilhagi tagamiseks ja toetada tsiviilhagi, tutvuda asja materjalidega alates uurimise lõpuleviimise momendist, avaldada taandusi, esitada kaebusi juurdlust teostava isiku, uurija, prokuröri ja kohtu tegevuse kohta, samuti kohtuotsuste või -määruste kohta tsiviilhagi puudutavas osas (§ 25).

Võrreldes kehtiva seadusandlusega laiendavad «Alused» ka tsiviilkostja õigusi kriminaalprotsessis. Tsiviilkostja on asetatud protsessiosalise õigustesse võrdselt tsiviilhagejaga. Kehtiva

KrPK kohaselt ei esine tsiviilkostja kriminaalprotsessi osalisena (poolena) (VNFSV KrPK § 23 p. 6) ja tema protsessuaalse seisundi kohta võib teha järeldust VNFSV KrPK § 14 eeskirjadest. Tsiviilkostjateks võivad olla alaealiste süüaluste vanemad, eestkostjad, hooldajad või teised isikud, samuti asutused, ettevõtted, organisatsioonid, kes seaduse alusel kannavad ainelist vastutust süüdistatava poolt kuriteoga tekitatud kahjude eest (§ 26). Tsiviilkostja asetamine protsessiosalise seisundisse võimaldab kuritegude läbi tekitatud kahjude eest ainelist vastutust kandvatel isikutel paremini kaitsta oma õigusi ja seaduslikke huvisid esitatud tsiviilhagi osas. Eesti NSV Kriminaalprotsessi koodeksi tuleb üksikasjaliselt reguleerida tsiviilkostja protsessuaalset seisundit, et võimaldada tal realselt kaitsta oma õigusi ja seaduslikke huvisid.

Määrates kindlaks kõigi protsessiosaliste õigusliku seisundi, kohustavad «Alused» kohut, prokuröri, uurijat ja juurdlust teostavat isikut selgitama kõigile protsessiosalistele nende õigusi ja kindlustama nende õiguste realiseerimise protsessis (§ 27).

Kooskõlas NSV Liidu Konstitutsiooni § 102 määravad «Alused» kindlaks, et kriminaalasjades teostab õigusemõistmist ainult kohus. Kuid «Alused» rõhutavad erilise jõuga kohtu juhtivat osa kriminaalprotsessis, märkides, et «kedagi ei või toimepandud kuriteos süüdi tunnistada ega talle kriminaalkaristust määrata teisiti kui kohtuotsusega» (§ 7). See eeskiri tagab kriminaalsüü ja -karistuse küsimuste otsustamise ainult seaduses ettenähtud korras tehtud kohtuotsuse alusel. Ühelgi teisel võimu- või administratiivorganil ei ole Nõukogude Liidus õigust neid küsimusi otsustada ega kriminaalkaristusi määrata.

Õigusemõistmine toimub kõikide kodanike võrdõiguslikkuse alusel seaduse ja kohtu ees, sõltumata nende sotsiaalsest, varanduslikust ja teenistuslikust seisundist, rahvuslikust ja rassilisest kuuluvusest ning usutunnistusest (§ 8).

«Alused» fikseerivad kõiki neid sotsialistliku õigusemõistmise printsiipe, mis on leidnud kinnitust NSV Liidu Konstitutsioonis. «Alused» kinnitavad kohtuliku arutamise kollegiaalsuse põhimõtet, kohtunike sõltumatust ja allumist ainult seadusele, samuti rahvuskeele, kohtuliku arutamise avalikkuse ja süüdistatavale kaitseõiguse tagamise põhimõtteid (§§ 9–13). Kohus kontrollib tõendeid vahetult ja suuliselt, kusjuures kohtuistungit võidakse katkestada ainult puhkuse ajaks. Protsessiosalistel on võrdsed õigused tõendite esitamiseks, nende kontrollimisest osavõtmiseks ja taotluste avaldamiseks (§§ 37 ja 38). Asja arutamine toimub üldreeglina kohtualuse osavõtul, kelle ilmumine kohtusse on kohustuslik (§ 39).

Prokurör toetab süüdistust kohtus, juhindudes seadusest ja oma sisemisest veendumusest, mis põhineb kõigi asjaolude kontrollimise tulemustel. Kui prokurör veendub asja kohtuliku arutamise põhjal, et kohtuliku uurimise andmed ei kinnita süüalusele

esitatud süüdistust, on ta kohustatud loobuma süüdistusest ning esitama loobumise motiivid (§ 40)

Asja arutamine kohtus toimub ainult süüdistatavate suhtes ning ainult selle süüdistuse järgi, milles nad on kohtu alla antud. Süüdistuse muutmine kohtus on lubatud siis, kui sellega ei halvene kohtualuse seisund ega rikuta tema õigust kaitsele. Vastasel korral saadab kohus asja uuesti eeluurimiseks.

Kohus rajab otsuse ainult nendele tõenditele, mis on läbi vaadatud kohtuistungil. Kohtuliku arutamise tulemusel tehtud otsus peab olema seaduslik ja põhjendatud (§ 43) Võistlevuse küsimuses lähtuvad «Alused» uutest seisukohtadest. Nad ei vaatle prokuröri ja protsessiosaliste vahekordi ja tegevust kohtuliku arutamise staadiumis võistlevusena. Nad ei näe üldse ette võistlevust kohtuliku arutamise põhimõttena («Aluste» § 37).

Meie kriminaalprotsessi teooria on senini pooldanud võistlevuse elemendi esinemist protsessis, kuid alati koos kohtu enese aktiivsusega.⁸ Meie kriminaalprotsessi teooria vaatab võistlevust sellise protsessikorraldusena, milles süüdistatavale on antud kõik õigused enda kaitsmiseks, milles ta esineb kriminaalprotsessi täieõigusliku subjektina ning milles kõigil protsessiosalistel on võrdsed õigused tõendite esitamisel, tõendite uurimisest osavõtmisel ja taotluste avaldamisel. Sellest vaatekohast lähtudes võiks teha järelduse, et «Alused» väljendavad võistlevuse põhimõtet senisest veelgi ulatuslikumalt, kuna kõigile protsessiosalistele on «Alustega» garanteeritud suuremad õigused, kui seda näeb ette kehtiv KrPK. Kuid lähtudes võistlevuse mõistest üldse, eeldab ta vastaspoolte «jõukatsumist». Kohtupraktikas esinev võistlevus kujuneb sageli poolte, peamiselt süüdistaja ja kaitsja vaheliseks «jõukatsumiseks». Selline võistlevus toimub küll kohtu aktiivsel osavõtul, kuid siiski võib viia süüdistaja asumiseni süüdistavale kallakule ja kaitsja asumiseni süüdistatava õiguste ja seaduslike huvide kaitsmise positsioonidelt kurjategija ja kuriteo kaitsmisele. Selline vastaspoolte võistlevus on aga võõras nõukogude kriminaalprotsessile. Ta tuleneb kodanlikust kontseptsioonist, mis vaatab kriminaalasja kohtulikku arutamist süüdistatava ja riigi vahel toimuva õigusliku vaidluse lahendamisenä.⁹ Sellepärast ei ole

⁸ A. J. Võinski seisukohalt on võistlevuse põhimõte «poolte võistlevus pluss kohtu enese aktiivne osavõtt protsessist avalikkuse ja poolte võrdsuse alusel, sotsialistliku demokraatias alusel» (Kohtulike tõendite teooria nõukogude õiguses, ERK, Tallinn 1950, lk. 241). Prof. M. A. Tšeltsov soovib selles formuleeringus teha ümberasetusi ning väljendada teda «kohtu aktiivsus pluss poolte võistlevus», kuna kohtu aktiivsus esineb ka siis, kui pooled asja arutamisest osa ei võta (Советский уголовный процесс, Госюриздат, М. 1951, стр. 85). Prof. N. N. Poljanski täpsustab neid seisukohti, märkides, et nõukogude võistlevuse põhimõte on tõe avastamise meetod, mis seisneb poolte võistlevuses, mida kontrollitakse ja täiendatakse kohtu aktiivse osavõtuga kriminaalasja arutamisest (Вопросы теории советского уголовного процесса, Издательство Московского Университета 1956 г., стр. 101—102).

⁹ Vt. H. H. P o z i n, Уголовное судопроизводство, изд. 2, Спб., 1914, с. 300.

ka võistlevuse printsiip ja protsessi poolte kui võistlevuse subjektide mõiste rakendatav nõukogude kriminaalprotsessis. Meie kriminaalprotsessis esinevad õiguslikud vaidlused süüdistaja ja kaitsja vahel ei ole vaadeldavad võistlevusena, ja mitte nendes ei avaldu kriminaalasja kohtuliku arutamise vorm. Kohtualuse süü ja karistuse küsimusi ei otsusta mitte võistlevuse tulemused, vaid lõppjäreluses kriminaalasja konkreetset tehjolud. Kohtualuse süütunnistus ega prokuröri loobumine süüdistusest ei ole mõõduandvad kriminaalasja lahendamisel, kui nad ise ei ole kooskõlas konkreetsete tehjoludega. Kriminaalprotsessi eesmärke ei saavutata poolte võistlevuse tulemusel, vaid kõigi kriminaalprotsessis tegutsevate organite ja ametiisikute kohustuste täitmise tulemusel ning kõigi protsessiosaliste õiguste ja kohustuste realiseerimise teel. Kohtu, prokuröri ja protsessiosaliste aktiivne osavõtt kohtulikust arutamisest kindlustab kõigi kuriteosse puutuvate asjaolude täieliku, igakülgse ja objektiivse selgitamise ja seadusliku ning põhjendatud kohtuotsuse. Sellepärast peaks meie arvates kohtuliku arutamise põhimõtteks olema mitte võistlevus, vaid kohtu, prokuröri ja kõigi protsessiosaliste aktiivsus nõukogude kriminaalprotsessis püstitatud ülesannete täitmisel.

Protsessiosaliste õiguste ja seaduslike huvide kaitse kindlustamiseks võimaldavad «Alused» kõigil osalistel, nende esindajatel ja süüaluse kaitsjal esitada kõrgemal seisvale kohtule kassatsioonikaebusi ja kohustavad prokuröri esitama proteste iga ebaseadusliku või põhjendamatu kohtuotsuse kohta (§ 44).

Kassatsioonikaebuse ja -protesti esitamise tähtaeg ja läbivaatamise kord määratakse kindlaks NSV Liidu ja liiduvabariikide seadusandlusega (Eesti NSV Kriminaalprotsessi koodeksi projekt näeb kaebuste ja protestide esitamiseks ette kümnepäevase tähtaja).

Asja läbivaatamisel kassatsiooni korras kontrollib kohus esimese astme kohtuotsuse seaduslikkust ja põhjendatust toimikus leiduvate ja täiendavalt esitatud materjalide alusel. Ta ei ole seotud kaebuses või protestis esitatud väidetega, vaid kontrollib asja kõigi süüdimõistetute suhtes kogu ulatuses, hoolimata sellest, kas kõik süüdimõistatud esitasid kaebusi või kas prokurör esitas nende kohta protesti.

Kassatsiooni korras asja läbivaatamisest võib osa võtta kaitsja ja kohtusse ilmunud süüdimõistetu, kellel on õigus anda kohtule seletusi.

Edasikaebamise vabaduse kindlustamiseks keelavad «Alused» halvendada kohtualuse olukorda. Kassatsiooniinstantsil ei ole õigust kõrgendada karistuse määra ega rakendada seadust, mis käib raskema kuriteo kohta. Nendel motiividel võib kohus tühistada kohtuotsuse ainult prokuröri sellekohase protesti või kannatanu kaebuse alusel. Ka õigeksmõistvat kohtuotsust võib kassatsiooni korras tühistada ainult prokuröri protesti ja kannatanu või õigeksmõistetu kaebuse alusel.

Kodanike demokraatlike garantiide ja kohtuotsuste ning -määruste stabiilsuse kindlustamiseks piiravad «Alused» jõustunud kohtuotsuste ja -määruste läbivaatamist üheaastase tähtajaga neil juhtudel, kui protest on esitatud kohtu poolt määratud karistuse kerguse motiivil, kui taotletakse süüdimõistete tegude kvalifitseerimist seaduse järgi, mis käib raskema kuriteo kohta, või kui protest on esitatud õigeksmõistva kohtuotsuse või menetluse lõpetamise määruse kohta. Asja läbivaatamisel kohtuliku järelevalve korras ei ole kohtul õigust raskendada süüdimõistetutele määratud karistust ega rakendada seadust, mis käib raskema kuriteo kohta (§ 48).

Kassatsiooni- või kohtuliku järelevalve instantside poolt seaduse alusel antud juhendid on uurimis- ja kohtuorganeile asja täiendaval uurimisel või uuel kohtulikul arutamisel kohustuslikud.

Asja läbivaatamisel kassatsiooni või kohtuliku järelevalve korras ei ole kohtul õigust teha kindlaks ja pidada tõendatuks fakte, mis pole kohtuotsuse alusel kindlaks tehtud või on selle poolt tagasi lükatud, samuti ka ette otsustada süüdistuse tõendatust või mittetõendatust, ühe või teise tõendi usaldusväärsust või mitteusaldusväärsust, ühtede tõendite ülekaalu teiste suhtes ja ühe või teise kriminaalseaduse või karistuse määra rakendamist esimese astme kohtu poolt (§ 51).

Seega reguleerivad «Alused» esimese astme kohtute sõltumatus ka kõrgemal seisvate kohtute ettekirjutustest ja nõuavad allumist ainult seadusele. Seejuures lubavad «Alused» kohtutel asja teistkordse arutamise puhul kõrgendada karistuse määra või rakendada raskema kuriteo kohta käivat seadust ainult juhul, kui esialgne otsus tühistati nimetatud põhjustel prokuröri protesti või kannatanu kaebuse alusel või kohtuliku järelevalve korras või kui täiendaval uurimisel selgusid asjaolud, mis tõendavad, et süüdistatav on sooritanud raskema kuriteo.

Määrates kindlaks kohtu, prokuröri, uurija ja juurdlust teostava isiku õigusliku seisundi ning nende poolt teostatava menetluse korra, nõuavad «Alused» kriminaalprotsessuaalse menetluse läbiviimist ranges kooskõlas nõukogude seadustega ning kõigi protsessiosaliste õigusi ja seaduslikke huvisid silmas pidades. Selle kindlustamiseks näevad «Alused» ette, et järelevalvet kõigi kohtute tegevuse üle NSV Liidus ja liidu- ning autonoomsetes vabariikides teostavad vastavalt nende kompetentsile NSV Liidu Ülemkohus ja liidu- ning autonoomsete vabariikide ülemkohtud (§ 19). NSV Liidu peaprokurör teostab nii otseselt kui ka temale alluvate prokuröride kaudu järelevalvet NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide seaduste täpse täitmise üle kriminaalkohtumenetluse kõigis staadiumides. Prokurör on kohustatud õigeaegselt tarvitusele võtma kõik seaduses ettenähtud abinõud igasuguste seaduserikkumise juhtude kõrvaldamiseks, kelle poolt need ka ei tuleks. Oma ülesannete täitmisel kriminaalprotsessuaalses menetluses on prokurör sõltumatu ükskõik milliseist organeist, alludes

ainult seadusele ja juhindudes NSV Liidu peaprokuröri korraldustest. Tema poolt seaduse alusel tehtud määrused on kohustuslikud täitmiseks (§ 20).

«NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alustes» on püstitatud ajakohased eesmärgid ja ülesanded võitluses kuritegevusega ning määratud kindlaks kõik seaduslikud vahendid selle võitluse efektiivseks ja täielikuks läbiviimiseks. «Alused» garanteerivad kõigi protsessiosaliste õiguste ja seaduslike huvide kaitse. Neis väljendub lõpuni järjekindel sotsialistlik demokratism.

Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu 11. veebruari 1957. aasta seaduse «Liiduvabariikide kohtukorraldust ja -menetlust käsitleva seadusandluse, tsiviil- ja kriminaal- ja protsessikoodeksi kehtestamise üleandmisest liiduvabariikide kompetentsi» § 1 ja Eesti NSV Konstitutsiooni § 19 p. «e» tuleb Eesti NSV Kriminaalprotsessi koodeksi projekti viimistlemisel lähtuda eespool kirjeldatud «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alustest» ning kooskõlas nendega välja töötada kriminaalprotsessuaalse menetluse üksikasjaline kord Eesti NSV-s.

УЧАСТНИКИ ПРОЦЕССА И ИХ ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПО ОСНОВАМ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА СОЮЗА ССР И СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИК

Ю. А д о я н

Кафедра уголовного права и процесса

Р е з ю м е

Принятые на второй сессии Верховного Совета Союза ССР пятого созыва Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик отмечают новый этап в истории развития советского уголовного процесса. Они отражают те задачи всемерного расширения советского демократизма и укрепления социалистической законности, которые были поставлены XX съездом перед всеми партийными и советскими органами.

Ставя по-новому борьбу с преступностью, Основы исходят из ленинского принципа быстрого и полного раскрытия всех преступлений, чтобы каждый, совершивший преступление, был подвергнут справедливому наказанию и ни один невиновный не был привлечен к уголовной ответственности и осужден (ст. 2 Основ). Основы утверждают ряд принципов деятельности органов расследования, прокуратуры и суда для достижения этой цели. Обязывая указанные органы возбуждать уголовное дело в каждом случае обнаружения признаков преступления и всесторонне, полно и объективно исследовать все обстоятельства по делу, Основы одновременно существенно расширяют права всех участников процесса, а в особенности права обвиняемого и потерпевшего от преступления.

В статье подчеркивается в качестве одного из признаков дальнейшей демократизации советского уголовного процесса участие общественности в борьбе с преступностью. Наши общественные организации имеют для этого не меньше возможностей, чем органы милиции, суда и прокуратуры.¹

Участие общественности способствует полному раскрытию всех совершенных и совершаемых преступлений, оно имеет огромное

¹ Из доклада тов. Хрущева XXI съезду КПСС.

профилактическое значение в деле наведения общественного порядка и пресечения любых общественно опасных проявлений уже в корне. Участие общественности в уголовно-процессуальной деятельности предусматривается Основами путем допущения представителей общественных организаций к судебному разбирательству в качестве общественных обвинителей и защитников (ст. 41 Основ). В статье делаются предложения *de lege ferenda* о наделении общественных обвинителей и защитников в республиканском уголовно-процессуальном законодательстве соответствующими правами и обязанностями. Делается вывод, что в отношении одного и того же подсудимого не могут участвовать одновременно и общественный обвинитель и защитник. Общественное мнение должно быть единым мнением: или обвинительным, или оправдательным; оно не может делиться на два противоположных мнения.

В статье анализируются процессуальные гарантии участников процесса и делается вывод *de lege ferenda* в части допущения ареста имущества только по санкции прокурора. Предусмотрение такого порядка ареста имущества в УПК союзной республики может иметь место в порядке конкретизации положений Основ. Такой порядок является логическим выводом, сделанным в результате анализа установленного Основами порядка обыска, и полностью соответствует гарантиям, предусмотренным конституцией СССР в части неприкосновенности жилья и тайны переписки.

В статье рассматриваются процессуальные права участников уголовного процесса, в особенности права обвиняемого и правовое положение защитника. Указывается, что так называемый принцип «презумпции невиновности» не приемлем для будущего уголовно-процессуального законодательства, ибо по своему содержанию он является лишь декларативной формулировкой, не имеющей практического значения. Основы исчерпывающе регламентируют право обвиняемого на защиту и обязанность органов расследования, прокуратуры и суда принимать меры для всестороннего, полного и объективного исследования всех обстоятельств дела, не перелагая обязанность доказывания на обвиняемого, а поэтому нет никакой необходимости в такой презумпции, которую необходимо понимать и применять в косвенном смысле.

В части деятельности суда и участников процесса в стадии судебного разбирательства, в статье делается вывод, что т. н. принцип состязательности не применим в советском уголовном процессе, ибо в его сущности заключена буржуазная концепция спора уголовного. Поэтому ни состязательности, ни субъектов такой состязательности, т. е. процессуальных сторон, не предусматривают Основы. Суд и прокурор по долгу службы выполняют свои обязанности по всестороннему, полному и объективному исследованию обстоятельств уголовного дела, а равноправные участники процесса, наделенные всей полнотой прав, защищают свои законные интересы. Вся их совместная, активная деятельность в су-

дебном разбирательстве, направленная на выполнение задач советского уголовного процесса, и составляет ту процессуальную форму, которую мы привыкли называть состязательностью сторон.

В статье указывается на роль Верховного Суда республики в обеспечении законного и обоснованного приговора суда первой инстанции, а также роль органов прокуратуры в осуществлении надзора за законностью во всех стадиях уголовного процесса.

В статье делается вывод, что Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик являются прочной базой для дальнейшей разработки, отвечающей требованиям сегодняшнего дня, уголовно-процессуального законодательства республики.

MENETLUSEST KRIMINAALASJUS «NSV LIIDU JA LIIDUVABARIIKIDE KRIMINAALKOHTUMENETLUSE ALUSTE» JÄRGI

Juriid. tead. kand. O. P ü s s a

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

NSV Liidu Ülemnõukogu viienda koosseisu teine istungjärg kinnitas 25. detsembril 1958. a. «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused».¹ Sisaldades üldisi eeskirju kriminaalprotsessi kõikide põhiküsimuste kohta, on ta üleliiduliselt kehtiva seadusena aluseks kõikides liiduvabariikides väljatöötavatele kriminaalprotsessi koodeksitele. «Aluste» kehtestamine teenib sotsialistliku seaduslikkuse edasise kindlustamise ja nõukogude demokratismi järjekindla laiendamise eesmärke, kujutades endast tähtsat sammu kuritegevuse vastu peetavas võitluses. Nagu märgib N. S. Hruštšov oma ettekandes NSV Liidu Kommunistliku Partei erakorralisel XXI kongressil, on vaja resoluutselt võidelda ühiskondlikusse töösse ebaausa suhtumise, spekulantide, distsipliini ja ühiskondliku korra rikkujate vastu, on tarvis suunata avalik arvamus kodanlike vaadete ja kommete iga-suguste nähtuste vastu, ühiskonnavaenulike elementide vastu.

Meie maal, kus juba ammu hävitati kuritegevuse sotsiaalsed juured, on loodud kõik vajalikud eeldused ja objektiivsed võimalused kuritegevuse täielikuks likvideerimiseks. Ometi esineb meil veel inimesi, kes ei taha arvestada nõukogude sotsialistliku moraali ja õiguse norme, suhtuvad ebaausalt ühiskondlikusse töösse ning panevad toime kuritegusid. Kuigi selliste ühiskonnavastaste elementide arv pole suur, häirib nende tegevus ometi neid, kes tahavad ausalt töötada.

Võitlust kuritegevuse vastu peetakse meil väga mitmesuguste vahenditega, millede hulgas on suur tähtsus uurimis- prokuratuuri- ja kohtuorganite töö. Nimetatud organite osa kuritegevuse vastu võitlemises on üksikasjaliselt fikseeritud «Alustes», kus § 2

¹ Edaspidi lühendatult «Alused».

kohaselt on kriminaalprotsessi ülesanneteks kuritegude kiire ja täielik avastamine, süüdlaste väljaselgitamine ja seaduse õige kohaldamise tagamine selleks, et igaüks, kes on toime pannud kuriteo, saaks õiglase karistuse ja et ühtegi süütut ei võetaks kriminaalvastutusele ega mõistetak스 süüdi. Uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite ees seisvate ülesannete ulatuslikkust väljendab selgesti sama paragrahvi teine lõige, mis määrab kindlaks, et kriminaalkohtumenetlus peab soodustama sotsialistliku seaduslikkuse tugevdamist, kuritegude ärahoidmist ja väljajuurimist, kodanike kasvatamist nõukogude seaduste kõrvalekaldumatu täitmise ja sotsialistliku ühiselu reeglite austamise vaimus.

Nende ulatuslike ülesannete täitmise edukus oleneb ennekõike sellest, millistel põhiprintsiipidel rajaneb ja kuidas on organiseeritud kogu kriminaalprotsess, alates kriminaalasja algatamisest ja lõpetades jõustunud kohtuotsuse täitmisega. «Alused», fikseerides põhiprintsiibid, millel protsess baseerub, ja määraes kindlaks uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganite volitused, kõikide protsessiosaliste õigusliku seisundi ning protsessuaalse menetluse, lähtuvadki just nimelt neist kriminaalprotsessi ees seisvatest ülesannetest.

Käesoleva artikli eesmärgiks pole «Aluste» terviklik vaatlus. Temas piirduetakse peamiselt ainult protsessuaalse menetluse ja sellest osavõtvate organite volituste käsitlemisega.

* * *

1. Kõikides kriminaalprotsessi staadiumides on põhjanev tähtsus kohtulikel tõenditel. Ilma viimasteta pole mõeldav ühegi kriminaalasja algatamine, uurimine, kohtu alla andmine, kohtulik arutamine ega asjas otsuse tegemine. On ju iga kuritegu minevikus toimunud sündmus, mida uurimis- ja kohtuorganid saavad tunnetada mitte kunagi vahetult, vaid ainuüksi tõendite kaasabil.

«Alused» mõistavad kohtulike tõendite all igasuguseid faktilisi andmeid, millede alusel juurdlusorganid, uurija ja kohus teevad seaduses määratud korras kindlaks ühiskonnaohtliku teo olemasolu või puudumise, selle teo toimepannud isiku süüdioleku ja asja õigeks lahendamiseks tähtsust omavad muud asjaolud (§ 16).

Kohtulike tõendite liike tunnevad «Alused» mitte eriam kuut, nagu liiduvabariikide kehtivad kriminaalprotsessi koodeksid, vaid kaheksat, ja nimelt tunnistaja ütlusi, kannatanu ütlusi, kahtlustatava ütlusi, süüdistatava ütlusi, eksperdi arvamusi, asitõendeid, uurimis- ja kohtutoimingute protokolle ning dokumente.

Täiesti uute tõendiliikidena esinevad «Alustes» kannatanu ja kahtlustatava ütlused. Seoses kannatanu õigusliku seisundi tunduva avarumise ja kahtlustatava instituudi loomisega ongi nimeetatud protsessiosaliste ütlustele antud omaette tõendiliigi tähendus. Mõnevõrra uue tõendiliigina võib vaadelda ka uurimis- ja

kohtutoimingute protokolle. Kehtivais liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksites tuntakse omaette tõendiliigina teatavasti ainult ühe uurimistoimingu, nimelt vaatluse protokolle. Ometi tuleb kõiki uurimistoiminguid vaadelda tähenduselt võrdsetena ning nende läbiviimise kohta koostatud protokolle kõiki kohtulike tõenditena. Niisugusel seisukohal on olnud järjekindlalt ka meie uurimis- ja kohtupraktika. Seega võib täiesti nõustuda «Alustega», kui neis peetakse omaette tõendiliigiks mitte ainult vaatluste, vaid kõikide uurimis- ja kohtutoimingute protokolle.

«Alustes» fikseeritakse ka tõendamisele kuuluvate asjaolude täpne ring, s. o. määratakse kindlaks tõendamisesse. Nii kuuluvad kriminaalasjas tõendamisele kuriteo sündmus (kuriteo toimepanemise aeg, koht, viis ja teised asjaolud), süüdistatava süüdi-olek kuriteo toimepanemises, süüdistatava vastutuse astmele ja iseloomule mõju avaldavad asjaolud ning kuriteoga tekitatud kahju iseloom (§ 15)

Tõendamiseseme täpne piiritlemine, võimaldades määrata kindlaks kriminaalasja uurimise ulatust, loob vajalikud eeldused uurimise igakülgseks, põhjalikkuseks, objektiivsuseks ja kiiruseks. Uurimise piiramine kindlate raamidega tagab ühelt poolt kõikide asjas tähtsust omavate faktide väljaselgitamist ning väldib teiselt poolt aja raiskamist mittevajalike asjaolude uurimisele.

2. Kriminaalprotsess algab teatavasti kriminaalasja algatamisega selleks õigustatud organi poolt. «Alused» kohustavad kohut, prokuröri, uurijat ja juurdlusorganeid algatama kriminaalasja iga kuriteo tunnuseid omava teo puhul ning võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kuriteo väljaselgitamiseks ja kuriteo toimepanemises süüdi olevate isikute kindlakstegemiseks ning karistamiseks (§ 3) Selles sättes väljendub selgelt leninlik printsiip, mille kohaselt karistuse preventiivne mõju ei ole sugugi tingitud karistuse karmusest, vaid ta välditamatusel. «Oluline ei ole mitte see,» ütleb V. I. Lenin, «et kuriteo eest määratakse raske karistus, vaid see, et ükski kuriteo juhtum ei jääks avastamata.»² Kriminaalkohtumenetluse alused, kohustades uurimis- ja kohtuorganeid iga kuriteo tunnuseid omava teo puhul algatama kriminaalasja ja rakendama vahendeid kuriteo ja kurjategija väljaselgitamiseks, loovad niiviisi vajalikke eeldusi selleks, et tegelikkuses ükski kuritegu ei jääks avastamata ja karistus võiks tõepoolest muutuda välditamatuks. Luues niimoodi igas kurjategijas veendumuse, et ka tema kuritegu avastatakse, suudavad uurimis- ja kohtuorganid kaasa aidata kuritegude ärahoidmisele ja kuritegevuse likvideerimisele meie maal.

3. Kuritegude ja kurjategijate avastamisega ning kuritegude kohtueelse uurimisega tegelevad meil prokuratuuri ja riikliku julgeoleku organite uurijad ning juurdlusorganid. Nimetatud orga-

² V. I. Lenin, Teosed, 4, Tallinn 1950, lk. 357.

nite töö edukuse huvides on vaja täpselt piiritleda nende volitusi ja määrata kindlaks nende omavaheline kontakt. «Alustes» seda ka tehakse. Nende järgi on põhiline uurimisaparaat koondatud prokuratuuri, kelle uurijad esinevad eeluurimisorganitena valdavas enamikus kriminaalasjades. Ainult «Aluste» paragrahvis 28 loetletud riiklikes kuritegudes toimetavad eeluurimist riikliku julgeoleku organite uurijad. Nimetatud loetelusse, mis sisaldab peamiselt just eriti ohtlikke kuritegusid, kuuluvad kodumaa reetmine, spionaaž, terroristlik akt, terroristlik akt välisriigi esindaja vastu, diversioon, kahjurlus, nõukogude-vastane agitatsioon ja propaganda, eriti ohtlike riiklike kuritegude toimepanemisele suunatud organisatsiooniline tegevus, samuti osavõtt nõukogude-vastasest organisatsioonist, eriti ohtlikud riiklikud kuriteod, mis on pandud toime teise töörahvariigi vastu, ja massilised korratused.

«Alused» reguleerivad ka seda, millistes kuritegudes peab kohtueelne uurimine toimuma eeluurimise, millistes juurdluse kujul. Küsimuse lahendavad nad ainult riiklike ja sõjaväeliste kuritegude suhtes, nähes nende puhul ette eeluurimise kohustuslikuna. Ülejäänud kuritegudes jäetakse kohtuelse uurimise vormi kindlaksmääramine NSV Liidu ja liiduvabariikide seadusandluse ülesandeks (§ 28).

«Aluste» järgi on juurdlusorganiteks eeskätt miilitsaorganid, viimaste kõrval aga ka teised seadusega selleks volitatud asutused ja organisatsioonid, samuti sõjaväeosade ja -koondiste komandörid ning sõjaväeasutuste ülemad (§ 29)

Juurdlusorganitele on pandud kohustus võtta kasutusele vajalikud operatiivsed jälitusabinõud kuriteo ja kurjategijate avastamiseks. See peabki saama juurdlusorganite põhiülesandeks. Selle kõrval jätavad «Alused» neile siiski ülesandeid ka kuritegude uurimise valdkonnas, kuid tunduvalt vähem senisest. Juurdlusorganite poolt toimepandavate uurimistoimingute sisu ja ulatus oleneb sellest, kas nad tegutsevad asjades, milles eeluurimise toimetamine on kohustuslik, või asjades, milles eeluurimist ei toimu. Seega esineb kaks juurdluse toimetamise korda.

Kui juurdlusorganitele saabuvad andmed niisugusest kuriteost, milles on kohustuslik eeluurimine, algatab juurdlusorgan kriminaalasia ja teostab edasilükkamatud uurimistoimingud kuriteo jälgede kindlakstegemiseks ja jäädvustamiseks. Selliste uurimistoimingutena nimetavad «Alused» vaatlust, läbiotsimist, väljavõtmist, läbivaatust, kahtlustatavate kinnipidamist ja ülekuulamist ning kannatanute ja tunnistajate ülekuulamist. Niisuguse kuriteo avastamisest, milles eeluurimine on kohustuslik, ja temas juurdluse alustamisest peab juurdlusorgan viivitamatult teatama prokurörile.

Asjades, kus eeluurimine ei ole kohustuslik, toimub ainult juurdlus ning juurdlusmaterjalid on küllaldaseks aluseks asja kohtulikule arutamisele. Juurdlusorgan ei või aga materjale saata

kohtusse vahetult. Ta peab pärast juurdluse lõpuleviimist kõik juurdlusmaterjalid esitama prokuröridele. Kohtusse saadetakse asi pärast materjalide kinnitamist prokuröri poolt.

Vabastades miilitsaorganid neile praegu faktiliselt kuuluvaist eeluurimisülesannetest, võimaldavad «Alused» neil senisest rohkem keskenduda kuritegude ärahoidmise ülesandele, millest peab saama miilitsaorganite töö peamine sisu.

«Alustes» on tõstetud uurija iseseisvust eeluurimise läbiviimisel ning laiendatud tunduvalt ta õiguste sfääri. Paragrahvis 30 nähakse ette, et uurija teeb eeluurimisel kõik otsused uurimise suunamise ja uurimistoimingute läbiviimise kohta iseseisvalt, välja arvatud ainult need juhud, kus seaduses on selleks ette nähtud prokuröri sanktsiooni saamine, ja kannab täielikku vastutust uurimistoimingute seaduspärase ja õigeaegse läbiviimise eest.

«Alused» nõuavad prokuröri sanktsiooni ainult mõnele üksikule uurija või juurdlusorgani poolt toimepandavale uurimistoimingule. Nii on prokuröri sanktsiooni vaja läbiotsimiseks, kirjavahetuse arestimiseks ning väljavõtmiseks posti-telegraafiasutustest ja kuriteo toimepaneku kahtluse alusel kinni peetud isiku edasiseks vahi all hoidmiseks.

Uurija protsessuaalne sõltumatus prokurörist väljendub selgesti ka tõendite hindamisel. Nimelt näevad «Alused» ette, et kohus, prokurör, uurija ja juurdluse teostaja hindavad tõendeid oma sisemise veendumuse kohaselt, mis põhineb asja kõikide tehniliste igakülgsel, täielikul ja objektiivsel läbivaatamisel nende kogumis, juhindudes seejuures seadusest ja sotsialistlikust õigusteadvusest (§ 16). Samaaegselt näevad «Alused» aga ette ka seda, et prokurör, valvates eeluurimise ja juurdluse läbiviimisel seaduslikkuse järele, võib anda uurimise läbiviimise kohta omapoolseid juhtnõure, mis, antud kirjalikult, on niihästi juurdluse teostajale kui ka uurijale kohustuslikud. Ei tule arvata, et need prokuröri poolt antavad juhtnõured muudavad uurijale antud tõendite hindamise vabaduse nulliks. Tegelikult niisugust ohtu pole, sest «Alustes» mitte ainult deklareeritakse, vaid ka tagatakse uurijale tõendite hindamine sisemise veendumuse alusel. Paragrahv 30 näeb nimelt ette, et juhul kui uurija ei nõustu prokuröri juhtnõuredega isiku süüdistatavana vastutuselevõtmise, kuriteo kvalifikatsiooni ja süüdistuse ulatuse kohta, asja suunamise kohta süüdistatava kohta alla andmiseks või asja lõpetamise kohta, on uurijal õigus esitada asi kõrgemal seisvale prokuröridele oma kirjalike vastuväidetega. Sel juhul prokurör kas tühistab alama seisva prokuröri juhtnõured või teeb uurimise antud asjas ülesandeks teisele uurijale. Seega näeme, et prokurör, võides küll anda uurijale kohustuslikke juhtnõure, ei või ometi nendega sundida uurijat muutma oma sisemist veendumust. Uurija ei pruugi oma sisemise veendumuse vastaselt ei hinnata tõendeid ega teha nendest protsessuaalseid järeldusi.

Uurija volituste ulatust iseloomustab ka see, et uurijal on õigus tema poolt uuritavates asjades anda juurdlusorganitele ülesandeid ja korraldusi jälitus- ja uurimistoimingute teostamiseks ning nõuda juurdlusorganitelt kaasabi üksikute uurimistoimingute läbiviimisel. Sellised uurija ülesanded ja korraldused on juurdlusorganeile kohustuslikud.

Uurija poolt seadusega kooskõlas tehtud määrused tema menetluses olevas kriminaalasjas on kohustuslikud kõikidele asutustele, ettevõtetele, organisatsioonidele, ametiisikutele ja kodanikele.

Osa eeluurimise ja juurdluse valdkonda kuuluvaid küsimusi ootab konkreetsemat lahendamist liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksites. Nii vajab täpsemat reguleerimist eeluurimis- ja juurdlusorganite õiguslik seisund, juurdluse iseloom neis asjades, millele puhul eeluurimine ei ole kohustuslik, ja muid uurimisalaseid küsimusi.

4. Pärast asja kohtueelset uurimist, juhul kui on suudetud hankida küllaldaselt süüdistavaid tõendeid, saadetakse asi kohtusse ja saabub järjekorras kolmas kriminaalprotsessi staadium, nimelt kohtu alla andmine.

«Alused» muudavad kohtu alla andmist oluliselt. Seni kehtinud eeskirjade kohaselt oli vaja kõiki neid kriminaalasju, milles oli toimunud kohtueelne uurimine, enne kohtulikku arutamist läbi vaadata kohtu ettevalmistaval istungil, kolleegiumis, mille koosseisu kuuluvad kohtunik ja kaks rahvakaasistujat. Sellel istungil lahendati arutamisele tuleva kriminaalasja kohtu alla andmise võimalikkuse küsimus, selgitades, kas kohtusse saabu- nud materjalid on küllaldaselt täielikud selleks, et nende alusel võiks toimuda asja kohtulik arutamine. Tegelikult ei vaja aga kaugeltki mitte kõik asjad läbivaatamist sellises korras. Praktika näitab, et valdav enamuse kohtusse saabuvaist kriminaalasjust on nõuetekohaselt uuritud ning on küpsed kohtulikuks arutamiseks. Et seni kehtinud eeskirjad seda aga nõudsid, vaadati ometi ka niisugused asjad läbi kohtu ettevalmistaval istungil. Selline läbivaatamine muutus täiesti formaalseks, kujunedes kohtunike ja rahvakaasistujate ning ettevalmistavast istungist osavõtva prokuröri aja asjatuks raiskamiseks.

«Aluste» kohaselt otsustab süüaluse kohtu alla andmise küsimuse rahvakohtunik ainuisikuliselt. Sellises vormis toimub kohtu alla andmine valdavas enamuses asjades. Ainult neil juhtudel, kui kohtunik ei nõustu süüdistusaktiga või valitud tõkkevahendiga, annab ta asja kohtu alla andmise küsimuse lahendamiseks kohtu korraldavale istungile (§ 36)

5. Pärast süüdistatava kohtu alla andmist järgneb tema kriminaalasja kohtulik arutamine. «Alustes» on leidnud selge väljenduse leninlik printsiip kohtu juhtivast osast kriminaalprotsessis. Seal on sõnaselgelt fikseeritud, et kriminaalasjades on õigusemõistmine ainuüksi kohtu ülesandeks. Kedagi ei tohi toimepandud kuriteos süüdi tunnistada ega talle kriminaalkaristust mää-

rata teisiti kui kohtuotsusega (§ 7). Ükski teine riigiorgan, nii autoriteetne kui ta ka oleks ja kui tähtsaid ülesandeid ta ka täidaks, ei ole õigustatud üldmäärgitud küsimusi lahendama. Kõne all olev printsiip kujutab endast nõukogude kodanike õiguste üht tähtsamat garantiid. See ilmneb eriti selgelt siis, kui arvestada, et kohtu kui ainukese õigusemõistmisega tegeleva organi ehituse ja tegevuse aluseks on ülimalt demokraatlikud printsiibid.

Nii näevad «Alused» ette, et kriminaalasju arutatakse kõikides kohtutes seaduses ettenähtud korras valitud kohtunike ja rahvakaasistujate poolt. Kriminaalasjade arutamine toimub kõikides kohtutes kollegiaalselt. Kolleegiumi koosseisu kuulub esimese astme kohtutes kohtunik ja kaks rahvakaasistujat, kassatsiooni-kohtus kolm kohtu liiget, kohtuliku järelevalve korras asja läbi-vaatamisel aga mitte vähem kui kolm kohtu liiget. Rahvakaasistujatel, kes kohustuslikult kuuluvad esimese astme kohtu koosseisu, on kohtuistungil eesistujaga võrdsed õigused kõikide asja arutamisel ja otsuse tegemisel tekkivate küsimuste lahendamisel (§ 9).

Kohtunikele ja rahvakaasistujaile ei või otsuse tegemisel avaldada mingisugust kõrvalist mõju. «Aluste» paragrahv 10 kohaselt on kohtunikud ja rahvakaasistujad õigusemõistmisel sõltumatud ning alluvad ainult seadusele. Nad otsustavad kriminaalasju seaduse alusel, kooskõlas sotsialistliku õigusteadvusega ning tingimustes, mis väldivad kõrvalise mõju kohtunikele. Selles paragrahvis väljendub kriminaalprotsessi üks olulisi printsiipe, nimelt kohtuniku sõltumatuse printsiip. Viimane tähendab seda, et kohtunikule ei või ükski riigiorgan, ühiskondlik organisatsioon, ameti-ega eraisik anda juhtnööre või esitada oma soove ning taotlusi selle kohta, kuidas lahendada kohtu menetluses olevat konkreetset kriminaalasja. Käsitletav printsiip määrab ühtlasi kohtu vahekorra ka teiste riiklike organitega, kes võtavad osa kriminaalprotsessist, eriti prokuratuuriga. Kohus on asja lahendamisel sõltumatu ka prokuratuuriorganitest. Ta ei tarvitse tingimata juhendada prokuröri poolt kohtuistungil või väljaspool kohtuistungit avaldatud seisukohtadest. Kohus võib, juhul kui asjaolud seda tingivad, isikut prokuröri poolt esitatud süüdistusakti järgi kohtu alla mitte anda, asja kohtuistungilt tagasi saata täiendavaks uurimiseks või kohtualuse õigeks mõista. Kohtunikud peavad arvestama ainult tõendatud fakte ning tegema otsuse seaduse alusel vastavalt sotsialistlikule õigusteadvusele.

Õigusemõistmisel on kõik kodanikud seaduse ja kohtu ees võrdõiguslikud. Nende õiguslik seisund ei olene sotsiaalsest, varanduslikust ega teenistuslikust seisundist, samuti mitte rahvuslikust ja rassilisest kuuluvusest ega usutunnistusest (§ 8)

Protsessiosaliste protsessuaalsete õiguste ja kohtu töö kasvatusliku osa realiseerimisel omab väga suurt tähtsust keel, milles toimub asja kohtulik arutamine. «Aluste» paragrahv 11 näeb ette, et kohtulik menetlus toimub liidu- või autonoomse vabariigi või autonoomse oblasti keeles, liidu- või autonoomsete vaba-

riikide konstitutsioonides ettenähtud juhtudel aga rahvusriik-konna või kohaliku elanikkonna enamiku keeles. Asjast osavõt-vatele isikutele, kes ei valda keelt, milles toimub kohtulik menet-lus, tagatakse õigus teha avaldusi, anda ütlusi, esineda kohtus ja avaldada taotlusi emakeeles, samuti kasutada seaduses ette-nähtud korras tõlgi abi. Uurimis- ja kohtudokumendid antakse süüdistatavale kätte tõlgituna tema emakeelde või teise keelde, mida ta valdab.

«Alused» näevad ette kõikides kohtutes asjade avaliku aruta-mise (§ 12). Viimane tähendab seda, et kodanikud võivad kohtu-saalis istungit pealt kuulata, kohtuliku arutamise andmeid või-dakse avaldada ajakirjanduses, edasi anda raadios või teatavaks teha muul viisil. Avalikkuse printsiibi rakendamine, tugevdades kohtu sidet massidega, võimaldab töötajate laiadel hulkadel kont-rollida kohtu tööd ja sel viisil tõsta viimase kvaliteeti.

«Alused» lubavad avalikkuse piiramist väga erandlikel juhtu-del. Istung kuulutatakse kinniseks ainult siis, kui on vaja hoida riiklikku saladust, alla kuueteistkümne aasta vanuste isikute kuri-teoasjades, samuti seksuaalkuritegudes ja muudes asjades selleks, et vältida andmete avaldamist asjast osavõtivate isikute intiimelu kohta. Kohtuotsus kuulutatakse aga ka kinniselt arutatud asjus avalikult.

Kohtulikku arutamist iseloomustavad vahendituse, suulisuse ja katkestamatuse põhimõtted. Nii nõuavad «Alused», et esimese astme kohus tutvuks kõikide asjas leiduvate tõenditega vahendi-tult. Ta peab ise kohtualuseid, kannatanuid ja tunnistajaid üle kuulama, eksperdi arvamusi ära kuulama, asitõendeid vaatlama ning protokolle ja dokumente avaldama. Seejuures tulevad kõik isikulised tõendid (tõendid, millede allikaks on inimene) esitada kohtus suulises vormis. Kohtuistung peab igas asjas toimuma kat-kestamatult, välja arvatud puhkuseks ettenähtud aeg. Nimetatud põhimõte tähendab seda, et enne alustatud asja arutamise lõpe-tamist ei ole lubatud samade kohtunike poolt teiste asjade aru-tamine (§ 37).

«Alused» näevad ette kõikidele protsessiosalistele, nimelt süü-distajale, kohtualusele, viimase kaitsjale, kannatanule, kuid samuti ka tsiviilhagejale ja nende esindajatele kohtulikul arutamisel võrdseid õigusi tõendite esitamisel, tõendite uurimisest osavõtmi-sel ja taotluste avaldamisel (§ 38).

«Aluste» kohaselt saab asja arutamine esimese astme kohtus toimuda kohtualuse osavõtul. Viimase ilmunine kohtusse on kohustuslik. Asja arutamine kohtualuse puudumisel on lubatud ainult seaduses spetsiaalselt ettenähtud erandjuhtudel (§ 39).

Riiklikku süüdistust toetab kohtu ees prokurör. Ta võtab osa kõikide tõendite uurimisest, avaldab oma arvamuse kohtuliku aru-tamise ajal tekkivate küsimuste kohta ja esitab kohtule kaalut-lusi kriminaalseaduse ja karistumäära kohaldamise kohta koh-tualuse suhtes. Oma ülesannete täitmisel juhindub prokurör sea-

duse nõuetest ja oma sisemisest veendumusest, mis põhineb kõikide asja tehniolude hindamisel. Ta ei tohi mingil tingimusel asuda n. ö. «iga hinna eest süüdistamise» teele. Kui prokurör jõuab kohtuliku arutamise alusel veendumusele, et kohtuliku uurimise andmed ei kinnita kohtualusele esitatud süüdistust, on ta kohustatud süüdistusest loobuma, esitades kohtule loobumise motiivid.

Nõukogude kriminaalprotsessi üheks iseloomulikuks jooneks on olnud alati töötajate laiade hulkade osavõtt õigusemõistmisest. «Alused» laiendavad aga protsessi ühiskondlikkust veelgi. Neis nähakse nimelt täiesti uue instituudina ette ühiskondlike süüdistajate ja kaitsjate osavõtt kohtulikust arutamisest. Ühiskondlike süüdistajate ja kaitsjatena võivad kohtu loal esineda töötajate ühiskondlike organisatsioonide esindajad (§ 41)

Kohtulik arutamine lõpeb reeglipäraselt kohtuotsusega. «Alused» rõhutavad, et kohtuotsus peab olema seadusega kooskõlas ja põhjendatud. Seejuures tohib kohus rajada oma otsuse ainult nendele tõenditele, mis olid läbi vaadatud kohtuistungil. Kohtuotsus võib olla ainult kas süüdi- või õigeksmõistev. Mõlemal juhul peab ta olema kohtu poolt motiveeritud. Süüdimõistvat otsust võidakse teha ainult siis, kui kohtualuse süü on tõendatud. Ta ei tohi rajaneda oletustel. Juhul kui tegu, mis toimepanemise ajal oli ühiskonnaohtlik, on asja kohtus arutamise momendiks oma ühiskonnaohtlikkuse kaotanud, samuti ka siis, kui selle teo toimepannud isik ei ole enam ühiskonnaohtlik, teeb kohus süüdimõistva otsuse, kuid ei määra karistust. Õigeksmõistev kohtuotsus tehakse juhul, kui ei ole tuvastatud kuriteo sündmus, kui kohtualuse teos puudub kuriteokoosseis, ning siis, kui ei ole tõendatud kohtualuse osavõtt kuriteo toimepanemisest (§ 43)

6. Kui kohtualune, tema kaitsja või seaduslik esindaja, samuti ka kannatanu leiavad, et otsus kriminaalasjas pole seaduslik või põhjendatud, võivad nad esitada kassatsiooni korras kaebuse kõrgemal seisvale kohtule. Prokurör on samade aluste olemasolu korral kohustatud esitama kassatsiooniprotesti. Tsiviilhagejal, tsiviilkostjal ja nende esindajatel on õigus kaevata kohtuotsuse peale tsiviilhagisse puutuvast osast. Eesti NSV-s võib rahvakohtu otsuste peale kassatsiooni korras kaevata ja protestida Eesti NSV Ülemkohtule. Juhul kui ülemkohus arutas asja esimese astmena, ei saa tema määrusele kassatsioonikaebust ega -protesti esitada.

Kassatsioonikohus kontrollib esimese astme kohtu otsuse seaduslikkust ja põhjendatust, tehes seda niihästi juba asjas leiduvate kui ka täiendavalt esitatud materjalide alusel. Asja läbi vaatamisel ei ole kassatsioonikohus seotud kaebuses või protestis esitatud järeldustega. Ta peab asja kontrollima täies ulatuses ning kõikide süüdimõistetute suhtes, sealhulgas ka nende suhtes, kes kaebust ei esitanud ja kelle suhtes ei olnud esitatud kassatsiooniprotesti.

Kassatsiooni korras läbivaatamise tulemusena võib kohus kas jätta kohtuotsuse muudatuseta jõusse ja seoses sellega kaebuse

või protesti rahuldamata, tühistada kohtuotsuse ja saata asja uueks kohtueelseks uurimiseks või uueks kohtulikuks arutamiseks, tühistada kohtuotsuse ja koos sellega lõpetada asja, või muuta kohtuotsuse.

Kas süüdimõistetute osavõtt kassatsiooni korras asja läbivaatava kohtu istungist on vajalik, selle küsimuse lahendab nimetatud kohus ise. Kui aga süüdimõistetu on ise kohtuistungile ilmunud, lubatakse tal sellest osa võtta ja seletusi anda. Kassatsiooni kohtu istungist võib osa võtta ka kaitsja (§ 45)

«Alustes» on säilitatud nõukogude kriminaalprotsessile omane *reformatio in peius*'e keeld, s. o. põhimõte, mille kohaselt süüdimõistetu seisund ei tohi halveneda tema enda poolt esitatud kassatsioonikaebuse tagajärjel. Nii võib kassatsioonikohus kergendada esimese astme kohtu poolt määratud karistust või kohaldada kergema kuriteo kohta käivat seadust, kuid tal ei ole õigust karistust raskendada, samuti kohaldada raskemat kuritegu ettenägevat seadust. Otsust võib tühistada seoses vajadusega kohaldada raskema kuriteo kohta käivat seadust või karistuse kerguse tõttu ainult juhtudel, kui neil põhjustel on esitatud protest või kannatanu kaebus (§ 46).

7 Peale kohtuotsuste kassatsiooni korras läbivaatamise tunneb meie protsess veel otsuste läbivaatamist kohtuliku järelevalve korras. Erinevalt kassatsioonimenetlusest, mida võivad algatada protsessiosalised või prokurör ja kus kontrollitakse jõustumata otsuseid, vaadatakse järelevalve korras läbi juba jõustunud otsuseid ja määrusi ning menetlust võidakse algatada ainult selle prokuröri, kohtu esimehe ja nende asetäitjate protesti järgi, kellele on see õigus antud NSV Liidu ja liiduvabariikide seadusandlusega (§ 48)

Järelevalve korras asja läbivaatamise tulemusena võib kohus teha ühe järgnevasisulistest määrustest: jätta protest rahuldamata; tühistada kohtuotsuse ja kõik järgnevad kohtumäärused ning lõpetada asjas menetlus või anda asi uueks uurimiseks või uueks kohtulikuks arutamiseks; tühistada kassatsioonimääruse, samuti ka järgnevad kohtumäärused, kui need olid tehtud, ja anda asi uuesti läbivaatamiseks kassatsiooni korras; tühistada järelevalve korras tehtud määrused ja jätta jõusse muudatustega või muudatusteta kohtuotsuse ja kassatsioonimääruse; teha mõningaid muudatusi kohtuotsuses või -määruses.

Kohus, kes vaatab asja läbi järelevalve korras, võib vajaduse korral istungile kutsuda ka süüdimõistetu. Kohtuliku järelevalve korras otsuse tühistamise või muutmise alused on samad mis kassatsioonimenetluse puhul.

8. Jõustunud kohtuotsust võib tühistada ka uute asjaolude ilmnemisel. Asja uuesti läbivaatamist tingib selliste asjaolude ilmnemine, mis esimese astme kohtu otsuse tegemisel puudusid ja mida tuleb nüüd uurida. Asja uuendamine uute asjaolude avastamise tõttu pole piiratud tähtaegadega. Erand on tehtud siiski

õigeksmõistvate kohtuotsuste suhtes. Viimaste läbivaatamine uute asjaolude selgumisel on lubatud ainult seadusega kindlaksmääratud kriminaalvastutusele võtmise aegumise tähtaegade jooksul ja mitte hiljem kui üks aasta uute asjaolude avastamise päevast (§ 50).

9. Kriminaalprotsessi viimaseks staadiumiks on kohtuotsuse täitmine. Õigeksmõistev ja kohtualust karistusest vabastav otsus viiakse täide viivitamatult otsuse kuulutamisel. Kui seejuures kohtualune viibis vahi all, vabastab kohus ta vahi alt kohtuistungisaalis. Süüdimõistev otsus viiakse täide tema jõustumisel. Otsus jõustub kassatsioonikaebuse või -protesti esitamise tähtaja möödumisel, kui ta polenud edasi kaevatud ega protestitud. Kassatsioonikaebuse või -protesti esitamise korral jõustub kohtuotsus, kui teda ei tühistatud, asja läbivaatamisega kõrgemal seisvas kohtus. Edasikaebamisele mittekuuluv otsus jõustub tema kuulutamise momendist (§ 53).

Jõustunud kohtuotsus ja -määrus on kohustuslik kõikidele riiklikele ja ühiskondlikele asutustele, ettevõtetele ja organisatsioonidele, ametiisikutele ja kodanikele ning kuulub täitmisele kogu NSV Liidu territooriumil (§ 54).

NSV Liidu Ülemnõukogu poolt vastuvõetud «Alused», luues senisest veelgi demokraatlikuma ja otstarbekama protsessikorralduse, aitavad kaasa sotsialistliku seaduslikkuse kindlustamisele meie maal ja Nõukogude riigi võimsuse edasisele kasvule. Nad moodustavad kindla baasi väljatöötamisel olevaile liiduvabariikide kriminaalprotsessi koodeksitele.

ПОРЯДОК ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ В ОСНОВАХ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА СОЮЗА ССР И СОЮЗНЫХ РЕСПУБЛИК

Канд. юрид. наук О. П ю с с а

Кафедра уголовного права и процесса

Р е з ю м е

В статье рассматриваются Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, утвержденные Верховным Советом СССР 25 декабря 1958 г. Целью статьи не является однако рассмотрение Основ в целом. Автор ограничивается главным образом вопросами порядка производства по уголовным делам и полномочий участвующих в нем органов.

В первой части статьи рассматривается понятие судебного доказательства и анализируются виды судебных доказательств, причем главное внимание обращается на те из них, которые в действующем законодательстве вообще не предусмотрены (показания потерпевшего, показания подозреваемого) или предусмотрены в иной формулировке (протоколы следственных и судебных действий). Далее автор показывает, каким образом Основы регулируют уголовный процесс в различных его стадиях. Обязывая суд, прокурора, следователя и органы дознания возбуждать уголовное дело в каждом случае обнаружения признаков преступления и принимать все предусмотренные законом меры к установлению события преступления и лиц, виновных в его совершении, Основы создают необходимые предпосылки для того, чтобы ни один случай преступления не оставался нераскрытым. Согласно новому закону, основной следственный аппарат сосредоточен в прокуратуре. Входящие в ее состав следователи в большинстве уголовных дел осуществляют предварительное следствие. Органы милиции, будучи освобождены от не свойственной им функции предварительного следствия, которую они фактически выполняют в настоящее время, смогут в большей мере сосредоточивать свои усилия на предупреждении преступлений, что и должно являться главным содержанием их деятельности. В Осно-

вах, по сравнению с прежним положением, в значительной степени увеличена самостоятельность следователя.

В статье анализируются те изменения, которые вносятся Основами в стадию предания суду обвиняемого. Регулируя ход судебного разбирательства по уголовным делам, Основы с полной ясностью проводят ленинскую идею о руководящем положении суда во всей процессуальной деятельности. Автор статьи подробно останавливается на тех глубоко демократических принципах, которые лежат в основе организации и деятельности суда как единственного органа, осуществляющего правосудие.

Характерной чертой советского уголовного процесса всегда было широкое участие в нем представителей трудящихся. Предусматривая в качестве совершенно нового института участие общественных обвинителей и защитников в судебном разбирательстве, Основы еще более углубляют общественный характер уголовного процесса.

В статье рассматриваются и такие вопросы, как пересмотр дела в кассационном порядке и в порядке судебного надзора, возобновление дела по вновь открывшимся обстоятельствам и приведение в исполнение вступивших в законную силу приговоров, причем особо подчеркиваются вносимые Основами изменения по сравнению с действовавшим до сих пор законодательством.

KÜSIMUSI ISIKUVASTASTEST KURITEGUDEST EESTI NSV KRIMINAALKOODEKSI PROJEKTIS

Juriid. tead. kand. E. R a a l
Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Hoolitsus töötava inimese eest, tema igakülgne kaitse on Nõukogude riigi üheks tähtsamaks ülesandeks. Selle ülesande teostamisel lasub oluline osa nõukogude seadusandlusel, sealhulgas ka kriminaalseadusandlusel.

Liiduvabariikide uued kriminaalkoodeksid peavad veelgi paremini kui kehtiv kriminaalseadusandlus kindlustama isiku kaitset, eelkõige aga tugevdama inimese elu ja tervise kaitset. See nõue tuleneb otseselt NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. a. vastuvõetud «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alustest», mis kõrvuti kriminaalvastutuse piiramise ja kergendamisega vähemohtlike kuritegude eest näevad ette vastutuse tugevdamise mitte ainult raskeimate riiklike kuritegude eest, vaid ka inimese elu ja tervise vastu suunatud kuritegude eest.¹

Uute kriminaalkoodeksite väljatöötamisel tuleb säilitada kehtivast kriminaalseadusandlusest kõik väärtuslik, mis on end õigustanud praktilises võitluses kuritegevusega, sealhulgas ka isikuvastaste kuritegudega. Samuti tuleb ära kasutada kõik positiivne, mida on andnud nõukogude kriminaalõiguse teooria ja kohtupraktika. Uued kriminaalkoodeksid peavad väljendama mitte ainult rangeimat seaduslikkust, vaid ka sotsialistlikku humanismi, peavad väljendama põhimõtet: «Inimene, see kõlab uhkelt.»

Kas ja millisel määral vastab ülalnimetatud nõuetele trükis avaldatud Eesti NSV Kriminaalkoodeksi projekt² ja selles ette-

¹ Vt. Liidunõukogu seaduseelnõude komisjoni esimehe D. S. P o l j a n s k i ettekanne NSV Liidu Ülemnõukogu viienda koosseisu teisel istungjärgul 25. detsembril 1958. a. seaduseelnõude «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused», «Kriminaalvastutusest riiklike kuritegude eest» ja «Kriminaalvastutusest sõjaväeliste kuritegude eest» kohta («Известия Советов Депутатов трудящихся СССР», 26. detsember 1958, № 307).

² Vt. Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Kriminaalkoodeks, Projekt, Tallinn 1957. Edaspidi KrK projektist rääkides peetakse silmas nimetatud projekti.

nähtud sätted isikuvastaste kuritegude kohta, seda käsitletakse käesolevas artiklis.

Et seoses isikuvastaste kuritegudega on nii teoorias kui ka kohtupraktikas kerkinud esile diskuteeritavaid probleeme küllaltki palju, nii et neid käesolevas artiklis pole kõiki võimalik käsitleda, siis vaadeldakse alljärgnevalt ainult mõningaid olulisemaid küsimusi, sealhulgas neid, millele meie arvates tuleks KrK projekti edasisel viimistlemisel pöörata rohkem tähelepanu.

Eesti NSV KrK projektis on isikuvastased kuriteod ette nähtud koodeksi eriosa kolmanda s peatükis. Isikuvastaste kuritegude peatükile eelnevad riiklikud kuriteod ja kodanike demokraatlike õiguste ja vabaduste kuritegelik rikkumine. Isikuvastaste kuritegude järele on eriosa süsteemi paigutatud varavastased kuriteod. Järelikult on KrK projektis isikuvastased kuriteod paigutatud võrreldes liiduvabariikide kehtivate kriminaalkoodeksitega eriosa süsteemis tunduvalt ettepoole.³

Nõukogude juriidilises kirjanduses on seoses liiduvabariikide KrK projektide arutamisega väljendatud seisukohta, et sotsialistliku omandi ja sotsialistliku majandussüsteemi vastu suunatud kuriteod peaksid olema paigutatud isikuvastastest kuritegudest ettepoole, KrK eriosa süsteemis teisele kohale pärast riiklikke kuritegusid. Nimetatud seisukoha pooldajad, nagu M. I. Blum⁴ jt., argumenteerivad sellega, et kuivõrd nõukogude kodanike õigused tulenevad nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra olemusest, siis kodanike õigusi saab kindlustada eelkõige nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra kaitsmise teel — järelikult ka sotsialistliku majandussüsteemi ja sotsialistliku omandi kui nõukogude korra majandusliku aluse kaitsmise teel.

Tõsi, nõukogude kodanike õigused on lahutamatus seoses nõukogude riikliku ja ühiskondliku korraga, tulenedes selle korra olemusest. Sellest aga ei järeldu veel, meie arvates, et nõukogude inimese elu ja tervise kriminaalõiguslik kaitse on vähem tähtis ülesanne kui võitlus igasuguste kuritegelike rünnetega sotsialistlikule majandussüsteemile ja sotsialistlikule omandile.

Nõukogude riigi majandusliku aluse kahjustamine kuritegude läbi võib oma iseloomult ja tagajärgede ohtlikkuselt olla väga mitmesugune. Seepärast normid, mis reguleerivad vastutust sellise kahjustamise eest, paigutatakse KrK eriosa mitmesse peatükki. Ründed, mis on suunatud proletaarse revolutsiooni põhiliste majanduslike saavutuste vastu kui kõige ohtlikumad kuriteod Nõukogude riigi majandusliku aluse vastu, on ette nähtud meil keh-

³ 1926. a. Vene NFSV ja teiste liiduvabariikide (välja arvatud Tadžiki NSV) kehtivais kriminaalkoodeksis on isikuvastased kuriteod paigutatud eriosa 6. peatükki.

⁴ Vt. М. И. Блум, О месте преступлений против социалистической собственности в системе особенной части уголовных кодексов союзных республик, «Советское государство и право», 1958, № 7, lk. 123.

tivas KrK-s⁵, samuti ka KrK projektis, riiklike (kontrevolutsiooniliste) kuritegude peatükis (näit. § 75 — diversioon, § 76 — kahjurlus). Kuriteod, mis on suunatud NSV Liidu ja liiduvabariikide majandusliku võimsuse aluste vastu, kuid millede objektiks ei ole proletariaadi diktatuur, paiknevad projektis riiklike kuritegude peatüki alajaotuses «Muud riiklikud kuriteod».⁶

Seega Nõukogude riigi majanduslikku alust — sotsialistlikku majandussüsteemi ja sotsialistlikku omandit — kõige enam kahjustavad kuriteod, mis kujutavad samal ajal rünnet proletariaadi diktatuurile (proletaarse revolutsiooni majanduslikele saavutustele) või Nõukogude riigi majandusliku võimsuse alustele, on paigutatud nii kehtivas KrK-s kui ka KrK projektis riiklike kuritegudena eriosa süsteemis esimesele kohale. Arvestades antud juhul Nõukogude riigi majandusliku aluse kahjustamise (või selle võimalikkuse) erilist ohtlikkust ja iseloomu, on vastavate normide niisugune asukoht põhjendatud.

Et sotsialistliku omandi ja sotsialistliku majandussüsteemi vastu suunatud kuritegude peatükkidesse paigutatud teod tekitavad kahju ainult sotsialistlikule omandile ja majandusele, ilma et ründaksid samal ajal proletaarse revolutsiooni põhilisi majanduslikke saavutusi või võiksid kõigutada Nõukogude riigi majandusliku võimsuse aluseid, siis tuleb tõsiselt kahelda, kas võitlust nende kuritegudega saab lugeda tähtsamaks kui näiteks võitlust isiku elu või tervise vastu suunatud kuritegudega. See tähendaks praktiliselt seda, et sotsialistlikuks omandiks olevate materiaalsete väärtuste, varaobjektide riisumine, rikkumine või hävitamine, samuti mittekvaliteetse toodangu väljalaskmine jms. teod kujutavad endast sotsialistlikule ühiskonnale suuremat ohtu kui tapmine, raske kehavigastus jt. isikuvastased kuriteod. See seisukoht on vähe veenev ja vaevalt õigeaks peetav töötajate õigusteadvuse seisukohalt.

Riigi ja ühiskonna vara, mille järele kuritegelikud elemendid sirutavad oma käe, mida nad rikuvad või hävitavad, luuakse tootmisprotsessis inimeste poolt. Kuid nõukogude inimene ei ole ainult tootja; tema materiaalse ja kultuuriliste vajaduste rahuldamine on ka sotsialistliku tootmise ülesandeks. Et sotsialistlikus ühiskonnas inimene ei eksisteeri üga tööta ainult endale, vaid ka ühiskonnale, siis tema elu, tervise ja teiste isiklike huvide kaitse peab leidma nõukogude kriminaalõiguses ka väärilise koha. Ei tohi unustada, et kõige raskemate isikuvastaste kuritegude tulemusena hävitatakse meie ühiskonna kõige kallim vara — i n i m e s e e elu. Seda kahju, erinevalt mitmesuguste varavastaste kuritegude

⁵ Vt. Eesti NSV territooriumil kehtiv kriminaalkodeks, Tallinn 1952 (edaspidi kehtiv KrK).

⁶ NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. a. kinnitatud seaduses «Kriminaalvastutusest riiklike kuritegude eest» jaotatakse riiklikud kuriteod kahte ossa: «Eriti ohtlikud riiklikud kuriteod» ja «Muud riiklikud kuriteod».

läbi põhjustatud tagajärgedest, ei ole enam võimalik heastada ei inimesele endale ega ühiskonnale.

Isikuvastaste kuritegude erilise ohtlikkuse hinnang leiab väljenduse eelkõige seaduseandja poolt nende kuritegude eest ettenähtud karistustes. Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 30. aprilli 1954. a. seadlusele «Kriminaalvastutuse tugevdamise kohta tahtliku tapmise eest» nähakse kehtivas õiguses ette tahtliku tapmise eest raskendavalt asjaoludel karistusena surmanuhtlus. Samuti nähakse ette surmanuhtlus ka KrK projektis (§ 116 lg. 2) enamohtliku tahtliku tapmise eest. Samal ajal ei kehtiv kriminaalseadusandlus ega ka KrK projekt ei näe ette karistusena surmanuhtlust sotsialistliku omandi riisumise, hävitamise, rikkumise või mõne muu kuriteo eest, mis on paigutatud sotsialistliku omandi või sotsialistliku majanduse vastu suunatud kuritegude peatükki. Sama seisukohta väljendavad NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. a. kinnitatud «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse alused», mille § 22 järgi lubatakse surmanuhtlust kohaldada ainult mõnede kõige ohtlikumate riiklike kuritegude ja tahtliku tapmise eest raskendavalt asjaoludel.

Kui mitmesugustele kurjategijatele on viimastel aastatel kohaldatud amnestiat ja neid ennetähtaegselt vabastatud kinnipidamiskohtadest, siis raskete isikuvastaste kuritegude osas on siin tehtud alati erandeid. Nii ei kohaldata NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 27 märtsi 1953. a. amnestia seadlust tahtliku tapmise juhtudele, samuti ei kohaldata NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 17 septembri 1955. a. amnestia seadlust nende saksa okupantidega koos töötanud nõukogude kodanike — karistussalklaste suhtes, kes olid mõistetud süüdi nõukogude kodanike tapmise ja piinamise eest. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 1. novembri 1957. a. seadlus «Amnestia kohta seoses Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva tähistamisega» nägi ette, et amnestiat ei kohaldata isikute suhtes, kes on mõistetud süüdi kõige raskemate kuritegude eest, sealhulgas tahtliku tapmise, röövimise, tahtliku raske kehavigastuse, kuritahtliku huliigaansuse ja vägistamise eest. Nimetatud amnestia seadlus juhtis veel kord tähelepanu sellele, et paljud isikuvastased kuriteod kujutavad endast suurt ohtu Nõukogude riigile, mispärast võitlus nendega on mitte ainult hädavajalik, vaid ka kriminaalseadusandluse üks esmaseid ülesandeid.⁷

Arvestades inimese elu, tervise, vabaduse ning väärikuse kaitset suurt tähtsust ja sotsialistliku seaduslikkuse ning kodanike õigus-

⁷ NSV Liidu Ülemkohtu Plenum on samuti lugenud tahtlikku tapmist sotsialistliku omandi riisumisest raskemaks kuriteoks. Plenumi 12. aprilli 1957. a. määruses Baušajevi asjas märgitakse, et Baušajev võttis 1956. a. aktiivselt osa organiseeritud grupi koosseisus kauplusest ca 82 000 rbl. väärtuses kaupade riisumisest. Pärast vahistamist ta põgenes ja tagaotsitavana «pani toime veelgi raskema kuriteo — tahtliku tapmise raskendavalt asjaoludel» (vt. «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1957, № 2, lk. 46—47).

teadvuse edasise tugevdamise vajadust, tuleb meie arvates lugeda õigeaks KrK projektis isikuvastaste kuritegude paigutamist ettepoole sotsialistliku omandi ja sotsialistliku majanduse vastu suunatud kuritegudest. Isikuvastased kuriteod tuleks KrK eriosa süsteemis paigutada kohe riiklike kuritegude järele (2. peatükki). Nendele võiks järgneda peatükk, mis sisaldab kuritegusid kodanike poliitiliste ja tööalaste õiguste vastu.

Eesti NSV KrK projektis sisaldab isikuvastaste kuritegude peatükk kolmkümmend üks paragrahvi. Kehtiva KrK-ga võrreldes nähakse nimetatud peatükis ette mitu uut kuriteokoosseisu, nagu 1) vastsündinud lapse tapmine ema poolt (§ 117); 2) tahtlik raske kehavigastus äkki tekkinud tugeva hingelise erutuse seisundis (§ 123); 3) raske kehavigastus hädakaitse piiride ületamisega (§ 124); 4) ähvardamine tappa või füüsilist vägivalda tarvitada (§ 143) jne.

Nagu teada, pole nõukogude kehtivas kriminaalseadusandluses ühtsust lapse tapmise karistatavuse küsimuses. Lapse tapmise all mõistetakse vastsündinu tahtlikku surmamist ema poolt kas sünnituse ajal või vahetult pärast sünnitust. Meil kehtiva KrK järgi on lapsetapmine enamohtlik ehk kvalifitseeritud tahtlik tapmine (§ 136 lg. 1 p. «d»). Ukraina NSV KrK (§ 142) käsitleb lapsetapmist aga vähemohtliku tapmisena, nähes selle eest ette karistusena vabadusekaotuse kuni kolm aastat.

Vaatamata sellele et meil kehtiva KrK järgi on lapsetapmine enamohtlik tahtlik tapmine, kohaldavad kohtud nendes asjades, nagu näitab praktika, süüdlastele-emadele siiski tunduvalt kergemaid karistusi kui mõne muu enamohtliku tahtliku tapmise eest. See on ka arusaadav, sest sünnitus on seotud tugevate hingeliste ja füüsiliste vapustustega, mis kajastuvad ema närvisüsteemis ja võivad väljenduda isegi näiteks vägivalda hallutsinatsioonides nii enda kui lapse suhtes. Teatud juhtudel sellised häired võivad isegi kõrvaldada isiku süüdivuse. Neid asjaolusid silmas pidades käsitleb KrK projekt lapsetapmist tahtliku tapmise vähemohtliku liigina, nähes selle eest ette karistusena vabadusekaotuse kuni viis aastat.

Küsimuse sellise lahendusega KrK projektis võib printsiibis nõustuda. Täpsustamist vajaks aga projekti § 117 dispositsioon, mis jätab lahtiseks küsimuse, kuidas kvalifitseerida ema poolt oma lapse tapmist sünnituse ajal, näiteks kui laps ei ole veel täielikult väljunud ema ihust. Seepärast oleks õigem sõnastada kõne all oleva paragrahvi dispositsioon järgmiselt: «Ema poolt oma vastsündinud lapse tahtlik tapmine sünnituse ajal või vahetult pärast sünnitust.»

Kehtiv KrK ei tunne tahtliku raske kehavigastuse vähemohtlikku liiki — tahtliku raske kehavigastuse tekitamist füsioloogilise afekti seisundis. Samal ajal kehtivas KrK-s (§ 144) on ette nähtud tahtliku kerge kehavigastuse vähemohtlik liik, s. t. KrK § 143 lg. 1 tunnustele vastav kerge kehavigastus,

mis pandi toime äkki tekkinud tugeva hingelise erutuse seisundis, mille põhjustas vägivald isiku kallal või raske solvamine kannatanu poolt. Kehtiva KrK nimetatud ebakooskõla on seda ilmsem, et KrK § 138 järgi on tahtliku tapmise toimepanemine füsioloogilise afekti seisundis vähemohklik tahtlik tapmine. Viimasel juhul seaduses ettenähtud karistus ei ületa viit aastat vabadusekaotust, samal ajal aga raske kehavigastuse tekitamist neilsamadel tingimustel, s. o. füsioloogilise afekti seisundis, karistatakse KrK § 142 järgi vabadusekaotusega kuni kaheksa (resp. kümme) aastat.

Kehtiva KrK nimetatud vastuolu on KrK projektist osaliselt kõrvaldatud. Projekti § 123 järgi on tahtlik raske kehavigastus äkki tekkinud tugeva hingelise erutuse seisundis, mille kutsus esile vägivald või raske solvamine kannatanu poolt, raske kehavigastuse vähemohklikuks liigiks, mida karistatakse vabadusekaotusega kuni kolm aastat või parandusliku tööga. Et aga KrK projektist on välja jäetud kehtiva KrK § 144, siis näib, et füsioloogilise afekti seisundis tekitatud kehavigastuste karistatavuse küsimuses puudub projektis järjekindlus.

Meil kehtivas KrK-s ei ole spetsiaalset sätet, mis reguleeriks vastutust kehavigastuse tekitamise eest hädakaitse piiride ületamisel. Kehavigastuse tekitamine hädakaitse piiride ületamisel ei moodusta kehtiva KrK järgi kehavigastuse vähemohklikku liiki. Et kehtiva KrK § 48 p. «a» järgi kuriteo toimepanemine hädakaitse piiride ületamisega on karistust kergendav asjaolu, siis tuleb asuda seisukohale, et kehavigastuse tekitamine hädakaitse piiride ületamisel on ainult karistust kergendavaks asjaoluks. Samal ajal kehtiv KrK (§ 139) käsitleb aga tapmist hädakaitse piiride ületamisega vähemohkliku tapmisena, mida karistatakse vabadusekaotusega kuni kolm aastat või parandusliku tööga kuni üks aasta. On ilmne, et kehtivas KrK-s on lünk hädakaitse piiride ületamisega toimepandud isikuvastaste kuritegude karistamisel. Kohtupraktika analüüs näitab, et nimetatud lünga kõrvaldamiseks kohaldavad kohtud raske kehavigastuse tekitamise eest hädakaitse piiride ületamisega tunduvalt kergemaid karistusi kui tavaliselt raske kehavigastuse tekitamise eest. Sealjuures peetakse silmas veel seda, et karistus raske kehavigastuse eest hädakaitse piiride ületamisega ei oleks raskem kui KrK § 139 ettenähtud karistus tapmise eest hädakaitse piiride ületamisega.

Eesti NSV KrK projektis on kõne all olev lünk kõrvaldatud. Projekti § 124 näeb ette omaette koosseisuna raske kehavigastuse tekitamise hädakaitse piiride ületamisega, mida karistatakse vabadusekaotusega kuni üks aasta või parandusliku tööga. Sealjuures asub projekt seisukohal, et kui hädakaitse piiride ületamisega pole tekitatud rasket kahju, siis hädakaitse piiride ületamine ei ole üldse karistatav. See põhimõte on kooskõlas NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 23. oktoobri 1956. a. määrusega nr. 8. NSV Liidu

Ülemkohtu Pleenumi nimetatud määruse 2. punktis räägitakse otseselt, et vastutus hädakaitse piiride ületamise eest järgneb siis, kui kallaletungijale tekitati ilma vajaduseta rasked kahju.⁸

Erinevalt mõne teise liiduvabariigi kriminaalkoodeksist ei ole meil kehtivas KrK-s ette nähtud vastutust ähvardamise kui isikuvastase kuriteo eest. Kehtiva KrK see seisukoht ei ole leidnud heakskiitu töötajate poolt, sest teise isiku ähvardamine tapmisega või füüsilise vägivalla tarvitamisega võib piirata tema liikumisvabadust, segada rahulikku töötamist ja puhkust. Praktika on kinnitanud, et esineb juhte, kus kurjategijad viivad oma ähvarduse täide. Seepärast tuleb printsiiabis nõustuda KrK projekti § 143 ettenähtud ähvardamise karistatavusega. Täpsustamist vajaks aga meie arvates projekti § 143 dispositsioon. Nii tuleks koosseisu formuleerimisel arvestada seda, et § 143 ettenähtud ähvardamist karistatavaks lugeda ei ole otstarbekohane mitte igakord, vaid ainult siis, kui on küllaldane alus karta ähvarduse täideviimist.

Kõrvuti mitme uue kuriteokoosseisu ettenägemisega on KrK projektist välja jäetud rida koosseise, mida tuntakse kehtivas KrK-s. Nii on projektist välja jäetud kehtiva KrK § 141 lg. 2 — alaealise või süüdimatu isiku enesetapmisele kaasaaitamine või ahvatlemine; § 143 lg. 2 — tahtlik kerge kehavigastus, mis ei põhjustanud tervisriket; § 144 — kerge kehavigastuse tekitamine füsioloogilise afekti seisundis; § 145 lg. 2 — ettevaatamatu kehavigastus, mis ei põhjustanud raskeid tagajärgi; § 148 — terve inimese paigutamine vaimuhaiglasse; § 150 lg. 2 — teise isiku teadvalt asetamine suguhaigusesse nakatumise ohtu.

Kõigi ülalloetletud kuriteokoosseisude väljajätmist KrK projektist ei saa pidada põhjendatuks. Nii näiteks kehtiva KrK § 143 lg. 2 ja § 150 lg. 2 ettenähtud kuritegude väljajätmine KrK projektist ei vasta inimese tervise igakülgse kaitse huvidele. Seepärast tuleb KrK projekti edasisel läbitöötamisel veel kord põhjalikult kaaluda, milliseid kehtiva KrK sätteid võib projektist välja jätta, milliseid mitte.

Analüüsides kõige ohtlikumaid isikuvastaseid kuritegusid KrK projektis, näeme, et kehtiva KrK-ga võrreldes sisaldab projekt veel terve rea tähtsaid erijooni.

Projektis (§ 116 lg. 2) on ette nähtud tahtliku tapmise uute enamohthlike liikidena: 1) tahtlik tapmine röövimise eesmärgil; 2) tahtlik tapmine seoses vägistamisega; 3) tahtlik tapmine, mis on pandud toime samaaegselt mitme isiku suhtes.

Võrreldes kehtiva KrK-ga on projektist välja jäetud sellised tahtliku tapmise enamohthlikud liigid, nagu tahtlik tapmine isiku poolt, kelle kohustuseks oli eriti hoolitseda tapetu eest, või tahtlik tapmine tapetu abitud seisundit kasutades. Et viimati nimetatud kaks tapmise liiki iseloomustavad kuriteo subjekti erilist ühis-

⁸ Vt. «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1956, № 6, lk. 7.

konnaohtlikkust, siis vaevalt on õige neid mitte käsitleda enam-ohtliku tapmisena.

Nõukogude inimeste õigusteadvuse seisukohalt on üldreeglina eriti hukkamõistetav oma ema, isa, poja, tütre, venna, õe ja abikaasa tahtlik tapmine kui raskeim kuritegu. Nii meil kehtiv KrK kui ka KrK projekt ei käsitle sellist tapmist enamohhtliku tapmisena. Seevastu mitme rahvademokraatiamaa kriminaalkodeksis loetakse süüdlase poolt oma ema, isa, abikaasa ja teiste lähedaste sugulaste tapmine enamohhtlikuks tapmise liigiks.⁹ Näib, et sotsialistliku humanismi printsiibid ja nõukogude perekonna huvid nõuavad antud küsimuse põhjalikumat läbikaalumist ka Eesti NSV KrK projekti edasisel viimistlemisel.

Seoses liiduvabariikide uute kriminaalkodeksite väljatöötamisega on nõukogude juriidilises kirjanduses pööratud ulatuslikku tähelepanu kehavigastuste küsimusele, eriti aga kehavigastuste liigitamise küsimusele. Paljud autorid on teinud väärtuslikke ettepanekuid kehtiva seadusandluse muutmiseks ja täiendamiseks. Ehkki mõningaid nimetatud ettepanekutest on arvestatud ka käsitletava KrK projekti koostamisel, pole kehavigastuse küsimus siiski veel leidnud selles õnnestunud lahendust. Põhjalikumat kaalumist vajab tulevases seadusandluses eriti kehavigastuste liigitamine.

KrK projektis on kehavigastused sõltuvalt tervisele tekitatud kahju astmest jaotatud kahte liiki: raske kehavigastus ja kerge kehavigastus. Sealjuures projekti § 125 ja § 126 lg. 2 analüüsist nähtub, et kehtiva KrK § 143 lg. 2 ettenähtud kerge kehavigastus, mis ei põhjustanud tervisriket, on projektist välja jäetud. Seoses sellega kerkib küsimus, kuidas tuleb kvalifitseerida mitmesuguste marrastuste, kriimustuste, haavade, verevalumite ja teiste kergete kehavigastuste tekitamist, mis ei põhjustanud tervisriket ja mida seetõttu ei ole hõlmanud projekti § 125. Projekt ei anna sellele küsimusele vastust. Selliseid kehavigastusi ei saa

⁹ Rumeenia Rahvavabariigi KrK § 464 järgi karistatakse ülenevas või alanevas liinis sugulase, väljaspool abielu sündinud lapse, kasulapse, venna, õe ja abikaasa tapmist kui enamohhtlikku tapmist eluaegse vangistusega (vt. Уголовное законодательство зарубежных социалистических государств, Румынская Народная Республика, Москва 1956, lk. 78). Bulgaaria Rahvavabariigi KrK § 127 käsitleb enamohhtliku tapmisena isa või ema, samuti ka vast-sündinud poja või tütre tapmist, mida karistatakse vabadusekaotusega mitte alla 15 aasta, kuid eriti rasketel juhtudel surmanuhtlusega (vt. Уголовное законодательство зарубежных социалистических государств, Народная Республика Албания, Народная Республика Болгария, Германская Демократическая Республика, Москва 1956, lk. 73—74). Korea Rahvademokraatliku Vabariigi KrK § 112 järgi on vanemate või sugulaste tapmine samuti enamohhtliku tapmise üks liik, mida karistatakse vabadusekaotusega üle 10 aasta või eriti raskendavil asjaoludel surmanuhtlusega (vt. Уголовное законодательство зарубежных социалистических государств, Китайская Народная Республика, Корейская Народно-Демократическая Республика, Монгольская Народная Республика, Демократическая Республика Вьетнам, Москва 1957, lk. 37).

kvalifitseerida ka KrK projekti § 127 järgi, mis näeb ette vastutuse tahtliku löömise, peksmise või muude vägivallategude eest ühenduses füüsilise valu tekitamisega. Projekti § 127 (kehtiva KrK § 146) hõlmab ainult selliste tegude toimepanemise, kus ei rikut keha elundite ja kudede terveolekut või keha organite füsioloogilisi funktsioone, küll tekitatakse aga kannatanule füüsilist valu.¹⁰

Kehavigastuste liigitamisel tulevases Eesti NSV KrK-s tuleks nõustuda nende autorite ettepanekuga, kes pooldavad kehavigastuste kolmikjaotust: raske, keskmise raskusega ja kerge kehavigastus.¹¹ Selline liigitus oli ette nähtud 1922. a. Vene NFSV Kriminaalkoodeksis, samuti tunnustavad kehavigastuste kolmikjaotust enamike liiduvabariikide kehtivad kriminaalkoodeksid.¹²

Kehavigastuste liigitamine raskeks ja kergeks, s. t. kehavigastuste kaksikjaotus, mis on läbi viidud KrK projektis, ei ole otsustav. Kehavigastuste liigitamine raskeks ja kergeks eeldab juba oma tähenduselt seda, et peab olema veel mingi vahepealne liik kehavigastusi, mis ei ole raskeid ega ka kerged.

Sedasama kinnitab ka kehavigastuste eest ettenähtud sanktsioonide vaatlus projektis. KrK projekti § 122 lg. 1 järgi karistatakse tahtliku raske kehavigastuse tekitamist vabadusekaotusega kolm kuni kaheksa aastat, sama paragrahvi teises lõikes ettenähtud tahtliku raske kehavigastuse tekitamist vabadusekaotusega neli kuni kümme aastat. Tahtliku kerge kehavigastuse eest aga näeb projekti § 125 ette karistusena vabadusekaotuse ainult üks aasta ja kuus kuud või parandusliku töö. Vaatamata sellele et raske kehavigastuse puhul esineva relatiivse sanktsiooni diapason on võrdlemisi avar — 6 resp. 7 aastat vabadusekaotust, ei ole siiski suudetud vältida küllalt ulatuslikku tühimikku — 1½ resp. 2½ aastat vabadusekaotust — raske kehavigastuse eest ettenähtud sanktsiooni alampiiri ja kerge kehavigastuse eest ettenähtud sanktsiooni ülempiiri vahel. Viga ei seisne antud juhul muidugi niivõrd sanktsioonide kooskõlastamatuses, kui võrd selles, et kehavigastuste kaksikjaotus ise jätab suure tühimiku raske ja kerge kehavigastuse liikide vahele, mis peegeldub ka sanktsioonides. Selle tühimiku täitmine praktikas viib selleni, et püütakse kunstlikult laiendada raske kehavigastuse mõistet või kerge kehavigastuste hulka arvatakse väga erineva raskusega kehavigastusi, näit. reieluu murre ja kriimustused.¹³ Ülaltoodut arvestades näib

¹⁰ Vt. Н. Д. Дурманов, Понятие телесных повреждений по советскому уголовному праву, «Советское государство и право», 1956, № 1, lk. 87.

¹¹ Vt. ibid., lk. 90; samuti Э. Кантер, О. Панфиленко, К проектам УК и УПК (Предложения по законодательству), «Советская юстиция», 1958, № 5, lk. 35—36.

¹² Kehavigastuste kolmikjaotust tunnustab faktiliselt ka meil kehtiv KrK, nähes ette peale raske kehavigastuse kerge kehavigastuse kaks liiki (§ 143 lg. 1 ja lg. 2).

¹³ Vt. Н. Д. Дурманов, op. cit., lk. 90.

olevat õigem liigitada kehavigastusi raskuse järgi: 1) raske kehavigastus, 2) keskmise raskusega kehavigastus ja 3) kerge kehavigastus.

Lisaks eespool märgitule sisaldab KrK projekti § 122, andes tahtliku raske kehavigastuse mõiste määranngu, ebaselgeid ja diskussiooni tekitavaid tunnuseid, nagu «nägemise, kuulmise kaotus» ja «mõne organi kaotus».

KrK projekti § 122 lg. 1 järgi moodustab raske kehavigastuse selline kehavigastus, mis «tõi kaasa nägemise, kuulmise, mõne organi kaotuse, selle tegevuse lakkamise...» Rääkimata siinkohal vaadeldava normi dispositsiooni redaktsioonilistest puudustest, tekib küsimus, kas kõigi kehaorganite kaotus moodustab raske kehavigastuse. Kehaorganiteks ei ole kohtumeditiini töötajate¹⁴ arvates ainult sellised tähtsad organid nagu jalg, käsi, silm, kõrv, vaid ka sõrm jt. organid, millede kaotust kohtupraktika ei ole kvalifitseerinud raske kehavigastusena. Edasi, projekti § 122 lg. 1 sõnastusest võib järeldada, et ühe organi kaotus sellistest tähtsatest paarisorganitest nagu silmad ja kõrvad, ei moodusta rasket kehavigastust, sest dispositsioonis räägitakse ainult nägemise või kuulmise kaotusest, see tähendab täielikust pimedaksjäämisest või kurdistumisest. Ühe silma või ühe kõrva kaotus ei too aga kaasa täielikku nägemis- või kuulmisvõime kaotust, küll aga selle võime vähenemise. Nõukogude kriminaalõiguse teoorias ja kohtumeditiinis valitseb seisukoht, et raske kehavigastus on ka ühe silma kaotus, samuti ühe kõrva kuulmisvõime kaotus.¹⁵ Inimese tervise igakülgse kaitsmise huve silmas pidades poleks õige ega otstarbekohane vastupidisele seisukohale asumine ka seadusandluses.

Vastutus ebaseadusliku aborti tegemise eest on ette nähtud KrK projekti § 134. Projekt erineb antud küsimuses vähe kehtivast seadusandlusest. Erinevus seisneb ainult aborti eest ettenähtud karistuses, mis on projekti järgi tunduvalt kergem kui kehtivas seadusandluses. Projekti § 134 ühtemoodi mõistmiseks oleks vaja täpsustada, mida mõistetakse termini «meditsiiniline eriharidus» all. Täpsemat kirjeldamist vajaks ka raseda naise aborti tegemisele sundimise koosseis, mida näeb ette projekti § 134 lg. 3.

KrK projekt jätab lahendamata küsimuse, kuidas kvalifitseerida arsti poolt statsionaarses raviuasutuses tehtavat aborti, kui on silmas peetud nõutavaid günekoloogilisi tingimusi, kuid riku-

¹⁴ Vt. Э. Кантер, О. Панфиленко, *op. cit.*, lk. 35.

¹⁵ Vt. Советское уголовное право, Часть особенная, Издат. Московского Университета, 1957, lk. 185—186; samuti А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин, Курс советского уголовного права, Особенная часть, т. 1, Москва 1955, lk. 574—575; samuti И. С. Ной, О потере зрения и слуха как критериях тяжкого телесного повреждения, «Сборник статей Саратовского отделения всесоюзного научного общества судебных медиков и криминалистов», вып. II, Саратов 1958, lk. 215 jj.

tud instruksiooni raseduse kunstliku katkestamise korra kohta, näit. abordi tegemine pärast 12-nädalast rasedust, abordi tegemine enne kuue kuu möödumist viimasest abordist jne.¹⁶ Projekti järgi ei ole sellised teod üldse hõlmatud projekti § 134 ettenähtud abordi koosseisust. Et selliste abortide tegemises süüdi olevaid arste ei saa alati lugeda ametiisikuteks, siis ei või ka nende tegusid kvalifitseerida ametialaste kuritegude vastavate paragrahvide järgi. Seepärast oleks vajalik, et projekti edasisel täiendamisel lahendataks ka kõne all olev probleem.

KrK projekt, nagu kehtiv kriminaalseadusandluski, ei näe otseselt ette vastutust abordi tegemise eest ilma raseda naise nõusolekuta. 1922. a. VNFSV KrK (§ 146 lg. 2) käsitles abordi tegemist ilma raseda naise nõusolekuta abordi enamohtliku liigina. Ridades silmas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 23. novembri 1955. a. seadluses «Abortide keelu tühistamise kohta» väljendatud põhimõtet, et abortide keeld tühistatakse eesmärgil anda naisele endale võimalus otsustada emaduse küsimus, oleks vajalik, et liiduvabariikide uutes kriminaalkoodeksites oleks ette nähtud ka range vastutus selle võimaluse realiseerimise kõige jämedama takistamise — naise raseduse katkestamise eest ilma tema nõusolekuta.¹⁷

KrK projekti isikuvastaste kuritegude peatüki viimasest paragrahvis (§ 146) nähakse ette vastutus kõige ohtlikumate isikuvastaste kuritegude ette mittelubatud varjamise ja nendest kuritegudest mitteteatamise eest.

Isikuvastaste kuritegude varjamise ja nendest mitteteatamise eest vastutust reguleerivate normide selline asukoht on õige ja otstarbekohane. Varjamise ja mitteteatamise eest vastutust reguleerivate normide paigutamine KrK eriosa samasse peatükki, kus on ette nähtud vastav kuritegu, mille varjamine või millest mitte-teatamine on karistatav, vastab täielikult ette mittelubatud varjamise ja mitteteatamise kui kuriteoga puutumuse liikide juriidilisele olemusele ja aitab kaasa selliste tegude (tegevusetuse) ühiskonnaohtliku iseloomu sügavamale mõistmisele.

Kuritegude varjamise või nendest mitteteatamise eest vastutust reguleerivate normide paigutamine KrK eriosasse õigusemõistmise vastu suunatud kuritegude peatükki, nagu soovitavad üksikud autorid¹⁸, ei ole meie arvates põhjendatud. Sellise paigutuse juures ignoreeritakse sisuliselt puutumuse instituuti ja

¹⁶ Vt. Инструкция о порядке проведения операции искусственного прерывания беременности (аборта), Приложение к приказу Министра здравоохранения СССР, № 258-м от 29 ноября 1955 г.

¹⁷ Vrd. Г. А. Мендельсон, Ответственность за производство незаконного аборта по советскому уголовному праву, Издат. Московского университета, 1957, lk. 22 jj.

¹⁸ Vt. А. Б. Сахаров, Некоторые вопросы соучастия и прикосновенности в связи с кодификацией уголовного законодательства, «Советское государство и право», 1958, № 9, lk. 106.

unustatakse, et ette mittelubatud varjamise ja mitteteatamise ühiskonnaohtlikkus sõltub peamiselt selle kuriteo ühiskonnaohtlikkusest, mida varjatakse või millest ei teatata. Viimati mainitud seisukoha vastu ei vaidle ka need autorid ise, kes pooldavad varjamise ja mitteteatamise eest vastutust reguleerivate normide paigutamist õigusemõistmise vastu suunatud kuritegude peatükki, nõustudes sellega, et varjamine ja mitteteatamine peab olema karistatav ainult seoses kõige ohtlikumate kuritegudega.¹⁹ Kui varjamise ja mitteteatamise ohtlikkus on lahutamatus seoses varjatava kuriteoga, resp. kuriteoga, millest ei teatata, milleks siis ilma igasuguse vajaduseta on tarvis ühe või teise kuriteo liigi varjamise resp. mitteteatamise eest vastutust reguleerivaid norme eraldada vastavat kuriteo liiki hõlmavast KrK eriosa peatükist ja paigutada need õigusemõistmise vastu suunatud kuritegude peatükki.

KrK projektis (§ 146 lg. 1) on ette nähtud vastutus tahtliku tapmise ja raske kehavigastuse liht- ja enamohtlike liikide varjamise eest. Samuti on karistatav nimetatud kuritegude ettevalmistamisest ja toimepanemisest mitteteatamine (§ 146 lg. 2). Järelikult kuritegude ring, millede varjamine on projekti järgi karistatav, ei erine kuritegude ringist, milledest mitteteatamine on karistatav. Kerkib küsimus, kas ei oleks vajalik laiendada nende isikuvastaste kuritegude ringi, millede varjamise eest tuleks kehtestada vastutus. Raske on nõustuda näiteks sellega, et projekti järgi ei ole kvalifitseeritud vägistamise varjamine karistatav.

¹⁹ Vt. *ibid.*

К ВОПРОСУ О ПРЕСТУПЛЕНИЯХ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ ПО ПРОЕКТУ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА ЭСТОНСКОЙ ССР

Канд. юрид. наук Э. Раал
Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

В проекте уголовного кодекса Эстонской ССР преступления против личности предусмотрены в третьей главе Особенной части. Автор настоящей статьи приходит к выводу, что главу о преступлениях против личности следует поместить в системе Особенной части УК на второе место, т. е. после раздела о государственных преступлениях.

В проекте УК Эстонской ССР глава о преступлениях против личности включает в себе 31 статью. По сравнению с действующим на территории Эстонской ССР Уголовным Кодексом в нем предусмотрено несколько новых составов.

Как известно, в действующем советском уголовном законодательстве нет единства в вопросе о наказуемости детоубийства. По действующему на территории Эстонской ССР УК детоубийство является более опасным видом умышленного убийства (п. «д» ч. 1 ст. 136). Но судебная практика показывает, что по таким делам суды применяют к виновным более мягкие наказания, чем в некоторых других случаях квалифицированного убийства. Это вполне понятно, ибо роды сопровождаются сильными душевными и физическими потрясениями, отражающимися на нервной системе матери и воздействующими на ее поведение. Поэтому проект УК Эстонской ССР считает детоубийство мягче наказуемым убийством.

В действующем УК не упоминается о тяжких телесных повреждениях, причиненных под влиянием внезапно возникшего сильного душевного волнения, вызванного насилием над личностью или тяжким оскорблением со стороны потерпевшего. В то же время УК относит к преступлениям, совершенным при смягчающих обстоятельствах, нанесение легкого телесного повреждения, совершенного под влиянием вышеуказанных условий (ст. 144). Непоследовательность действующего УК тем более очевидна, что кодекс считает совершение убийства в состоянии физиологическо-

го аффекта менее опасным видом умышленного убийства (ст. 138). В последнем случае наказание не превышает пяти лет лишения свободы, тогда как за нанесение при таких же условиях тяжкого телесного повреждения может быть назначено по ст. 142 лишение свободы на срок до восьми—десяти лет.

Этот пробел действующего УК устранен в проекте УК Эстонской ССР, но, к сожалению, не полностью. По проекту умышленное тяжкое телесное повреждение, совершенное в состоянии физиологического аффекта, является менее опасным видом данного преступления. В то же время из проекта исключена ст. 144 действующего УК, предусматривающая ответственность за нанесение легкого телесного повреждения при таких же условиях.

В ст. 139 действующего УК предусмотрена ответственность за убийство, явившееся результатом превышения пределов необходимой обороны. Но кодекс не содержит специальной нормы, предусматривающей ответственность за телесные повреждения, нанесенные в результате превышения пределов необходимой обороны. Проект УК Эстонской ССР восполняет этот пробел, предусматривая ответственность за нанесение тяжкого телесного повреждения при превышении пределов необходимой обороны в специальной статье (ст. 124).

Как известно, в действующем УК наказуемость угрозы как преступления против личности не предусмотрена. Такая позиция действующего УК вызывала некоторое недовольство трудящихся, так как угроза убийством и физическим насилием может ограничить свободу передвижения лица, мешать ему спокойно трудиться и отдыхать. Поэтому нужно в принципе согласиться с наказуемостью угрозы, предусмотренной в ст. 143 проекта УК Эстонской ССР. В уточнении нуждается только диспозиция статьи 143 проекта.

Наряду с включением новых, рассмотренных выше, составов в проект УК Эстонской ССР, из него был исключен ряд составов преступления, предусмотренных в действующем на территории Эстонской ССР УК, как ч. 2 ст. 141, ч. 2 ст. 143, ст. 144, ч. 2 ст. 145, ст. 148 и ч. 2 ст. 150 УК.

Исключение из проекта всех перечисленных составов преступления, предусмотренных в действующем УК, по нашему мнению, нельзя считать обоснованным. Поэтому в этой части проект нуждается еще в тщательной и основательной доработке.

Проект УК Эстонской ССР в добавление к вышеприведенному характеризуется еще целым рядом важных отличительных черт.

В проекте (ч. 2 ст. 116) предусмотрены новые виды квалифицированного умышленного убийства. В то же время из проекта исключены такие виды квалифицированного умышленного убийства как убийство, совершенное лицом, на обязанности которого лежала особая забота об убитом, или с использованием беспомощного положения убитого.

С точки зрения правосознания советских людей является, как

правило, особенно предосудительным умышленное убийство виновным своей матери, своего отца, сына, дочери, брата, сестры и супруга. Как действующий УК, так и проект не рассматривают такие убийства как квалифицированные убийства. Нам кажется, что принципы социалистического гуманизма и интересы советской семьи требуют всестороннего взвешивания этого вопроса в связи с выработкой нового кодекса.

В советской юридической литературе уделяется много внимания вопросу о телесных повреждениях. Выдвинут ряд ценных предложений в целях дополнения и уточнения действующего законодательства. Хотя некоторые из этих предложений приняты проектом УК Эстонской ССР, вопрос о классификации телесных повреждений в нем разрешен, на наш взгляд, неудовлетворительно.

По проекту УК Эстонской ССР телесные повреждения разделены на две группы: тяжкие и легкие телесные повреждения, притом ч. 2 ст. 143 ныне действующего УК исключена из проекта. На наш взгляд, следует согласиться с предложениями о целесообразности трехстепенного деления телесных повреждений, принятого во многих действующих УК союзных республик.

Ответственность за производство незаконного аборта предусмотрена в ст. 134 проекта УК Эстонской ССР. Проект не разрешает вопроса, как квалифицировать производство врачом аборта в стационарном лечебном учреждении в надлежащей гигиенической обстановке, но при нарушении инструкции о порядке проведения искусственного прерывания беременности, а также вопроса об ответственности за производство незаконного аборта без согласия самой беременной женщины. Поскольку квалификация таких действий вызывает в практике известные трудности, то кажется необходимым ясное решение этих вопросов в самом кодексе.

Последней статьей (ст. 146) главы о преступлениях против личности проекта предусматривается ответственность за укрывательство и доноительство о некоторых наиболее опасных преступлениях против личности.

Помещение норм, регулирующих ответственность за укрывательство преступлений против личности, а также за доноительство о них в той же главе особенной части УК, где предусмотрены сами соответствующие преступления, на наш взгляд, является правильным.

Такое место этих норм соответствует юридической природе за ранее не обещанного укрывательства и доноительства и содействует более глубокому раскрытию общественно опасного характера этих деяний как видов прикосновенности.

Думается, что круг преступлений против личности, укрывательство которых должно влечь за собой уголовную ответственность, должен быть шире, чем это установлено по проекту УК Эстонской ССР.

TSIVIILHAGI EESTI NSV KRIMINAALPROTSESSI KOODEKSI PROJEKTI JÄRGI

J. Adojaan

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude seadusandlus on alati võimaldanud koos kriminaalasja lahendamise otsustada ka kannatanule kuriteoga tekitatud materiaalse kahju sissenõudmise küsimusi. Kriminaalasjade uurimise ja kohtuliku arutamise praktika on näidanud, et tsiviilhagide läbivaatamine koos kriminaalasjaga võimaldab tõhusalt kaitsta kannatanute õigusi ja seaduslikke huve, mida rikuti kuriteoga. Selline tsiviilhagide ja kriminaalasja üheaegne läbivaatamine on võimalik nõukogude kohtusüsteemi ühtsuse ja tsiviilning kriminaalprotsessis kehtivate ühiste demokraatlike põhimõtete tõttu.

Nendest seisukohtadest lähtudes näeb ka Eesti NSV Kriminaalprotsessi koodeksi projekt ette tsiviilhagi instituudi kriminaalprotsessis.

Projekti väljatöötamisel lähtus Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi töökomisjon Eesti NSV territooriumil kehtivast Vene NFSV Kriminaalprotsessi koodeksist, teistest kriminaalprotsessi reguleerivaist NSV Liidu seadusandlikest aktidest ja kohtu-, prokuratuuri- ning uurimisorganite praktikas ja kriminaalprotsessiteaduses tunnustatud seisukohtadest.

Projekti viimistlemisel tuleb aga võtta aluseks pärast projekti trükist ilmumist NSV Liidu Ülemnõukogu poolt 25. detsembril 1958. a. vastuvõetud «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused».¹ Nendes püstitatakse kuritegevuse vastu võitlemisele uued ülesanded ja laiendatakse tunduvalt kõigi protsessiosaliste õigusi. Kuriteo läbi kannatanute ja tsiviilhagi subjektide õigusliku seisundi tunduv laiendamine nõuab projekti viimistlemisel kõigi tsiviilhagi instituudiga seoses olevate küsimuste üksikasjalist ning täielikku reguleerimist.

1. Projekti üldosas nähakse ette norme, mis avavad kriminaal-

¹ Edaspidi «Alused».

protsessis esineva tsiviilhagi mõiste ja olemuse ning määravad kindlaks tema alused.

Projekti paragrahvis 33 märgitakse, et kuriteo läbi vahetult materiaalselt kahju kannatanul on õigus esitada süüdistatava või tema tegude eest ainelist vastutust kandvate isikute vastu tsiviilhagi, mis oma suurusele vaatamata kuulub arutamisele koos kriminaalasjaga viimase alluvuse järgi.

Seega seisab tsiviilhagi instituudi olemus selles, et seadus võimaldab kuriteo läbi tekitatud materiaalse kahju sissenõudmise küsimusi läbi vaadata ja otsustada koos kriminaalasjaga kriminaalkohtumenetluse korras.

Meie arvates ei ole käesoleval ajal enam vajadust selle instituudi mõiste kindlaksmääramisel rõhutada tsiviilhagi suuruse ja asja alluvuse momente. Kuritegudest tulenevad tsiviilhagid kuuluvad üldreeglina läbivaatamisele koos kriminaalasjaga ning tsiviilhagi suurus ei avalda asja alluvusele mingit mõju. Küll tuleb rõhutada, et tsiviilhagi läbivaatamine ja kohtulik arutamine toimub kriminaalkohtumenetluse korras, sest antud juhul on meil tegemist mitte tsiviil-, vaid kriminaalprotsessi instituudiga. Kriminaalprotsessis esinevat tsiviilhagi ei või vaadelda protsessi mingisuguse liitosana või võõrkehana, vaid kriminaalprotsessualse menetluse osana.

2. Tsiviilhagi mõistet ja olemust määratlevatest normidest tulevad ka tsiviilhagi materiaalõiguslikud alused. Tsiviilõigusliku vastutuse üldised alused omandavad kriminaalprotsessis erijooni, sest nii tsiviil- kui ka kriminaalvastutuse aluseks neis asjades on kuritegu. Sellepärast esinevad neis hagides õigusevastase käitumisena kuritegu, käitumise tagajärjena — materiaalne kahju, kausaalse seosena — kahjutekitamine vahetult kuriteo läbi ja kahjutekitaja süüna — kriminaalsüü.

3. Projektist nähtub kriminaalprotsessis esineva tsiviilhagi instituudi avalik-õiguslik iseloom.

Projekti järgi on uurimisorganid, prokurör ja kohus kohustatud võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kuriteo läbi kannatanule tekitatud kahju heastamise kindlustamiseks ja kahju väljamõistmiseks.

Uurimisorganid on kohustatud selgitama kannatanule, et tal on õigus esitada tsiviilhagi, tunnistama kannatanu tsiviilhagejaks, võtma tarvitusele abinõud tsiviilhagi tagamiseks ja koguma tõendeid hagi aluste ja ulatuse kindlakstegemiseks. Prokurör on kohustatud esitama tsiviilhagi kõigil juhtumitel, kus kuriteoga kaasnes aineiline kahju, kui kannatanu ei ole seda varem esitanud ja kui ta ei ole keeldunud hagi esitamisest kriminaalasjas.

Prokurör on kohustatud kontrollima, kas on võetud tarvitusele abinõud esitatud või edaspidi esitatava tsiviilhagi tagamiseks, ja toetama tsiviilhagi kohtus. Kohus peab kohtu alla andmise staadiumis tunnistama kannatanu tsiviilhagejaks, kui tsiviilhagi kohtueelsel uurimisel ei olnud esitatud. Kui kohtulik arutamine toimub

prokuröri osavõtuta, peab kohus otsuse tegemisel otsustama omal algatusel kuriteoga tekitatud materiaalse kahju sissenõudmise küsimuse. Kriminaalasjas esitatud tsiviilhagi on lõivuvaba.

Tsiviilhagi instituudi avalik-õiguslik iseloom avaldub seega selles, et uurimisorganid, prokurör ja kohus on kohustatud *ex officio* lahendama kannatanule kuriteoga tekitatud kahju heastamisega seoses olevaid küsimusi. Projekti alusel on välistatud iga-sugune võimalus jätta lahendamata tsiviilhagi küsimused krimi-naalasjas, kui kannatanule on kuriteoga tekitatud materiaalselt kahju. Selline võimalus esineb projekti alusel ainult sel juhul, kui kannatanud kodanik keeldub tsiviilhagi esitamisest.

Kriminaalprotsessiga kaasneva tsiviilhagi avalik-õiguslik ise-loom ei lülita seejuures täielikult välja meie tsiviilprotsessis esi-nevat dispositiivsuse printsiipi, mille alusel protsessi pooltele on garanteeritud vabadus käsutada oma protsessuaalseid ja mate-riaalseid õigusi protsessis. Et poolte õigused ja seaduslikud huvid tsiviilprotsessis oleksid igakülgselt kaitstud, osutavad prokurör ning kohus pooltele aktiivset abi. Prokuröril on õigus alustada tsiviilkohtupidamise korras menetlust tsiviilhagis ka omal alga-tusel (VNFSV TsPK § 2). Ka kohus võib tsiviilprotsessis lahen-dada küsimusi ilma tsiviilhagi esitamiseta (näiteks alimentide asjades VNFSV TsPK § 2-a korras). Seda aktiivsemad peavad olema uurimisorganid, prokurör ja kohus abi osutamises kodani-kule, riiklikule või ühiskondlikule organisatsioonile, kellele on tekitatud kahju kuritegeliku käitumisega. Dispositiivsuse moment tsiviilhagi läbivaatamisel kriminaalprotsessis väljendub kodaniku õiguses keelduda tsiviilhagi esitamisest kriminaalasjas, kusjuures selline keeldumine ei võta temalt õigust hagi esitamiseks tsiviil-kohtupidamise korras.

Kehtivas kriminaalprotsessi seadusandluses ei väljendu tsi-viilhagi instituudi avalik-õiguslik iseloom täiel määral. See on seletatav sellega, et Vene NFSV Kriminaalprotsessi koodeksi keh-testamise ajal (1923. aastal) esines veel erakapitalistlik sektor ja tol perioodil ei olnud alust kohustada kohtuid igal juhul *ex officio* lahendama kannatanutele kuriteoga tekitatud kahjude heastamise küsimusi.² Sellepärast esinevad kehtivas KrPK-s veel vanad nor-mid, mis ei kajasta Nõukogude riigi majanduslikus ja ühiskond-lik-poliitilises elus toimunud muutusi ning on tänapäeva nõud-mistega vastuolus. Nii näiteks võib prokurör VNFSV KrPK § 54 eeskirjade kohaselt kriminaalasjas olevat tsiviilhagi toetada, kui ta seda tarvilikuks peab; § 121 kohaselt on uurijal õigus (mitte kohustus — J. A.) võtta tarvitusele abinõud tsiviilhagi kindlusta-miseks; § 269 kohaselt kõrvaldab kohus tsiviilhagi läbivaatamiselt tsiviilhageja või tema esindaja mitteilmumise korral.

Projektiis on sellised normid ära jäetud ning püütud järjekind-

² М. А. Чельцов, Советский уголовный процесс, Госюриздат, Москва 1951, lk. 121.

lalt ning lõplikult välja kujundada tsiviilhagi instituudi avalik-õiguslik iseloom.

4. Projekti alusel toimub kriminaalasjas esitatud tsiviilhagi tõendamine «koodeksis ettenähtud eeskirjade kohaselt» (§ 36). Kriminaalasjas kuuluvad tõendamisele peale kuriteo toimepanemise faktiliste asjaolude, süüdistatava süü, vastutust kõrvaldavate ja vastutuse astet ning iseloomu mõjustavate asjaolude ka kuriteoga tekitatud kahju iseloom ja suurus.

Seega kuuluvad kriminaalasjas esitatud tsiviilhagi alused ja suurus tõendamisele kriminaalprotsessuaalse menetluse üldises korras. Uurimisorganid, prokurör ja kohus on kohustatud võtma tarvitusele kõik seaduses ettenähtud abinõud kõikide tõendamisele kuuluvate asjaolude igakülgseks, täielikuks ja objektiivseks uurimiseks *ex officio*. Tsiviilhageja ei ole kohustatud tõendama esitatud hagi aluseid ja suurst, ta ei ole kohustatud esitama tõendeid, kuid tal on selleks õigus («Alused» § 25).

Sellist uurimisorganite, prokuröri ja kohtu kohustust ja tsiviilhageja õigust kehtiv KrPK ette ei näe.

5. Tsiviilhagi tagamise küsimused on projektis lahendatud kooskõlas nõukogude kriminaalprotsessi demokraatlike põhimõtete, tsiviilhagi instituudi avalik-õigusliku iseloomu ja kodanike konstitutsiooniliste garantiidega. Projekt garanteerib kodanikele korteripuutumatuse, seejuures kindlustab ta kõigi seaduslike vahenditega kuriteo läbi tekitatud kahju reaalset heastamist süüdistatava vara arestimise teel.

Kui on andmeid, et kuriteoga on tekitatud materiaalselt kahju, peavad uurimisorganid, prokurör ja kohus võtma tarvitusele abinõud esitatud või esitatava tsiviilhagi tagamiseks. Tsiviilhagi tagamiseks võib vara arestida ainult prokuröri sanktsiooni või kohtumääruse põhjal (projekti § 38).

Selline uurimisorganite, prokuröri ja kohtu kohustus ei ole fikseeritud kehtivas KrPK-s. Nii näevad § 121 eeskirjad ette uurija õiguse (mitte kohustuse — J. A.) «tsiviilhageja taotlusel või omal algatusel võtta tarvitusele abinõud tsiviilhagi kindlustamiseks, kui ta tunnustab, et nende abinõude tarvituselevõtmata jätmine võib tsiviilhagejalt ära võtta võimaluse saada kahjude heakstege-mist».

NSV Liidu Kohtu RK ja NSV Liidu Prokuröri juhendiga 28. veebruarist 1939. a. nr. 49/1 — A-21 «Tarbijate kooperatiivides toimepandud riisumiste ja raiskamiste asjade läbivaatamisest» kohustati uurimisorganeid üheaegselt riisumises või raiskamises süüdi olevate isikute vastu kriminaaljälitamise algatamisega « panna esialgse aresti eranditult kurjategijate kogu varale ». Nimetatud kohustust laiendati ka riiklike kaubandusorganisatsioonide suhtes.

Projekt näeb ette hagi tagamise kohustuse kõigil juhtudel, kui kannatanule (kas isikule või organisatsioonile) on kuriteoga tekitatud materiaalselt kahju.

Kehtiv KrPK võimaldab juurdlus- ja uurimisorganitel arestida kodanike vara omal algatusel ja äranägemisel, mistõttu uurimispraktikas on esinenud vara alusetut arestimist, alusetut sissetungimist kodanike korteritesse. Selliste juhtumite ärahoidmiseks ja kodanikele NSV Liidu Konstitutsiooniga garanteeritud õiguste ja seaduslike huvide kaitsmiseks näebki projekt ette vara arestimise võimaluse ainult prokuröri sanktsiooni või kohtumääruse alusel. Selline kord tagab vara arestimise seaduslikkuse ja põhjendatuse ning mingil juhul ei piira uurimisorganite operatiivsust selle uurimistoimingu läbiviimisel. Vara arestimine peab toimuma igal juhul vara aktiivse üleskirjutamise teel. Vara üleskirjutamisel tuleb vara otsida, mitte piirduda nähtavate esemete fikseerimisega: tuleb avada lauad, kapid, panipaigad, otsida üles väärtuslikud esemed, obligatsioonid, raha, hoiukassaraamatud jne. Need esemed ja väärtused ei asu nähtaval kohal. Kõigil nimetatud asjaoludel peab vara üleskirjutamine toimuma rangelt seaduses ettenähtud korras, põhistatud ja prokuröri poolt sanktsioneeritud määruise alusel ning manukate juuresolekul. Vara üleskirjutamise kohta koostab uurija protokoll, milles märgitakse üleskirjutatud esemete arv, maht, kaal, individuaalsed tunnused ja väärtus.

Projektis on ette nähtud, et üleskirjutamisele kuulub süüdistatava või tema eest materiaalselt vastutava isiku vara (§ 189). Selle eeskirjaga ei saa nõustuda, sest süüdistatavate isikute tegude eest võivad materiaalselt vastutavateks isikuteks olla mitte ainult füüsilised isikud (näiteks kahju tekitamise korral suurendatud ohuallika poolt) Riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide vara aga ei kuulu üleskirjutamisele. Üles ei või kirjutada hädavajalikke esemeid, mille loetelu kinnitab Eesti NSV Ministrite Nõukogu.

Eeluurimise lõpuleviimisel peab prokurör kontrollima, kas on võetud tarvitusele abinõud esitatud või esitatava tsiviilhagi tagamiseks. Tagamisvahendite mittekohaldamise juhul tagastab prokurör toimiku uurijale oma kirjaliku korraldusega vastavate abinõude tarvituselevõtmise kohta.

Kohtu alla andmise staadiumis lahendatakse tsiviilhagi tagamise vahendite küsimus kohtuniku poolt või kogu kohtu koosseisu poolt korraldaval istungil. Kui uurija ei ole neid vahendeid tarvitusele võtnud ja kui neid ei saa vahetult rakendada, saadab kohus asja täiendavaks eeluurimiseks, kohustades oma määruisega uurimisorganeid vastavaid tagamisvahendeid tarvitusele võtma. Kriminaalasja lõpetamisel või õigeksmõistva otsuse tegemisel tühistab uurija oma määruisega ja kohus õigeksmõistva otsusega abinõud, mis olid võetud tarvitusele tsiviilhagi tagamiseks.

Seega on tsiviilhagi tagamise menetlus kriminaalprotsessi koodeksi projektis täielikult reguleeritud.

Tuleb märkida, et vara arestimine on tihedalt seotud läbiotsimisega ning võib toimuda viimasega üheaegselt või iseseisvalt.

KrPK projekti eeskirjad, mis reguleerivad läbiotsimist, ei nõua aga selleks uurimistoiinguks prokuröri sanktsiooni. Sellepärast on vaja kooskõlastada neid projekti eeskirju «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alustega», mis näevad ette läbiotsimist juurdlusorgani või uurija määrase alusel ning ainult prokuröri sanktsiooniga (§ 35). Sellist korda ei näe aga «Alused» ette vara arestimise juhtudel tsiviilhagi või võimaliku vara konfiskeerimise tagamiseks.

Mõnede protsessualistide arvates tuleb seetõttu projekti eeskirjades, mis reguleerivad vara arestimist, teha muudatusi ning lubada uurimisorganitel vara arestida ilma prokuröri sanktsioonita. Seda seisukohta põhjendatakse sellega, et «Alused» ei näe vara arestimise juhtudel ette prokuröri sanktsiooni, et uurijatel on «Alustega» antud senisest suuremad õigused iseseisvaks uurimistööks ja et sellise normi KrPK projektis säilitamise juhul on tegemist «Aluste» lubamatu tõlgendamisega.

Nimetatud seisukohaga ei saa aga nõustuda järgmistel kaalutlustel. Oma iseloomult ei erine vara arestimine läbiotsimisest. Mõlemal juhul on tegemist sissetungiga kodanike korteritesse, esimesel juhul otsitakse arestimisele kuuluvat vara, teisel juhul mitmesuguseid asitõendeid, dokumente, riisunud materiaalseid väärtusi jne. Et «Alused» ei reguleeri üldse vara arestimise küsimust, võimaldavad nad seda teha liiduvabariikide kriminaalprotsessuaalses seadusandluses. Selle küsimuse reguleerimisel projektis tuleb lähtuda ka «Aluste» eesmärkidest, ülesannetest, demokraatlikust iseloomust ja protsessiosalistele ning kõigile kodanikele võimaldatud garantiidest. Kui läbiotsimiseks ja kirjavahetuse arestimiseks nõuavad «Alused» prokuröri sanktsiooni, siis loogilise järeldusena peab ka vara arestimist lubama ainult prokuröri sanktsiooni alusel, sest ka vara arestimise juhul on tegemist kodanike konstitutsiooniliste õiguste kitsendamisega. Kui läbiotsimise sanktsioneerimine prokuröri poolt ei piira uurija iseseisvust, siis ei tee seda ka vara arestimise sanktsioneerimine, sest nimetatud protsessuaalsetest toimingutest nõuab läbiotsimine uurijalt suuremat operatiivsust ja iseseisvust. Ka ei saa neid järeldusi vaadelda «Aluste» omavolilise tõlgendamisenä, vaid nende konkretiseerimisenä kriminaalprotsessi koodeksi projektis, ja sellepärast peaksid nad olema ka lubatavad. Nimetatud asjaoludel oleks õigem säilitada projektis ettenähtud vara arestimise kord.

6. Kehtiv kriminaalprotsessi koodeks ei anna tsiviilhagi subjektide mõistet. Uue koodeksi projektis on protsessiosalistena ette nähtud tsiviilhageja, tsiviilkostja ja nende huvide esindajad ning määratud kindlaks, kes nimelt võivad esineda kriminaalprotsessis tsiviilhagi subjektidenä.

Projekti järgi on tsiviilhagejaks isik, asutus, ettevõtte või organisatsioon, kes arutatava kuriteo läbi vahetatut materiaalselt kahju kandis ja kes on seetõttu tunnistatud antud asjas tsiviilhagejaks.

Tsiviilhageja huvide esindajana võivad osa võtta advokaadid, tsiviilhageja poolt volitatud ametiisikud ja kohtu eriloal teised isikud.

Tsiviilkostjaks kriminaalprotsessis on isik, asutus, ettevõte või organisatsioon, kes kannab tsiviilvastutust arutatava kuriteoga kohtualuse poolt tekitatud materiaalse kahju eest ja kelle vastu on antud asjas seetõttu esitatud tsiviilhagi. Kehtiva KrPK alusel ei esine tsiviilkostja üldse protsessiosalisena (poolena) (§ 23 p. 6). Kaudselt vihjatakse temale kehtiva KrPK § 14. Tema õiguslik seisund on aga jäänud üldse kindlaks määramata. Meie kohtupraktika on selle lünga kõrvaldanud ning arvestab tsiviilkostjat kui protsessiosalist. Tsiviilkostja kui protsessiosalise seisundit ja tema õigusi kinnitavad «Alused» seadusandlikus korras.

Tsiviilkostja esineb kriminaalmenetluses neil juhtudel, kui kahju tekitati alaealise kuritegeliku käitumisega, suurendatud ohuallika poolt või ametiisikute poolt seaduses spetsiaalselt ettenähtud juhtudel (VNFSV TsK §§ 404, 405, 407, 407-a).

7 Projektis on reguleeritud tsiviilhagi subjektide õiguslik seisund. Tsiviilhageja protsessuaalsed õigused on fikseeritud küllaldase põhjalikkusega ning kooskõlas «Alustega». Tsiviilkostja osas on aga see küsimus lahendatud puudulikult ning nõuab kooskõlastamist «Alustega». Ka ei ole tsiviilkostja õigused kohtueelse uurimise staadiumis küllaldasel määral konkreetseid. Projekti järgi on tsiviilkostjal õigus kohtueelse uurimise staadiumis esitada prokurörile taotlusi uurija taandamiseks ja kaebusi uurija toimingute kohta. Muid tsiviilkostja õigusi koodeksi projekt selles staadiumis ette ei näe. Lähtudes «Alustest» tuleb tsiviilkostjale kohtueelse uurimise staadiumis veel ette näha õigus anda seletusi esitatud hagi suhtes, esitada tõendeid, avaldada taotlusi, tutvuda asja materjalidega seadusega kindlaksmääratud piirides (§ 26) «Aluste» konkretiseerimise korras tuleb projektis ette näha ka tsiviilkostjaks tunnistamise kord. Projekti järgi jääb selgusetuks, kuidas isik, kes kannab tsiviilvastutust süüdistatava poolt tekitatud materiaalse kahju eest, saab kohtueelse uurimise staadiumis oma õigusi realiseerida, kui teda ei tunnistata tsiviilkostjaks, ei kutsuta uurija juurde ega selgitata tema õigusi. Pealegi on tsiviilkostja ilmumine protsessi tehtud sõltuvaks kannatanu tahtest. Kui kannatanu ei esita hagi kohtueelse uurimise jooksul, aga ei keeldu ka hagi esitamisest, ei esine meil selles staadiumis tsiviilhagejat üldse. Seal, kus ei ole hagejat, ei ole ka kostjat. Kostja on sel puhul protsessist välja lülitatud. Kannatanul aga jäävad kõik tema õigused alles, kuigi ta ei ole veel esitanud hagi ja teda ei ole veel tunnistatud hagejaks (§§ 142, 143, 227). Nimetatud asjaoludel esineb vastuolu projekti paragrahvis 70 antud eeskirjadega, mille järgi tsiviilkostja on protsessuaalselt õigustelt võrdne tsiviilhagejaga.

Tsiviilkostja õiguste ja seaduslike huvide kaitse kindlustami-

seks tuleb projektis kindlaks määrata tsiviilkostja protsessuaalne seisund kohtueelse uurimise staadiumis. Selleks tuleb teha projektis mõningaid muudatusi ka tsiviilhageja õiguste osas. Arvestades kriminaalprotsessis esineva tsiviilhagi instituudi avalik-õiguslikku iseloomu, ei oleks vajalik ette näha kannatanu õigust esitada tsiviilhagi kuni poolte kohaloleku kindlakstegemiseni kohtus. Juba kohtu alla andmise staadiumis peab kohus korraldaval istungil otsustama kannatanu tunnistamise tsiviilhagejaks, kui eeluurimisel ei olnud tsiviilhagi esitatud (§ 240 p. 4) Seega ei ole projekti järgi mingit alust oodata kuni kohtuistungini tsiviilhagi esitamist kannatanu poolt ja sellega kunstlikult piirata nii tsiviilkostja kui ka kohtualuse õigust ennast kaitsta esitatava tsiviilhagi vastu. Õigem oleks määrata uurijale kohustus tunnistada kannatanu tsiviilhagejaks teatava tähtaja jooksul pärast temale seletamist, et tal on õigus esitada tsiviilhagi. Kannatanud kodaniku keeldumise puhul ei esine tsiviilhagi edaspidises kriminaalprotsessuaalses menetluses üldse. Sellepärast oleks õigem, et hagiavalduse mitteesitamise korral tunnistaks uurija kannatanu tsiviilhagejaks tema korralduses olevate uurimisandmete põhjal. Kui süüaluse tegude eest kannab ainelist vastutust kolmas isik, riiklik või ühiskondlik organisatsioon, peaks uurija koos kannatanu tsiviilhagejaks tunnistamisega tunnistama aineliselt vastutava isiku tsiviilkostjaks ning teatama sellest nii tsiviilhagejale kui ka -kostjale. Seda oleks kõige sobivam teha uurimise lõpuleviimise momendil.

8. Meie juriidilises kirjanduses on avaldatud seisukoht, et kannatanu tsiviilhagejaks tunnistamist uurija poolt või sellest keeldumist ei või kriminaalprotsessis esineda, «sest tsiviilprotsessi printsiipide kohaselt peab kannatanu, kes esitas tsiviilhagi kriminaalprotsessis, ilma uurija igasuguse sanktsioonita muutuma antud asjas mehaaniliselt tsiviilhagejaks».³

See seisukoht ei ole kooskõlas ei tsiviil- ega ka kriminaalprotsessis kehtivate põhimõtetega. Tsiviilprotsessis ei muutu hagiavalduse esitaja iga kord mehaaniliselt tsiviilhagejaks (näiteks kui avalduses märgitud küsimus ei kuulu üldse kohtu kompetentsi või lahendamisele tsiviilkohtupidamise korras) Kriminaalprotsessis ei saa isik muutuda mehaaniliselt tsiviilhagejaks juhtudel, kui temale ei ole kuriteoga tekitatud vahetut kahju, kui see kahju ei ole materiaalne jne. Selline mehaaniline tsiviilhagejaks muutumine risustaks kriminaalprotsessuaalset menetlust mitmesuguste asjadesse mittepuutuvate materjalidega ning võiks kutsuda esile tsiviilhagi tagamise vahendite tarvituselevõtmist ning vara arestimise eesmärgil alusetut sissetungi kodanike korteritesse.

9. Projektis märgitakse, et tsiviilhageja ja tema huvide esin-

³ И. М. Гершман, Некоторые процессуальные вопросы гражданского иска в уголовном деле, «Советское государство и право», 1958, № 1, lk. 120.

daja kui protsessiosalise õigused on piiratud esitatud tsiviilhagi raamidega ja nende avaldused võivad puudutada arutatava kuriteo kvalifikatsiooni niivõrd, kuivõrd need on seoses hageja huvi-dega (§ 64).

Need eeskirjad kitsendavad tsiviilhageja kui protsessiosalise õigusi ja on vastuolus projekti paragrahvis 60 antud eeskirjaga, mille alusel on «kõigil protsessi pooltel asja kohtulikult arutamisel võrdsed õigused». Ka ei ole see kitsendus kooskõlas «Aluste» § 38, mille järgi kõigil protsessiosalistel on võrdsed õigused ka taotluste esitamises. Tsiviilhageja õiguste piiramist ei näe ette ka kehtiv KrPK. Tsiviilhageja ja tema huvide esindaja avaldusi ei saa piirata tsiviilhagi raamidega, sest kriminaalasjas on tsiviilvastutuse küsimused niivõrd tihedalt seotud kriminaalvastutuse küsimustega, et ei esine selliseid olulisi küsimusi, mis ühel või teisel määral ei oleks seoses hageja huvidega. Sellepärast on ka tsiviilhagi raamide mõiste võrdlemisi ebamäärane.

Uue momendina esineb projektis tsiviilhageja ja tema huvide esindaja õigus käsitleda kohtus arutatava kuriteo kvalifikatsiooni niivõrd, kui see on seoses hageja huvidega (§ 64). Kuriteo kvalifikatsiooni vastu tunneb hageja huvi juhul, kui see avaldab mõju hagi rahuldamise määrale. Näiteks ametiisikute omakasupüüdmatutes ametialastes kuritegudes, millega tekitati materiaalselt kahju riiklikule või ühiskondlikule organisatsioonile, tuleb süüdlaste varaline vastutus kindlaks määrata mitte täiel määral, vaid Vene NFSV Tööseaduste koodeksi §§ 83¹ ja 83⁶ alusel osaliselt, arvestades konkreetseid asjaolusid, töötaja süü astet ja tema materiaalselt seisukorda. Seega kuriteo ümberkvalifitseerimine riisumiselt ametialasele kuriteole võib oluliselt riivata tsiviilhageja huve, sest riisumises süüdi olev isik vastutab tekitatud kahju eest täiel määral. Ka solidaarse vastutuse korral on tsiviilhageja huvitatud kuriteo kvalifikatsiooni täpsusest, sest «on lubamatu panna solidaarset vastutust isikuile, kes on süüdi mõistetud ühes asjas, kuid iseseisvate kuritegude eest, mis pole seotud ühise kavatsusega, kellest ühed on näiteks süüdi mõistetud riisumise, teised aga hooletuse või mitteomakasupüüdlike kuritarvituste eest, kuigi viimaste teod mingil määral objektiivselt soodustasid riisumise toimepanemist esimeste poolt».⁴ Seega vabastab riikliku või ühiskondliku vara riisuja süüdistuse ümberkvalifitseerimine ametialasele kuriteole ta solidaarsest vastutusest.

Tsiviilhageja huviobjektiks võib olla aga ka kohtualusele määratava karistuse liik. Kriminaalseaduses ettenähtud juhtudel võib kohus määrata kohtualusele karistuse alla alammäära. See hõlmab mitte üksi konkreetse karistuse määra, vaid ka karistuse liike. Kohus võib sellistel juhtudel ühelt karistuse liigilt üle minna teisele, n. ö. pehmemale karistuse liigile, näiteks kohaldada paran-

⁴ NSV Liidu Ülemkohtu Plenumi määrus nr. 6 28. maist 1954. a. «Kohtupraktikast kuritegudega tekitatud materiaalse kahju sissenõudmise kohta», p. 4., «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1954, № 5, lk. 1, jj.

dusliku töö laagris kinnipidamise asemel rahatrahvi.⁵ (Muidugi mitte asendamise korras, sest see oleks vastuolus kriminaalkaristuse rakendamise põhimõtetega, vaid alla alammäära karistuse määramise põhimõtete alusel.) Sellistel juhtudel on tsiviilhageja huvitatud ka karistuse küsimusest, sest rahatrahvi kui põhikaristuse määramise korral lükkub kohtuotsuse täitmine tsiviilhagi osas tagaplaanile. Põhikaristus pööratakse täitmisele viivitamatult pärast kohtuotsuse jõustumist. Seetõttu nõutakse rahatrahvi sisse kohtuotsuses määratud ulatuses esimeses järjekorras ja alles siis pööratakse nõudmine tsiviilhagi rahuldamiseks. Vastupidisel juhul (nagu see on näiteks ette nähtud vara konfiskeerimise kui lisakaristuse korral) kaotaks rahatrahv kui põhikaristus oma mõtte ja eesmärgi.

Nimetatud asjaolude tõttu ei peaks tsiviilhagejat piirama tsiviilhagi raamidega ja § 64 2. lõige tuleks projektist välja jätta.

10. Tsiviilhagi lahendamise küsimustes ei esine projektis kehiva kriminaalprotsessi koodeksiga võrreldes erilisi muudatusi. Uue momendina on ette nähtud tsiviilhagi küsimuse lahendamine seoses menetluse lõpetamisega kriminaalasjas. Projekti § 36 kohaselt antakse hagi menetluse lõpetamise korral otsustamiseks tsiviilkohtupidamise korras. Jääb ainult ebaselgeks, kes annab hagi otsustamiseks tsiviilkohtupidamise korras, kas uurija, prokurör, kohus või kannatanu. Nendes küsimustes tuleks projektis teha täiendusi. Tuleks ette näha, et asja lõpetamise korral kohtu-eelse uurimise staadiumis saadab uurimis- või prokuratuuriorgan määruse ärakirja kannatanule, tsiviilhagejale ja tsiviilkostjale. Tsiviilhagejal on sellistel juhtudel õigus esitada hagi kohtule lahendamiseks tsiviilkohtupidamise korras. Kohtul peaks olema aga õigus nõuda uurimis- või prokuratuuriorganeilt lõpetatud kriminaalasjast (toimikust) tsiviilhagi küsimuse otsustamiseks vajalikke materjale. Ka peab prokurörile antama õigus sellistel juhtudel esitada ja toetada tsiviilhagi, kui seda nõuab riiklike või ühiskondlike huvide või kodanike õiguste kaitse («Aluste» § 40 korras).

Kriminaalasja lõpetamise korral kohtuliku arutamise käigus peaks kohus suunama tsiviilhagi lahendamiseks tsiviilkohtupidamise korras järgmistel juhtudel: kui asi lõpetatakse amnestia-akti korral, mis kõrvaldab karistuse kohaldamise toimepandud teo eest; kohtualuse surma korral; kohtualuse süüdimatuse korral; muudel seaduses ettenähtud asjaoludel, mis võimaldavad tsiviilvastutuse esinemist. Kõigil teistel kriminaalasja lõpetamise

⁵ NSV Liidu Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumi määrusega 26. XI 1955. a. Semjonova süüdistus- ja järelevalve Tšuvaši ANSV Kalinini raj. rahvakohtu otsus, millega kohus määras Semjonovale karistuse riisumise eest 1000 rubla rahatrahvi, kohaldades VNFSV KrK § 51. Selles asjas andis kohtukolleegium seletuse, et kohus võib määrata VNFSV KrK § 51 alusel ükskõik mis süüdistuse, sealhulgas ka rahatrahvi, sest VNFSV KrK § 51 ei näe selles osas ette mingisuguseid piiramisi. «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1956, № 1, lk. 15.

juhtudel peaks kohus jätma tsiviilhagi läbi vaatamata, võimaldades sellega tsiviilhagejal enesel otsustada hagi tsiviilkohtupidamise korras esitamise või mitteesitamise küsimuse.

Projekti järgi otsustatakse tsiviilhagi üldreeglina kohtuotsuse tegemisel. Siinjuures peab kohus lahendama, kas tsiviilhagi kuulub rahuldamisele, kelle kasuks ja missuguses summas. Süüdimõistvas otsuses rahuldab kohus tsiviilhagi kas täielikult, osaliselt või jätab rahuldamata, sõltuvalt tsiviilhagi aluste ja ulatuse tõendatusest.

Kohtualuse õigeksmõistmisel kuriteokoosseisu puudumise tõttu jätab kohus tsiviilhagi läbi vaatamata, mistõttu kannatanul on õigus oma hagi uuesti esitada tsiviilkohtupidamise korras (§§ 321 lg. 2 ja 323). Kõikidel teistel õigeksmõistmise juhtudel jätab kohus aga hagi rahuldamata ning tsiviilhagejal ei ole õigust esitada sama hagi tsiviilkohtupidamise korras (§§ 37 ja 321 lg. 3). Seega ei esine ses küsimuses projektis sisuliselt muudatusi, võrreldes kehtiva kriminaalprotsessi koodeksiga (VNFSV KrPK §§ 327, 328). Kuid tsiviilhagi lahendamine õigeksmõistvas otsuses, lähtudes seadusega kindlaksmääratud formuleeringutest, nagu seda on näiteks kuriteokoosseisu puudumine, ei ole iga kord põhjendatud. Võivad esineda juhud, kus õigeksmõistmisel kuriteokoosseisu puudumise tõttu ilmselt puuduvad ka tsiviilõigusliku vastutuse alused ning tsiviilhagi läbivaatamata jätmine pole millegagi põhjendatud. Näiteks kohtualuse poolt hädakaitse seisundis kahju tekitamise korral tehakse õigeksmõistev otsus kuriteokoosseisu puudumise tõttu. Projekti § 321 lg. 2 alusel on kannatanul (käesoleval juhul kallaletungijal) õigus hagi esitamiseks tsiviilkohtupidamise korras (projekti § 323). Tsiviilõigusliku vastutuse alustest lähtudes vabaneb aga kahjutekitaja sel juhul kahju tasumise kohustusest, sest ta oli õigustatud kahju tekitama. Seega puudub tsiviilõigusliku vastutuse üks alustest — õigusvastane käitumine.

Analoogilised juhud võivad esineda ka kohtualuse õigeksmõistmisel seoses kahju tekitamisega hädaseisundis ja juhuslikult (mittesüüliselt). Nimetatud asjaolude tõttu oleks õige sellistel juhtudel õigeksmõistvas kohtuotsuses hagi rahuldamata jätta. Kannatanule õiguse andmine sama hagi esitamiseks tsiviilkohtupidamise korras kujuneks niisugusel juhul mehaaniliseks lahenduseks, mis võib endaga kaasa tuua uue, asjatu kohtuprotsessi. See ei oleks aga kooskõlas õigeksmõistetu ja hageja seaduslike huvidega. Tsiviilhagi läbivaatamata jätmise asemel tema põhjendatud rahuldamata jätmine ei kitsendaks hageja seaduslike huve, sest hagi teistkordne läbivaatamine tsiviilkohtupidamise korras ei anna hagejale peale lisakulutuste mitte midagi.

Ka ei ole iga kord põhjendatud hagi rahuldamata jätmine kohtualuse õigeksmõistmisel juhul, kui ei ole tõendatud, et tema pani kuriteo toime (projekti § 319 p. 2). Materiaalselt vastutavatel isikutel esinevate puudujääkide korral otsustatakse kahjude sissenõudmine tsiviilkohtupidamise korras, lähtudes vastutava

isiku süü presumtsioonist. Et vabaneda vastutusest, peab see isik tõendama oma süütust. Asja lahendamisel kriminaalmenetluse korras ei ole aga uurimis-, prokuratuuri- ja kohtuorganitel õigust panna tõendamise kohustust süüdistatavale. Kriminaalsüü tõendamata korral vabaneb see isik kriminaal- kui ka materiaalsest vastutusest (projekti §§ 319 p. 2 ja 321 lg. 3)

Nimetatud asjaoludel ei peaks siduma tsiviilhagi lahendeid õigeksmõistvas kohtuotsuses konkreetsete õigeksmõistmise alustega (formuleeringutega) Tsiviilhagi tuleks sisuliselt lahendada sõltuvalt tsiviil- või tööõigusliku vastutuse aluste ja ulatuse tõendatusest.⁶

11. Tsiviilhagejal, tsiviilkostjal ja nende esindajail on õigus esitada jõustumata kohtuotsuse kohta kassatsioonikaebus Eesti NSV Ülemkohtule ainult tsiviilhagi puudutavas osas. Selline kitsendus on ette nähtud ka «Aluste» paragrahvis 44. Viimasega ei ole kooskõlas projekti paragrahvis 60 p. 8 antud eeskirjad, milles märgitakse, et kõigil protsessi pooltel on võrdsed õigused esitada edasikaebusi kohtumääruste ja -otsuste peale. Selline kitsendus oleks põhjendatud ja tuleneks loogiliselt tsiviilhagi subjektide protsessuaalsetest ülesannetest, kui projekt ei seoks mehaaniliselt tsiviilhagi edaspidise saatuse õigeksmõistva otsuse konkreetsete formuleeringutega. Tsiviilhagi lahendamine sõltuvalt tsiviil- või muu varalise vastutuse aluste tõendatusest võimaldaks tsiviilhagi subjektidel esitada kassatsioonikaebusi ainult nende aluste osas. Niikaua aga, kui tsiviilhagi edaspidine saatus sõltub nimetatud õigeksmõistmise formuleeringust, ei saa tsiviilhageja ega -kostja piirduda oma kassatsioonikaebuses ainuüksi tsiviilhagi puudutava osaga, ilma õigeksmõistvat otsust ennast puudutamata.

Projekti viiendas osas «Kohtuotsuse täitmine» tuleks ette näha sätteid kohtuotsuse täitmise küsimustes tsiviilhagi osas. Tuleks viidata Eesti NSV Kohtuministeeriumi juhendile kohtuotsuse täitmise kohta, reguleerida arestitud vara realiseerimise ja vara aresti alt vabastamise korda.

Eesti NSV Kriminaalprotsessi koodeksi projektis lähtutakse tsiviilhagi instituudi küsimustes tema avalik-õiguslikust iseloomust. Uurimisorganite, prokuröri ja kohtu kohustused seoses tsiviilhagi küsimuste läbivaatamise ja lahendamisega on projektis üksikasjaliselt fikseeritud, tsiviilhagi subjektide protsessuaalset seisundit oma õiguste ning seaduslike huvide kaitseks on kehtiva kriminaalprotsessi koodeksiga võrreldes laiendatud. Projekti arutamise ja edasise viimistlemise käigus tuleks teda kooskõlastada «Alustega», täpsustada mõningad protsessuaalsed momendid ja kõrvaldada seal esinevad lüngad.

⁶ Tuleb märkida, et Moldaavia NSV Kriminaalprotsessi koodeksi projekt (§ 334) näeb ette võimaluse rahuldada tsiviilhagi ka õigeksmõistvas kohtuotsuses, sõltuvalt hagi aluste ja suuruse tõendatusest.

ГРАЖДАНСКИЙ ИСК ПО ПРОЕКТУ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА ЭСТОНСКОЙ ССР

Ю. А до я н

Кафедра уголовного права и процесса

Р е з ю м е

Предусматривая институт гражданского иска в уголовном процессе, проект УПК Эстонской ССР исходит из его немаловажного значения, как правового средства охраны имущественных интересов государственных и общественных организаций, а также граждан, потерпевших от преступления. Советское законодательство всегда допускало совместное рассмотрение уголовных дел и гражданских исков, вытекающих из преступления. Их совместное рассмотрение не противоречит целям и задачам социалистического правосудия и вполне допустимо в силу единства нашей судебной системы и демократических принципов правосудия.

При разработке проекта УПК Комиссия Президиума Верховного Совета Эстонской ССР исходила из действующего уголовно-процессуального законодательства, сложившейся судебно-следственной практики и из признанных в теории советского уголовного процесса положений. Однако при дальнейшей разработке проекта УПК необходимо привести его в соответствие с утвержденными 25. XII. 1958 г. Верховным Советом СССР Основами уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, которые по-новому ставят задачи возмещения ущерба, причиненного преступлением, значительно расширяя права потерпевших и субъектов гражданского иска в уголовном процессе. Постановка этих задач требует четкой и исчерпывающей регламентации в проекте УПК всех вопросов, связанных с гражданским иском в уголовном деле.

Проект УПК предусматривает, что потерпевший, понесший непосредственно от преступления материальный ущерб, в праве предъявить к обвиняемому или к лицам, несущим материальную ответственность за его действия, гражданский иск, который, независимо от размера, подлежит рассмотрению совместно с уголовным делом по подсудности последнего. Эти предписания проекта раскрывают сущность и материально-правовые основания граж-

данского иска в уголовном деле. Сущностью этого института является рассмотрение гражданского иска, вытекающего из преступления, совместно с уголовным делом в порядке уголовного судопроизводства. Автор статьи указывает, что нет необходимости в этих предписаниях регулировать вопросы размера и подсудности иска, ибо размер иска не влияет на его подсудность, подобные иски рассматриваются как правило совместно с уголовным делом по подсудности последнего. Необходимо было бы однако указать, что подобные иски рассматриваются в порядке уголовного судопроизводства, ибо этот институт является институтом уголовного, а не гражданского процесса.

Материально-правовыми основаниями подобного иска являются общие основания гражданско-правовой ответственности, которые, переплетаясь с основаниями уголовно-правовой ответственности, приобретают некоторые специфические черты. Противоправное действие, как основание гражданско-правовой ответственности, является здесь уголовно противоправным, т. е. преступлением; вредный результат выражается исключительно в материальном ущербе; причинная связь между противоправным действием и вредным результатом является непосредственной. Субъективным основанием является вина обвиняемого, т. е. вина в уголовно-правовом смысле.

Одним из основных положений, указанных в УПК, является установление определенных обязанностей органа расследования, прокурора и суда защищать нарушенные преступлением имущественные права потерпевших. Органы расследования, усмотрев из дела, что преступлением причинен материальный ущерб потерпевшему, **о б я з а н ы** разъяснить последнему его право предъявить гражданский иск. В случае непредъявления потерпевшим гражданского иска, **п р о к у р о р о б я з а н** предъявить иск. Если же дело рассматривается в суде без участия прокурора, суд при постановлении приговора **о б я з а н** по собственной инициативе разрешить вопрос о возмещении потерпевшему материального ущерба, причиненного преступлением. Обязанность органов расследования, прокурора и суда указывается также и в других статьях проекта УПК, как в части доказывания оснований и размера гражданского иска, обеспечения его наложением ареста на имущество обвиняемого, так и в части разрешения иска по существу.

Таким образом в проекте УПК полностью отражается публично-правовой характер института гражданского иска в уголовном деле, чего не усматривается в действующем УПК РСФСР. Органы расследования, прокурор и суд обязаны ставить всегда *ex officio* вопрос о возмещении ущерба, причиненного преступлением потерпевшему, и исключена возможность неразрешения вопроса гражданского иска в уголовном деле, если преступлением причинен материальный ущерб потерпевшему и если потерпев-

ший гражданин прямо не отказался от предъявления гражданского иска.

Доказывание по гражданскому иску в уголовном деле производится по правилам, установленным статьями проекта. Материальные последствия совершенного преступления являются обстоятельствами, подлежащими доказыванию по уголовному делу. Органы расследования, прокурор и суд обязаны обеспечить полное объективное и всестороннее выяснение всех обстоятельств дела, в том числе и обстоятельства причинения преступлением материального ущерба потерпевшему.

Вопросы обеспечения гражданского иска разрешены в проекте УПК исходя из демократических начал советского уголовного процесса, его публично-правового характера и основных прав граждан, установленных Конституцией СССР.

В проекте УПК гарантируется неприкосновенность жилья. Органы расследования, прокурор и суд обязаны принимать меры обеспечения предъявленного или возможного в будущем гражданского иска только в тех случаях, когда имеется достаточно данных о причинении преступлением материального ущерба. Наложение ареста на имущество, как мера обеспечения гражданского иска, может иметь место только на основании санкции прокурора или определения суда (ст. 38 проекта).

Установление такого порядка обеспечивает законность наложения ареста на имущество, т. е. такого следственного действия, которое по своему характеру не отличается от обыска.

Проект предусматривает все необходимые меры наложения ареста на имущество обвиняемого, а также отмену мер обеспечения гражданского иска в случаях прекращения уголовного дела или вынесения оправдательного приговора, чего не предусматривает действующий УПК.

Нельзя однако согласиться с положением проекта о том, что следователем производится кроме описи имущества обвиняемого опись имущества лиц, несущих по закону материальную ответственность за действие обвиняемого (ст. 189 проекта). Поскольку за действия обвиняемого нередко отвечают государственные и общественные организации (например, при причинении вреда источникам повышенной опасности), то по указанному правилу органы расследования были бы обязаны описать имущество соответствующей государственной или общественной организации. По существующим правилам это имущество описи не подлежит.

По сравнению с действующим УПК проект значительно расширяет правовое положение субъектов гражданского иска в уголовном деле. Проект определяет лиц, которые могут быть гражданским истцом и ответчиком и представителями их интересов в уголовном процессе (ст. ст. 64 и 70). По действующему УПК гражданский ответчик не является участником (стороной) процесса (см. ст. 23 п. 6 УПК РСФСР) и только косвенно, из содержания

ст. 14 УПК РСФСР можно сделать вывод, что он допускается в уголовный процесс.

Проект УПК определяет, что гражданский ответчик пользуется теми же процессуальными правами, что и гражданский истец (ст. 70). Это положение соответствует и Основам.

Однако в стадии предварительного расследования процессуальные права гражданского ответчика по проекту не соответствуют правам истца. В этой стадии уголовного процесса ответчик остается в зависимом положении от потерпевшего. По проекту УПК потерпевший имеет право предъявить гражданский иск до момента установления наличия сторон в судебном заседании (ст. 34). Таким образом, он может вообще не предъявлять иск в стадии предварительного расследования, реализуя все, предоставленные ему как потерпевшему, права. Поскольку нет гражданского истца, то нет и ответной стороны. Гражданский ответчик не появляется до тех пор, пока потерпевший не соизволит предъявить гражданский иск. Даже и в случае предъявления потерпевшим иска и признания его истцом процессуальное положение ответчика остается весьма неопределенным. Он имеет право обжаловать действие следователя, заявить отвод ему, однако как, когда он может реализовать эти права, из проекта не усматривается. В целях предоставления гражданскому ответчику равных с истцом процессуальных прав, в статье делается предложение внести в проект некоторые изменения и дополнения. Необходимо установить порядок признания лица гражданским ответчиком. В связи с этим необходимо внести изменение в ст. 33 проекта и предоставить потерпевшему право предъявить гражданский иск не к моменту установления наличия сторон в судебном заседании, а к моменту окончания предварительного следствия по делу. Если потерпевший к этому сроку искового заявления не предъявит и от иска не откажется (это относится к потерпевшим гражданам), то следователь будет обязан признать его гражданским истцом по имеющимся у него материалам уголовного дела, на тех же правах, которые имеют прокурор и суд (см. ст. 33 и 240). В то же время, следователь, установив, что за вредоносные действия обвиняемого отвечают третьи лица, будет обязан признать их гражданскими ответчиками и поставить их об этом в известность. Такой порядок не будет ущемлять право потерпевшего, его право и законные интересы будут полностью сохранены и в то же время будут обеспечены процессуальные права и гражданского ответчика на равных началах с истцом.

В стадии судебного разбирательства субъекты гражданского иска имеют по проекту равные права, однако права гражданского истца в некоторой степени ограничиваются рамками гражданского иска, и он имеет право затрагивать вопросы квалификации преступления постольку, поскольку они связаны с интересами истца (ст. 64). Такое ограничение не соответствует положению проекта о равенстве прав сторон в процессе (ст. 14 и 60). Неопределен-

ным является и само понятие «рамки гражданского иска», так как требование по гражданскому иску органически связано с уголовным обвинением и основанием как первого, так и второго является преступлением. Гражданский истец заинтересован не только в вопросах удовлетворения предъявленного иска, но и в вопросах квалификации преступления, могущего оказать влияние на размер удовлетворения (ст. 83¹, 83⁶ КЗоТ РСФСР), а также в вопросах вида наказания виновника, если определяемый судом по приговору вид наказания будет по своему характеру препятствовать нормальному исполнению приговора в части удовлетворенного гражданского иска.¹ При определении судом наказания в виде денежного штрафа, исполнение приговора в части гражданского иска не будет иметь место до приведения в исполнение приговора в части основной меры наказания, т. е. денежного штрафа (как это имеет место при исполнении приговора в части конфискации имущества — как дополнительной меры наказания). В противном случае такого рода наказание потеряло бы свой смысл и воспитательное значение.

Исход гражданского иска определяется по общему правилу при вынесении приговора, а иск, не разрешенный в связи с прекращением дела, до постановления приговора передается на рассмотрение в порядке гражданского судопроизводства (ст. 36). При постановлении обвинительного приговора, суд, в зависимости от доказанности оснований и размеров иска, удовлетворяет предъявленный иск полностью или частично или отказывает в его удовлетворении (ст. 321). При постановлении оправдательного приговора, суд оставляет гражданский иск без рассмотрения в случаях оправдания подсудимого за отсутствием состава преступления и отказывает в удовлетворении гражданского иска во всех остальных случаях.

Отказ в иске лишает гражданского истца права вторичного предъявления того же иска в порядке гражданского судопроизводства (ст. 37). В случаях оставления иска без рассмотрения потерпевший вправе вновь предъявить его в порядке гражданского судопроизводства (ст. 323). Таким образом, по сравнению с действующим порядком (см. ст. 327 и 328 УПК РСФСР) проект существенных изменений не предусматривает. Однако эти положения требуют пересмотра в части исходов гражданского иска в случае вынесения оправдательного приговора. По одному и тому же основанию оправдательного приговора могут быть, но могут и отсутствовать основания гражданско-правовой ответственности. Такое положение может иметь место, например, в случаях оправ-

¹ Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда СССР определением от 26. XI. 1955 г. по делу Семеновой указала: «определяя на основании ст. 51 УК РСФСР наказание ниже низшего предела, суд вправе вместо лишения свободы назначить любое более мягкое наказание, в том числе и денежный штраф». Судебная практика Верховного Суда СССР, 1956 г., № 1, стр. 15 и сл.

дания подсудимого ввиду отсутствия в его действиях состава преступления. В некоторых случаях совершенно обосновано оставлять в таком приговоре иск без рассмотрения, однако, например, в случаях оправдания ввиду действий подсудимого в состоянии необходимой обороны, а иногда и в состоянии крайней необходимости было бы необосновано оставить иск без рассмотрения и было бы более правильно отказать в нем. Ибо и по смыслу ст. 403 ГК РСФСР причинитель при осуществлении подобных действий «управомочен на причинение вреда», а поэтому освобождается от его возмещения. Из этого следует, что в таких случаях отсутствует одно из существенных оснований не только уголовно-правовой, но и гражданско-правовой ответственности, а именно противоправность действия, и нет необходимости оставлять иск без рассмотрения, несмотря на то, что подсудимый оправдывается за отсутствием состава преступления. По изложенным соображениям было бы более правильным, чтобы проект кодекса не связывал исход гражданского иска механически с определенными основаниями оправдательного приговора, а предоставлял бы суду право исходить в каждом конкретном случае из доказанности оснований гражданско-правовой ответственности.

В соответствии со статьей 336 проекта гражданский истец, гражданский ответчик или их законные представители вправе подать жалобу на приговор в части, касающейся гражданского иска.

Это положение будет полностью соответствовать законным интересам субъектов гражданского иска в случае, если исходы гражданского иска не будут связаны с определенными основаниями оправдательного приговора, но в каждом конкретном случае будут разрешаться в соответствии с доказанностью материально-правовых оснований гражданской ответственности.

SISUKORD

Saateks	3
H. K a d a r i, Kuriteost «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste» järgi	6
X. К а д а р и, О преступлении по Основам уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Резюме	30
I. R e b a n e, Karistusest «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste» järgi	33
И. Р е б а н е, О наказании по Основам уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Резюме	50
E. R a a l, «NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse alused»	52
Э. Р а а л, Основы законодательства о судоустройстве Союза ССР. союзных и автономных республик. Резюме	60
J. A d o j a a n, Protsessiosalised ja nende õiguslik seisund «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste» järgi	62
Ю. А д о я н, Участники процесса и их правовое положение по Основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Резюме	76
О. P ü s s a, Menetlusest kriminaalasjus «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste» järgi	79
О. П ю с с а, Порядок производства по уголовным делам в Основях уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Резюме	90
E. R a a l, Küsimusi isikuvastastest kuritegudest Eesti NSV Kriminaalkodeksi projektis	92
Э. Р а а л, К вопросу о преступлениях против личности по проекту уголовного кодекса Эстонской ССР Резюме	104
J. A d o j a a n, Tsiviilhagi Eesti NSV Kriminaalprotsessi koodeksi projekti järgi	107
Ю. А д о я н, Гражданский иск по проекту уголовно-процессуального кодекса Эстонской ССР Резюме	119

Т а р т у с к и й г о с у д р с т в е н н ы й
у н и в е р с и т е т
Тарту, ул. Юликооли, 18.
ТРУДЫ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
На эстонском и русском языке

*

Toimetaja O. P ü s s a
Korrekторid M. J u s k e ja A. P r a v d i n
Ladumisele antud 27. IV 1959. Trükkimisele antud
5. V 1959. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 8,0.
Trüklarv 700. MB-03571. Tellimise nr. 1776.
Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.
Hind rbl. 4.80